

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Moğolistan'daki Hoton Türkleri
(Dilleri – Kültürleri - Edebiyatları)

Yüksek Lisans Tezi

KHOSBAYAR ULZIISAIKHAN

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Moğolistan'daki Hoton Türkleri

(Dilleri – Kültürleri - Edebiyatları)

Yüksek Lisans Tezi

KHOSBAYAR ULZIISAIKHAN

DANIŞMAN: PROF. DR. ŞABAN DOĞAN

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum

“Moğolistan’daki Hoton Türkleri (Dilleri – Kültürleri - Edebiyatları)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.08.2023

Khosbayar ULZIISAIKHAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Moğolistan'daki Hoton Türkleri (Dilleri – Kültürleri - Edebiyatları)

Khosbayar ULZIISAIKHAN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Hotonlar Moğolistan'da yaşayan Türk kökenli topluluklardandır. Günümüzde özellikle Moğolistan'ın Uvs eyaletinde, Tarialan, Naranbulag ve Ulaangom'da yaşayan Hotonlar 19. yüzyıla kadar kendilerine özgü bir Türk lehçesi konuşurken günümüzde Oyrat dilinin Dörbet lehçesini kullanmaktadır. Bu tezde Hoton Türkleri araştırılacak; Hoton'ların tarihi, dili ve kültürleri literatür taraması ve derlemelerle ortaya konmaya çalışılacaktır. Günümüzde konuşuru olmayan, ölü lehçeler arasında sayılabilecek Hoton Türkçesinin dil verilerinin incelenmesi ve bunların kayıt altına alınması, bu tezin temel amacıdır. Böylece Hotonlar ve Hoton Türkçesi ile ilgili literatürdeki boşluğa bir katkı sağlanması da umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoton Türkleri, Hoton Türkçesi, Hoton Kültürü

ABSTRACT

Master's thesis

Khoton Turks in Mongolia (Language – Culture – Literature)

Khosbayar ULZIISAIKHAN

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Program

Khotons are a community of Turkish origin residing in Mongolia. Historically, Khotons in regions like Mongolia's Uvs province, Tarialan, Naranbulag, and Ulaangom spoke a unique Turkish dialect until the 19th century. However, in contemporary times, they have transitioned to using the Dörbet dialect of the Oirat language. This thesis aims to explore the Khoton Turks, focusing on their history, language, and culture. This investigation will be conducted through an extensive literature review and the compilation of relevant sources. The primary objective of this thesis is to examine and document the linguistic data of Khoton Turkish, which is now considered an extinct dialect with no living speakers. This research endeavor seeks to address the gap in the existing literature concerning Khoton people and Khoton Turkish.

Keywords: Khoton Turks, Khoton Turkish, Khoton's Culture

İçindekiler

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İçindekiler	v
ÖN SÖZ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Hotonların tarihi ve “Hoton” kelimesinin kökeni.....	1
1.2. Hotonların bugünkü Moğolistan bölgesine gelişi.....	10
1.3. Hotonların nüfusu.....	13
1.4. Hoton kabileleri.....	14
1.4.1. Şāvay Elken	16
1.4.2. Hoçgeld Elken.....	18
1.4.3. Holidog Elken	19
1.4.4. Burd Elken	20
1.4.5. Ogotor Elken.....	21
1.4.6. Hasan Elken	22
1.4.7. Şalbag Elken	23
2. DİLLERİ.....	25
2.1. Hotonların söz varlığı	25
2.2. B.Y. Vladimirtsov’un araştırma üzerine	26
2.2.1. B.Y Vladimirtsov’un topladığı Hotonların söz varlığı:	29
2.3. Rus araştırmacı G. N. Potanin’in araştırma üzerine.....	48
2.4. A. N. Samoilovich’in araştırma üzerine.....	51
2.4.1. A. N. Samoilovich’in topladığı Hotonların söz varlığı:	52
2.5. S. Badamhatan’ın araştırma üzerine	68
2.5.1. S. Badamhatan’ın topladığı Hotonların söz varlığı.....	68
2.6. Hoton Türkçesinin kayıt altına alınmadığı bazı sözcükler üzerine.....	84
3. KÜLTÜRLERİ	89
3.1 Hotonların dini inancı.....	89
3.1.1 Hotonların duaları	92
3.2 Hotonların sünnet töreni	93
3.3 Hotonların kutsal baba ve anne töreni.....	93

3.4	Hotonların Tamga.....	95
3.5	Hoton kültüründe giyim kuşam.....	96
4.	EDEBİYATLARI	99
4.1	Hotonların kutsal metinler.....	100
5.	SONUÇ	104
6.	BİBLİYOGRAFYA.....	105
7.	EKLER.....	106

ÖN SÖZ

Elinizdeki çalışma, Moğolistan'da yaşayan kaybolmaya yüz tutmuş Türk topluluklarından biri olan Hoton Türklerinin unutulmuş Türk lehçesi, tarihi ve yerel Hotonlar arasında sahada yapmış olduğumuz araştırma neticesinde birebir görüşmeler, araştırma süresince tuttuğumuz notlar ve 19. yüzyılın sonundan bugüne kadar Moğol ve Rus araştırmacılar tarafından daha önce yapılmış olan çalışmalara dayanarak bu topluluğu tanıtmaktadır.

Hoton Türk lehçesini araştırırken Rus ve Moğol araştırmacılar olan G. N. Potanin, B. Y. Vladimirtsov, A. N. Samoilovich ve S. Badamkhatan tarafından derlenen Hotonların söz varlığı, yıllardır Hotonlarla aynı coğrafyada yaşamış diğer Türk topluluklarının söz varlığı ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu araştırmacılar Hoton Türkçesinin karakteristik bazı özelliklerini ve diğer Türk dillerinden farklılıklarını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Hoton Türkleri hakkındaki sınırlı tarihi bilgiler bir araya getirilmiş; önceki araştırmalarda ele alınmamış konular üzerinde de durulmuştur. Mesala, Hotonların anayurdu olan bugünkü Doğu Türkistan'ın Hotan şehrinin tarihi, *Hotan* ve *Hoton* adlarının kökeni ve eski tarihi kaynaklarda bu Türk topluluğu hakkında neler yazıldığı belirtilmiştir.

Bu çalışmayı tamamlamamda ve Türkiye'deki eğitim hayatımda yardımları, çok değerli rehberliği ve yol gösterici önerileri için danışmanım Prof. Dr. Şaban Doğan'a içten teşekkür ederim. Ayrıca saha araştırmalarım sürecinde yardımları için Moğolistan'ın Uvs ve Hovd illerinde yaşayan Hoton halkına çok teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan ve desteklerini benden hiç esirgemeyen sevgili aileme de içten teşekkür ederim. Sizlerin desteği ve sevgisi olmadan, bu tezi tamamlamam mümkün olamazdı. Her zaman benim yanımda olduğunuz için minnettarım.

1. GİRİŞ

1.1. Hotonların tarihi ve “Hoton” kelimesinin kökeni

Binlerce yıllık tarihi barındıran günümüzdeki Moğolistan, eskiden Türk boylarının anayurdu olarak bilinmektedir. Bugüne kadar Moğolistan’da yaşayan Türk boylarından olan Hotonlar hakkında tarihsel ve kültürel monografi araştırmaları oldukça az sayıdadır. Hotonlar, dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesine maruz kalan Türk topluluklarından biridir.

Hoton kelimesinin kökeninin hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Eskiden Hotonlar kendilerini “Uygur halkı” olarak kabul etmekte ve Hoton adının ilk olarak Kalmuk Oyratlar yani Batı Moğollar tarafından kendilerine verildiğinden bahsetmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın birinci yarısına kadar Rus araştırmacılar A.N. Samoilovich, G.N. Potanin ve B.Y. Vladimirtsov tarafından Hotonlar üzerine yapılan araştırmalar, Hotonların dil, telaffuz, ağız yapısı, söz dağarcığı ve dini inançlarını belirlenmiştir.¹

Rus etnograf A.N. Samoilovich, Uvs eyaletinde yaşayan Hotonları “Hotonlar, Eski Uygurların torunları olup, Doğu Türkistan bölgesinde geçmişten bugüne kadar hayatlarını sürdüren Sartlar ve Kırgızlar gibi Türk boylarından oluşan bir boydur”² şeklinde yazmıştır. Hotonların kendilerini Uygur halklarından biri olarak kabul etmesi, Çin kaynaklarında “回紇 *Huihé*” olarak adlandırılan Eski Uygur Kağanlığı’ndan kaynaklanmaktadır. Bugünkü Moğolistan’ın Arhangay eyaleti, Orhun Vadisi’nde 8. ve 9. yüzyıllar arasında hüküm süren ve başkenti Ordu-Balık (Karabalgasun) olan Uygur Kağanlığı’nın yıkılmasından sonra Uygur halkları günümüzdeki Moğolistan’dan batıya doğru Altay dağlarını geçip Doğu Türkistan’a göç etmişlerdir.³ Buna göre, Hotonların Eski Uygur Kağanlığı çağında Uygurların içinde yaşadığı Uygur halklarından biri olma ihtimali yüksektir. Uygur Kağanlığın dağılmasının sebepleri ise sadece Kırgızların saldırısı değil, hayat tarzındaki farklılık, konar-

¹ Gombosuren Nyamdavaa, “Mongol Uls dahi Hoton Ugsaatanii Hurimlah Yoson dahi Uvurmuts Negen Zan Uil, Ug Helleg”, *Altay Topluluklari Gelenekler-Görenekler-Töreler-Yasalar*, İstanbul, 2022, s. 503.

² A. N. Samoilovich, “Хотонскія записи Потанина”, Petrograd, 1916, s. 280.

³ Khulnaa Otgon, “Hoton Ugsaatan”, Ulaanbaatar, 2005, s. 10.

göçerlikten yerleşikliğe (yatukluk) adım atma ve onların sosyal hayatının değişmesidir. Yani erkeklerin mücadeleye kazanmak yerine, daha kolay olan tarımı, ziraati vb. seçmeleri gibi etkenlerdir.⁴ Moğolistan'da yaşayan Hotonlar, geçmişten bugüne kadar Eski Uygurlarla aynı yaşam tarzını ve hayatı sürdürmüşlerdir. Hotonların tarım ve çiftçilik deneyimleri, onların “Uygur halkı” olduğunu göstermektedir.

Elimizdeki belgelere göre, Hotonlar 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük idari bölgesi olan “*Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'nin (新疆维吾尔自治区)*” güneybatısında yer alan “*Hotan (和田地区)*” adlı ilçe düzeyindeki şehirde yaşamışlardır. Sonrasında, Oyrat Moğollarının kurduğu devlet olan Çungarya Hanlığı, 1680 ve 1688 yılları arasında Tarım Havzası'nı yani Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'ni fethettiler. 1682 yılında Hotan'dan Oyratlar tarafından Moğolistan'ın batı bölgesine doğru tarım ve çiftçilik için getirilen 300 ila 400 arasındaki savaş esirlerinin bugünkü Hotonların ataları olduğunu Rus araştırmacılar ve Türkologlar kabul etmektedir. Hoton adının ilk kez Kalmuk Oyratları tarafından Hotonlara verilmesinin sebebi ise Moğolların doğum yerini soyisim gibi kullanma alışkanlığından kaynaklanmış olabilir. Örneğin, Uvs eyaletinde doğan halkın “Uvschuud” yani “Uvslar” olarak adlandırılması gibi Hotonlar da “Hotan” şehriden geldiği için onlara “Hoton” adı verilmiş olmalıdır.

Hotonların geldiği Hoton şehrinin adı ilk olarak Tunyukuk Yazıtı'nın güney yüzünün 14. satırında geçmektedir:

“Yogun bolsar üzgülik alp ermiş. Öngre Kitanyda, biriye Tabgaçda, kırıya Kordanta, yırıya Oguzda eki üç bing sümiz kelteçimiz bar mu ne Ança ötüntim.” olarak dikilmiştir.⁵

Böylece Hotan şehrinin adı elimizdeki en eski tarihi kaynaklara kadar uzanmaktadır. Tunyukuk yazıtından sonra Hoton şehri ve Hotonlar hakkındaki

⁴ S.Y. Gömeç, “Geçmişte ve Günümüzde Uygur Türklerine Genel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı Bilim Uğrunda 30 yıl*, Ankara, 2018 s. 107.

⁵ S.Y.Gömeç, “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları”, *Türk Kültürü Aylık Dergi*, Ankara, 2001, s. 31-32.

bilgileri kapsayan eser ise Türk dilinin ilk sözlüğü olarak bilinen Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it-Türk adlı eserdir. Divanü Lûgat-it-Türk'te Hoton şehrinin adının “أذن Udun” olduğunu ve orada yaşayan yerel halka “Udun” denildiğini açıklanmaktadır.⁶ Ayrıca, Hotonların farklı dillerinin ve yazılarının var olduğu ifade edilmektedir.

Moğolistan'ın Uvs eyaletinde yaşayan Hoton halkı, savaş esirler olarak Doğu Türkistan'daki Hoton şehriden günümüzdeki Moğolistan'ın batı bölgesine kadar getirildiği için bu halkın adının Hotan şehrinin adıyla aynı olması bilimsel olarak en kabul edilebilir açıklamadır. Ayrıca, *Hoton* adı Moğolcanın şehir anlamındaki “hot” kelimesinden türemiş bir isim olabilir. Moğolların modern kril yazı dilinde güneş anlamındaki “Nar”, ay anlamındaki “Sar” kelimeleri eski Moğol yazı dilinde “naran” ve “saran” olarak yazıldığı gibi “Hoton” ya da “Hotun” denilmesi, Moğol yazı dilinin aynı özellikleriyle uygun olabileceğini göstermektedir.⁷ Ancak Moğolcanın şehir anlamındaki “hot” kelimesi eski Moğol yazı dilinde “ᠬᠣᠲᠠ Hota” olarak yazıldığı için Moğolcanın şehir anlamındaki “hot” kelimesinin *Hoton* adının kökeni olduğu tartışmalıdır.

Hotan adı Çin kaynaklarında “Yü-t'ien”, Tibetçe metinlerde “Hvatana” şeklinde yazılıdır. M.Ö. 2. yüzyıla ait bilgiler veren Çin kaynaklarında da bu şehrin adına rastlanılmaktadır. Daha sonraları kentin ismi “K'iu-tan” ve Hotan olmuştur.⁸

Hotan şehri, M.Ö 3. yüzyılda Maurya İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı olan Büyük Asoka (MÖ 304–MÖ 232) tarafından kurulmuştur. Büyük Asoka'nın kurduğu bu şehir İpek Yolu'nun en önemli noktalardan birisi olarak bilinmektedir. Hoton şehri M.S 1006 yılına kadar Budist kralların yönetimi altında olduğu için orada yaşayan halkın asıl dini inancı Hindistan'da ortaya çıkan Hinduizm ve Budizm'di. Hoton kelimesinin kökeni Sanskritçe “गोदान *Gōdaṇa*” kelimesidir.⁹ Bu kelimenin ineklerden elde edilen süt, deri ve diğer değerli gıdaları ifade eden bir terim olan

⁶ Besim Atalay, “Divanü Lûgat-İt Türk Tercümesi”, cilt I, Ankara, 1985, s.76.

⁷ Baljin Otgonbaatar, “Moğolistan'da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar”, *Dilleri Ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Kalan Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirleri*, Ankara, 2013, s. 118.

⁸ S.Y.Gömeç, “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları”, *Türk Kültürü Aylık Dergi*, Ankara, 2001, s. 31-32

⁹ Kak Subhash, “When Xinjiang Was a Part of the Indic World”, *One Mountain Two Tigers: India, China, and the High Himalayas*, Yeni Delhi, 2020, s. 4.

“Kurban bağışı” veya “İnek bağışı” anlamında olduğunu Hintli araştırmacılar kabul etmektedir. Budistler ve Hindular için inekler çok mistik kudretler taşıyan bir varlık olduğunu ve onlar ineğe rastladıkları gün talihlerinin açık olacağına; inek görmenin bir azizin duasını almak kadar uğurlu olduğuna ve onu selâmlamanın insana dualarında dilediği şeyleri sağladığına inanmaktadırlar.¹⁰ Buna göre, Hotan şehrinin kurulduğu “Tarım havzası” olarak bilinen bugünkü “Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi”, Budistler ve Hinduların çok önemseddiği, kutsal bir yer olduğu için Hotan şehrin adı Sanskritçe “İnek bağış (hediye)” anlamındaki “गोदान *Gōdana*” kelimesinden gelmesi daha da kabul edilebilir bir açıklama olduğunu söylemek istiyoruz.

M.S 840 yılında Orta Asya'nın çoğu kısmını yöneten Türk hanedanı “Karahanlı Devlet”, Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulmuştur. Karahanlı Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarı olan Satuk Buğra Han (M.S. 903-955), hüküm sürdüğü 924-955 yılları arasında İslam'ı kabul etmiş ve bugünkü Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'nin batısında, Tanrı Dağları'nın eteklerinde yer alan Kaşgar'ın doğusundaki Budist şehirlere saldırmaya başlamıştır.

Satuk Buğra Han'ın üçüncü oğlu Yusuf Kadir Han, 11. yüzyılın başlarında Hotan şehrini yönetim altına almıştır. Yusuf Kadir Han, 1026 yılında Karahanlı Devleti'nin tahtına oturduktan sonra Hotan, Yarkent ve Kaşgar gibi Doğu Türkistan bölgelerine İslam dinini daha da yaymaya başlamıştır. Böylece, Hotan şehri Budist inançlarından uzaklaşarak İslam'ı kabul etmiş ve Hotanlılar Müslüman olmuştur.

Karahanlı Devleti, 1211 yılında “西遼 *Xī Liáo*” olarak bilinen bir Moğol devleti olan Karahıtaylılar tarafından yıkıldıktan sonra Hotonlar, Karahıtay Devleti'nin imparatoru olan Nayman kabilesine mensup Küçlüg Kağan'ın yönetimi altına girmiştir.¹¹ Ancak, Doğu Türkistanlılar, asıl inançları Budizm olan Karahıtaylıların yönetimi altında kalsalar bile İslam'ı terk etmemişlerdir. Bunun sebebi, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin “Cami'üt-Tevarih” adlı eserinde detaylı şekilde yazılmıştır. Bu eser, tarih boyunca haklarında bilinmezlikler bulunan Hotonlar hakkında bize önemli bilgileri sunan bir kaynaktır. Bu eserde:

¹⁰ Çağdaş Kemal, “Hindistan'da İnek Kültü ve Bu Kültün Menşei Üzerine Bir Araştırma”, 2012, s. 53.

¹¹ Badamkhatan S., “Hoton Yastan”, *Erdem Shinjilgeenii Buteeluid Ii Ulaanbaatar*, 2004. s. 60.

“...Küçlüg kağan tahta oturduktan sonra Türkistan’daki Müslümanlara karşı askerlerini göndererek, onların hayatlarını sürdüikleri tarım ve ziraat havzayı yakıp baskı göstermiştir. Birkaç yıllık baskıdan dolayı Küçlügün halk ekmezsiz zor durumda kaldığı için şehirlerde askerlerini yerleştirip, ev sahiplerinin(kethüda) evlerinde birer asker konumlandırmıştır. Bununla birlikte Müslümanların arasında kavgalar ve düşmanlıklar başlamıştır. Kendisinin başlattığı baskı nedeniyle, farklı dini inançlara sahip olan halkları yönetmek zor olmaya başladığı için Küçlüg kağan oradan yola çıkıp Hotan’ı fethetmiştir.

Hotan’ı fethettikten sonra Küçlüg Kağan, oradaki halka Hz. Muhammed’e tapmaktan vazgeçmesini, Hristiyanlık onun Teslisisine ya da Şamanizm (Budizm)’a geçmesini ve Karahıtay milli kıyafetlerini giymelerini mecbur kılmıştır. Küçlüg Kağan, Hotan’daki İmamları halktan ayırmak ve kim olduklarını bilmek amacıyla baskı göstermeye başlamıştır. Küçlüg Kağan, şehirdeki bütün dini kıyafet giyenlere şehir dışına çıkmalarını emretmiştir. İmamlar da emre karşı gelmeyerek hep birlikte şehir dışına çıkmışlardır. Şehir dışına çıkan imamlardan biri olan İmad ad-Din Muhammed, Hotan halkın lideri olarak Küçlüg’ün yanına gidip doğruyu söylemek için hazırlık yaparak kendini ifşa etmiştir. Böylece, İmad ad-Din Muhammed Hotan’da dini tartışmanın başlangıcını kurmuştur.

Onun sesi yükselip, gerçeklik yalanı ve bilgin aymazıyı yenip İmad ad-Din Muhammed, Küçlüg kağanla yaptığı tartışmada başa çıkmaya başlarken Küçlüg kağan paniğe kapılmaya başlamıştır. Küçlüg kağan, kızgınlıkla Allah’ın elçisi olan İmamların söylemediği aşırı küfürleri dile getirmeye başlamıştır. Onun sövgüye cevap olarak İmam Muhammed, “Gerçek inancın düşman senin ağız kül ve tozla dolsun” diye söylemiştir.

Küçlüg Kağan, onu yakalayıp işkence etmesini emretti. Ancak o, işkenceyi sabırla göğüsledi. İşkence ettikten sonra onu medresenin önünde idam etmiştir. İmad ad-Din Muhammed’in ölümünden sonra Müslümanlar bir kâfir tarafından hak ihlaline girmiştir. Müslümanların yorulana kadar ettiği dualar

gerçekleşti ve Cengiz Han'ın askerleri Hotan'a gelerek Şamanizm (Budizm)'in baskısını silmiştir. Bu olay böyle yaşanmıştır.

Cengiz Han, Çin'le yaptığı savaştan sonra, Hitay ve kendi kağanlığının doğu sınırını korumak amacıyla Mukhulai Go Van'ı askerleriyle birlikte göndermiş ve kendisi batıya doğru yola çıkmıştır. Cengiz Han, Küçlüg'ü fethetmek amacıyla yeterli sayıda askerle Cebe Noyan'ı göndermiştir. Bu sırada Küçlüg, Kaşgar şehrinde bulunuyordu. Moğol asker gücü, Küçlüg'ün asker gücüne karşı savaşımaya başladığı sırada Küçlüg kağan batıya doğru kaçmıştır. Cebe Noyan, "Her insan istediği dini inançlara sahip olabilir ve kendi atalarının yolunu aydınlatmak zorundadır" anlamında ilanlar dağıtmıştır ve Müslümanların evinde görev yapan Küçlüg kağanın askerlerini öldürmüştür

Moğol askerler, Küçlüg'ün kaçarken konduğu göçtüğü her yerden kovalamaya çalışıp en sonunda Küçlüg, Badahşan dağlarında yolundan ayrılmıştır. Moğollar, Küçlüg'ü Sarıkol olarak adlandırılan bir vadide yakalayıp öldürdüler ve geri döndüler. Onlar Badahşan'dan çok sayıda para, mücevher gibi değerli eşyaları toplamışlardır. Buna göre, Hz. Muhammed'in inancını dağıtmaktan vazgeçen ve yasaklanan herhangi birinin uzun sürmeden ortadan kaybolduğu ve hayatını kaybettiği açık olmuştur"¹² şeklinde yazılmıştır.

Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin "Cami'üt-Tevarih" adlı eserinde belirtilen yukarıdaki bilgiler, 13. yüzyılın en önemli kaynaklarından biri olan "Moğolların Gizli Tarihi" eseriyle karşılaştırıldığında, tarım havzasında yaşayan Müslüman halkın Sartaul olarak adlandırıldığını ve Sartaul'lar yani Hotanlılar Karahanlı döneminde İslam'ı resmi din olarak benimsediğini göstermektedir. "Moğolların Gizli Tarihi" eserinde Hotan şehrinin adı bulunmamaktadır. Ancak Tarım havzasındaki Hotan şehrine yakın olan Urumçi ve Buhara gibi şehirlerin Cengiz Han tarafından fethedildiği ve bu şehirlerde yaşayan halkın "Sartaul" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Buna göre, Cengiz Han döneminde Hotonlar ve Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan bütün halka genel olarak Sartaul adı verilmiştir.¹³ Ancak, Moğolların Gizli Tarihi'nin 11. başlığın 254. bölümünde Cengiz Han'ın gönderdiği

¹² Surenkhorloo Ch., "Rashid-Ad-Din "Sudriin Chuulgan", Cilt. I, Ulaanbaatar, 2002, s. 310-311

¹³ Badamkhatan S., "Hoton Yastan", *Erdem Shinjilgeenii Buteehuud*, C. I, Ulaanbaatar, 2004, s.62.

yüz kişilik elçi grubunun Sartaular tarafından öldürülmesi üzerine Cengiz Han: “Altın dizginlerimin Sartaular tarafından koparılmasına nasıl müsaade edebilirim?” diyerek, yüz elçinin intikamını almak için Sartaul halkla savaşmaya karar vermiştir.¹⁴

Prof. Dr. Ahmet Temir, 1986 yılında Türkiye Türkçesine çevirdiği “Moğolların Gizli Tarihi” eserinde Sartaul kelimesini “Müslümanlar, Türkistan’daki Müslüman Türk kabilelerine toptan verilen ad” olarak açıklamıştır. Ancak Rus araştırmacılara göre Sartaul adının “Tüccar” anlamına gelen Sanskritçeden türetilmiş bir isim olduğu belirtilmektedir.

Bu bilgileri daha net bir şekilde açıklayacak bir eser ise 13. yüzyılda İtalyan gezgin Marco Polo’nun yazdığı “Marco Polo’nun Gezileri” adlı seyahatnamedir. Marco Polo, 13. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan’daki şehirleri doğudan batıya doğru gezen bir gezgin olarak bilinmektedir. Moğolların Gizli Tarihi’nde adı geçmeyen Hotan şehriyle ilgili önemli bilgileri Marco Polo’nun kendi eserinde paylaşmış olması ilginç bir konudur. Marco Polo, Yarkent şehri hakkında değerli, ilgi çekici bilgileri bulamadığı için Yarkent’ten bahsetmekten vazgeçip onun kuzey-doğu yönünde uzanan Hotan hakkında yazmıştır. Eserde Hotan hakkında:

“Hotan, Büyük Han’a tabi olan, sekiz günlük yol mesafesinde bir eyalettir. Halkın hepsi Muhammed’e inaniyor. Hotan eyaleti ile aynı adı taşıyan çok sayıda şehir ve kasabaya sahiptir. Hayat amaçlarıyla dolu bir halk. Pamuk burada bolca yetişir. Bağları, Evleri ve Meyve bahçeleri çoktur. İnsanlar ticaret ve sanayi ile yaşarlar; hiç de savaşçı değiller”¹⁵ şeklinde yazılmıştır.

Moğolların Gizli Tarih’inde bulunmayan “Hotan” adının, Marco Polo’nun eserinde ticaret ile uğraşan bir halkla ilişkilendirilmesi ve “Tüccar” anlamına gelen Sartaul kelimesiyle ilişkilendirilmesi mantıklı bir bakış açısidir. Ayrıca, metinde bahsedilen Hotan şehrindeki halkın yaşam tarzının, bugünkü Hoton Türklerinin tarihi yaşam tarzıyla aynı olması, Hotonların unutulmuş ve bilinmeyen tarihlerinin bulunmasına yardımcı olmaktadır.

¹⁴ Damdinsuren Ts., “Mongoliin Nuuts Tovchoo”, Ulaanbaatar, 1990.

¹⁵ Francez Wood, “The Silk Road: Two Thousand Years In The Heart Of Asia”, Los Angeles, 2002. s. 18.

Hoton adının farklı görüşlerinden en yaygın kabul edilen açıklama ise TDK Türkçe sözlüğünde “bayan”, “evli hanım” anlamındaki “Hatun” kelimesinden türemiş şeklidir. Ancak, bu açıklama destan ve folklorlara dayandığı için birden fazla görüşü bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi Cengiz Han dönemine kadar uzanmaktadır.

Hoton Türkleri, isimlerini Cengiz Han döneminde almışlardır. Bu toplumun erkekleri, Moğol ordularının katliamından korunmak için kendilerini saklamak zorunda kalmışlar ve Hoton erkekler kadın elbise giyerek katliamdan kendilerini kurtarmışlardır. Bu nedenle, bu Türk toplumuna giyindikleri elbiseler nedeniyle Hatunlar denilmiştir. Bu kelime zamanla “Hoton”a dönüşmüştür.¹⁶ Ancak, bu açıklama tarihi süreç açısından tartışmalı bir konudur. Hoton erkeklerinin kadın elbisesi giyerek korunduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

2022 yılın Kasım ayında, Moğolistan’ın Uvs eyaletine bağlı Tarialan ilçesinde yerel Hotonların arasında gerçekleştirdiğimiz araştırmada, Hoton halkının tarihini ve isim kökenini anlatan Kazak imam Shokanbayuli Tyelyegen’in sesli kaydının aktarımı aşağıdaki şekildedir.

“...Eskiden Hotonlar ve diğer göçebe halklar diğer toplulukların malını ve değerli eşyalarını çalıp, savaşarak hayatlarını sürdürmekteydi. Bu halklar arasında Kazakların Zhantekei kabilesi de bulunmaktaydı. Zhantekei kabilesini oluşturan küçük gruplardan biri olan “Kazıbyek” grubunun yönetici Byeken, kabileler arasında mal ve parasıyla bilinen büyük bir liderdi. Sıradan bir gün, Byeken evde olmadığı bir sırada diğer soylar tarafından saldırıya uğramış ve Byeken’in halkı esir alınarak bugünkü Moğolistan’ın batı bölgesine getirilmiştir. Sonrasında savaş esirleri arasında bulunan erkekleri öldürmeye başladıklarında, kendisini Hatun (kadın) olarak tanıtan Hodjagul adlı bir genç, kendi hayatını kurtarmıştır. Böylece hayatta kalan tek erkek olan Hodjagul’dan Hoton halkı ortaya çıkmıştır.”

Shokanbayuli Tyelyegen’in verdiği bilgiye göre, Hotonlar asıl olarak Kazakların Zhantekei kabilesine ait olmaktadır. Ayrıca, sesli kayıta bahsedilen Hodjagul adlı genç, Hotonlar hakkında ilk araştırma yapan Rus araştırmacı G. N. Potanin’in 1877

¹⁶ Turan Can ve Yaşar Kalafat, “Kaybolmakta Olan Türk Topluluklarından Hoton/Hatun Türkleri Ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri”, *Dilleri Ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Kalan Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempyozumu Bildirleri*, Ankara, 2013. s. 310.

yılında yaptığı çalışmasında 82 yaşındaki bir ihtiyar olarak kaydedilmiştir. Buna göre, Shokanbayuli Tyelyegen'in bize anlattığı hikaye 18. yüzyılın sonunda yaşanmış bir hikaye gibi görünmektedir. Ancak, Hoton ihtiyar Hodjagül'ün Rus araştırmacı G. N. Potanin ile yaptığı konuşma, Shokanbayuli Tyelyegen'in anlattığı hikayenin yanlış olduğunu göstermektedir.

G. N. Potanin'in çalışmasında, Hodjagül kendi kökenini bugünkü Kırgızistan'ın güneybatısında yer alan Oş ve Buhara şehirleri olarak ifade etmiştir. Oş, Buhara, Kaşgar ve Hotan şehirleri 17. yüzyıldan itibaren Cungarya Hanlığı'nın yönetim altında bulunmaktaydı. Hotonları, savaş esirler olarak Moğolistan bölgesine getirenler Oyratlar olduğunu belirtmiştir. G. N. Potanin'in araştırması, 1877 yılında yapılmıştır ve Hodjagül 1877 yılında 82 yaşında ise o, yaklaşık 1795 yılında doğmuş olmalıdır. Hodjagül'ün anlattığına göre, babası Moğolistan'ın Uvs eyaletine 6 yaşında gelmiştir ve 60 yaşında vefat etmiştir. Buna göre, Hodjagül'ün ailesi 1770 yıllarında Moğolistan'a gelmiştir.¹⁷

Moğol araştırmacı Kh. Nyambuu, "Mongoliin ugsaatnii zui" adlı kitabında Shokanbayuli Tyelyegen'in anlattığı hikayenin farklı bir versiyonunu açıklamıştır. Bu kitapta, Kazak'ın Zhantekei kabilesinin Kazıbyek soyundan Dörbetlerin esirleri olarak getirilen 20 aile bugünkü Hotonlar olduğunu, bu 20 aile ilk geldiğinde 7'ye bölünmüş hâlinde olduğunu ve onlar Hotonların 7 elkenin(*boy*) ataları olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı Kh. Nyambuu'ya göre, Hotonlar, ilk Moğol boylarından olan Dörbetlerin esirleri olarak Moğolistan bölgesine gelmiştir. Hoton erkekleri Dörbet kralların işkenceden korunmak için dışarı çıktıklarında Hatun yani kadın elbiseleri giydiklerinden dolayı onlar Hatun adını almıştır ve bu adı evrilerek Hoton'a türemiştir.

Ayrıca, Kh. Nyambuu Hoton adlandırmasıyla ilgili farklı bir bakış açısı sunmaktadır. İlk savaş esiri olarak Hotonlardan yaklaşık 20 kadın gelmiştir ve sadece kadınlar yani hatunlar geldiği için onların torunlarına "Hatun (*Hoton*)" adı verilmiştir ya da Hoton kelimesi, Moğolca kökenli şehir anlamındaki "Хот (*xom*)" kelimesinden türemiş bir isimdir. Bunun sebebi ise, Hotonlar, Kağanlar ve hükümdarlarının evlerini şehir (*hot*) gibi kuşatma şekilde çadırlarını kurarak yaşadıklarından olabilir.¹⁸

¹⁷ G. N. Potanin, "Очерки северо-западной монголии", clt. II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 16.

¹⁸ Nyambuu Kh. , "Mongoliin Ugsaatnii Zui Udirtgal", Ulaanbaatar, 1992, s.114.

Bunlardan farklı bir açıklamayı, Moğol araştırmacı, etnograf S.Badamsambuu paylaşmaktadır. Hotonlar, 17. yüzyılda bugünkü Xinjiang Uygur Özerk bölgesindeki Ghulja (伊宁县) şehrinde bulunmuşlardır. Ghulja'nın yöneticileri, Hotonların nüfusunun 1000'e ulaştığında kendi egemenliklerinin tehlike altında kalacağına inanarak Hoton erkeklerini öldürmüşlerdir. Ancak bir genç, hayatını kurtarmak için kadın elbisesi giyerek saklanmayı başarmıştır. Bundan dolayı Hotonlar, Hatun olarak adlandırılmaya başlamıştır ve yıllar sonra Hatun kelimesinin değişip bugünkü "Hoton" şeklini almış olabileceğini göstermektedir.¹⁹

Hoton kelimesinin kökeninin "Hatun" kelimesinden gelmesi sadece folkloraya dayalı ve araştırmacıların paylaştığı bilgilerin birbirinden çok farklı olduğundan dolayı "Hoton" adlandırmasının Hatun kelimesinden gelmesi düşüncesinin kabul edilmemesi kanaatindeyiz. Hoton adının kökeni hakkında en kabul edilebilir açıklama ise şöyledir: Hotonlar, Doğu Türkistan'ın batısında bulunan Hotan'dan geldikleri ve Hotan kelimesi Hoton olarak türemiş olabileceği açıklamasıdır.

1.2. Hotonların bugünkü Moğolistan bölgesine gelişi

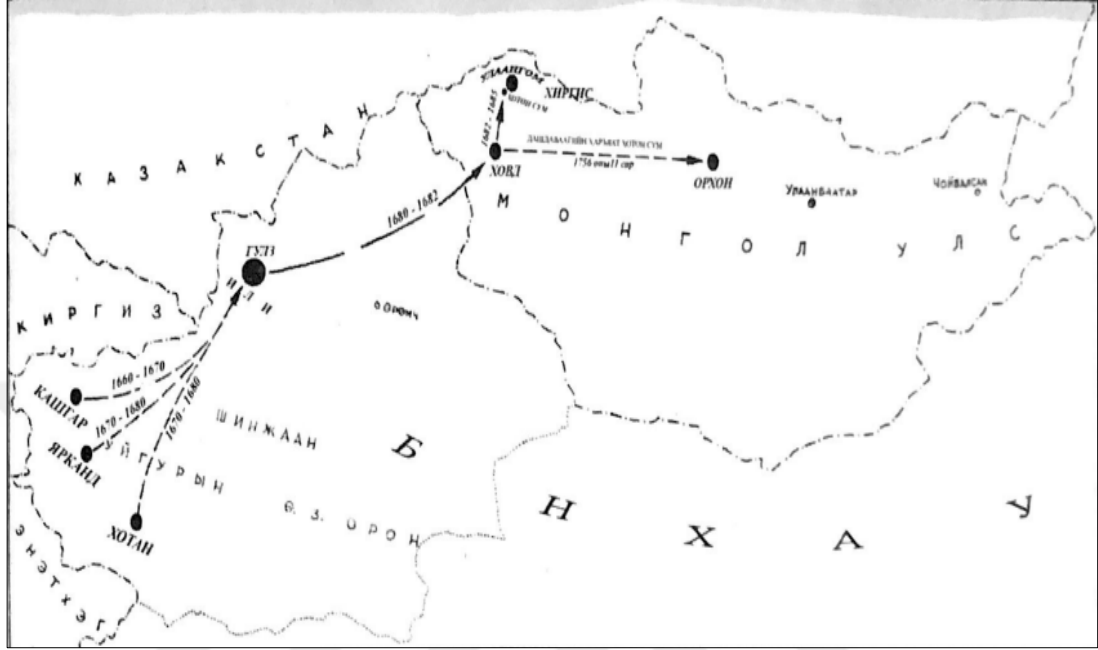
Hotonların çoğunluğu günümüzdeki Moğolistan'ın batı bölgesinde, Altay Dağları'nın eteklerinde bulunan Uvs Eyaleti'nin merkezi Ulaangom ve Tarialan ilçelerinde yaşamaktadır. Bunun dışında başkent Ulaanbaatar, Naranbulag, Bor-Undur, Shariin Gol, Darhan ve Erdenet gibi yerlerde de yaşamaktadırlar.

Hotonlar, tarım havzası olarak bilinen Doğu Türkistan'ın Hotan, Oş ve Buhara şehirlerinden yaklaşık 300-400 kişilik bir grup olarak 17. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü Moğolistan'ın Uvs Eyaletine savaş esiri olarak gelmişlerdir. Bu bilgi, Rus ve Moğol araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir.

1676 yılında Oyrat Moğollar tarafından kurulduğu Cungarya Hanlığı Orta Asya'nın büyük bir bölümünü yönetmekteydi. Cungarya Hanlığı, bugünkü Doğu Türkistan, Kazakistan'ın doğusu ve Moğolistan'ın batısını kapsayan geniş bir

¹⁹ Badamkhatan S., "Hoton Yastan", *Erdem Shinjilgeenii Buteeluid II*, Ulaanbaatar, 2004, s. 126.

coğrafyayı ele geçirmişti. Aynı yılda Cungarya Hanlığı'nın tahtına çıkan Galdan Kağan, Orta Asya'da bulunan yaklaşık 1200 şehir, vilayet ve diğer bölgelere saldırmıştır.

Şekil 1: Hotonların tarihsel seyahatleri²⁰

Moğol araştırmacı ve Hoton imamı Sanhuu, Galdan Kağan'ın babası olan prens Erdenebaatar'ın hüküm sürdüğü 17. yüzyılın ortasında bugünkü Xinjiang Uygur Özerk bölgesinin batı sınırında yer alan Kaşgar, Yarkent, Oş ve Buhara şehirlerinden Xinjiang'ın kuzeydoğusunda bulunan İli bölgesine kadar tarım ve çiftçilik yapmak için Hotonların getirildiğini tahmin etmektedir. Böylece, Hotonların ilk tarihi yolculuklarını Moğolistan'a doğru başlatmıştır.

Galdan Kağan, 1676'dan başlayarak Doğu Türkistan'ın Turfan, Kaşgar ve Yarkand gibi şehirlerine saldırmaya başlamıştır. 1679'da Doğu Türkistan'ın batı bölgesini yöneten Yarkand Hanlığı Galdan Kağan tarafından fethedilmiştir. Fethedilen Yarkand Hanlığını oluşturan halklardan birisi Hotonlar olarak bilinmektedir. Ayrıca, Yarkand Hanlığı'nın yönetimi altında Hotan şehri de vardı. Galdan Kağan Hotan şehrinde yaşayan Uygur halkını tarım ve çiftçilik için İli nehrin kenarında bulunan Gulca şehrine getirmiştir. Cungarya Hanlığı'nın yöneticileri, Hotan'dan gelen

²⁰ Sankhuu Basan, "Hoton Mongolchuudiiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa", Ulaanbaatar, 2015, s. 8.

Uygurları hem tarım hem de askerlik için getirmiştir.²¹ Buna göre, Hotonların ilk topluluğu Oyrat Prensi Erdenebaatar tarafından Xinjiang'ın kuzeydoğusunda bulunan İli bölgesine getirilmiştir. Sonraki kısımlar ise 1670'li yıllarda Galdan Kağan tarafından İli bölgesine getirilerek Hotonlar Gulca şehrinde birleşmiş olmalıdır.

1680-1682 yılları arasında Galdan Kağan, Çing Hanedanı'na karşı savaş sınırını bugünkü Moğolistan'ın Hovd eyaleti olarak belirlemiştir. Böylece Hotonlar, Gulca'dan doğuya doğru adım atarak ilk kez Moğolistan'a gelmeye başlamışlardır. Gulca'dan Moğolistan'a yönlendirilen Hotonlar, günümüzdeki Moğolistan'ın Khovd eyaletinde yaşamaktaydı. 1685'da Hovd eyaletinde yaşayan Hotonların bir kısmını, tarım için daha uygun bölge olan Uvs eyaletine göndermiştir. Böylece, Hotonlar Uvs eyaletine gönderildiği 1685 tarihinden itibaren günümüze kadar aynı bölgede yaşamaktadır.

Galdan Kağan Hotonları sadece tarım ve çiftçilik ile uğraştırmak amacıyla esir olarak almamıştır. Bunun sebebi ise, Hotonların Oyartlardan farklı brakisefal kafa yapısı, yuvarlak yüzü, düz burnu, dar olmayan alın yapıları, düz veya dalgalı saçları ve göz rengi gibi dış görünüşleridir. Hotonlar, dış görünüş olarak Türklere ve Ruslara benzeyen bir halk olduğu için onları Cungarya Hanlığı'nın Rus askerleri olarak adlandırarak Çing Hanedanlığı'na karşı kullanmaktaydı.²² Ancak, Çing Hanedanlığı'nın 1755 yılında Cungarya Hanlığı'nı fethetmesiyle Hotonlar Çing Hanedanlığı'nın yönetimi altına girmiştir.

Cungarya Hanlığının yıkılmasından sonra Oyratlar, Çing Hanedanlığı tarafından uygulanan soykırım ile karşılaşmıştır. Çing Hanedanlığı'nın uyguladığı soykırımdan sonra hayatta kalan Oyratlar ve diğer soylarından olan halkları Mançular, Хошүү (Hoşuu) adlı yönetim sistemine dahil etmiştir. Sonrasında, Mançular, Hotonların yaşadığı bölgeyi Van Hoşuusuna ait Hoton ilçesi olarak adlandırmıştır.

Bunun dışında, Moğolistan'ın batı bölgesinde "Hotonların geçidi", "Hoton Gölü" ve "Hoton haraa" gibi yer isimleri bugüne kadar kalmıştır. Hotonlar, Doğu Türkistan'dan Moğolistan bölgesine göç ederken bu yerlerde konakladıkları ve

²¹ A. Ochir, "Mongoliin Oyraduudiin Tuuhiin Tovch", Ulaanbaatar, 1993.

²² Sanhuu Basan, "Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa", *BIBLIOTHECA OIRATICA*, cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 9.

geçtikleri için bu yer isimlerinin Hoton ismini aldığından yerli Hotonlar bahsetmektedir.

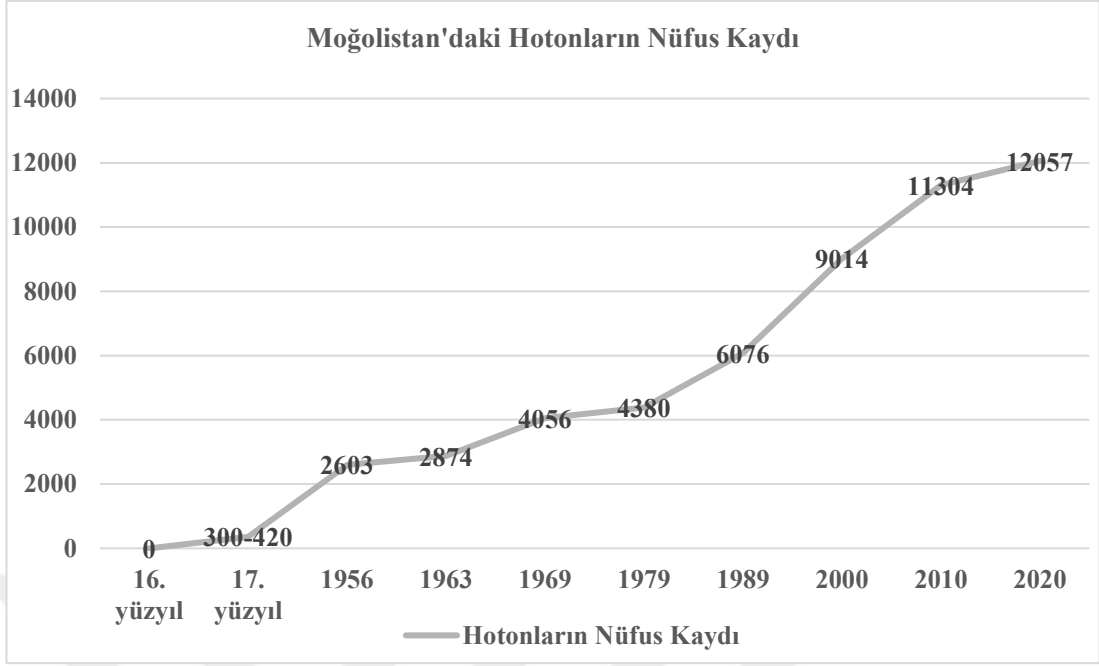
1.3. Hotonların nüfusu

Moğolistan Milli İstatistik Ofisi'nin 1956 verilerine göre Moğolistan'da resmi olarak 2603 Hoton bulunurken, bu sayı 1963 yılında 2874 (+10.4%), 1969 yılında 4056 (+41.4%), 1979 yılında 4380 (+8.0%), 1989 yılında 6076 (+38.7), 2000 yılında 9014 (+48.4%), 2010 yılında 11.304 (+25.4%), 2020 yılında ise 12.057 (+6.7%) olarak kaydedilmiştir. Ancak son verilere göre Hotonların nüfus artışı giderek azalmaktadır.²³

Moğolistan'da 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre: Hotonların toplam nüfusunun 11.304 olduğu ve bunun 5.644'ünün erkek, 5.660'ının kadın olduğu görülmektedir. Şehir ve ilçelerin toplamına bakıldığında 6.269 olan Hoton nüfusunun 3.067'sinin erkek ve 3.202'sinin kadındır. Köy ve illerdeki Hotonların toplam nüfusu 5.035'tir. Bunun 2.577'si erkek, 2.458'i ise kadındır. Uvs'daki Tarialan ilçesinde ise toplam 3.528 Hotonlunun yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

²³ "Hün am, oron suutsnii 2020 oni ulsin eeljit toollogın negdsen dün", Ulaanbaatar, 2020, s. 52.

²⁴ Baljin Otgonbaatar, "Moğolistan'da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar", *Dilleri Ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Kalan Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozumu Bildirleri*, Ankara, 2013, s. 117.

Tablo 1: Hotonların Nüfus Kaydı

1974 yılında Moğolistan Bilimler Akademisi heyetleri tarafından Moğolistan'ın batısında yer alan Uvs eyaletinde yapılan genetik antropoloji araştırmalarına göre Hotonlar arasındaki akraba evlilikleri arttığından çocuk ölümleri, engellilik oranları ve bazı otozomal resesif hastalıkların oranını artırdığı kabul edilmiştir.²⁵

1.4. Hoton kabileleri

Hotonlar, kültürel ve tarihi açıdan zengin bir geçmişe sahip olan bir topluluktur. Ancak, Hotonlar üzerine yapılan çalışmalar Türkiye ve Moğolistan'da yeterince sayıda bulunmamaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda Hotonlar üzerine Rus ve Moğol araştırmacıların yaptığı değerli çalışmaları incelediğimizde, geçmişten günümüze kadar herhangi bir yabancı etkisi, özellikle Moğolların etkisi altında olmayan ve eski geleneklerini koruyanlar yalnızca Hoton kabileleridir.

²⁵ Tserendash Ts., Batsuuri J., "Hoton Tanii Ugiin Zuragla", *Mongoliin khun amiin geniin san*, Cilt 1, Ulaanbaatar, 2004, s. 10.

Hotonlar Şāvay, Hoçgeld, Holidog, Burd, Ogotor, Hasan ve Şalbag olarak adlandırılan 7 kabileden oluşmaktadır. Cungarya Hanlığı'nın bugünkü Moğolistan bölgesine getirdiği savaş esirleri arasında Kazak, Kırgız ve Özbek gibi farklı soylara ait halklar bulunmaktaydı. Ancak, Cungarya Hanlığı tarafından bu halklara genel olarak Hoton adı verilmiştir. Hoton kabilelerinin hangi Türk soyuna bağlı olduğunu bize kabilelerin tarihi anlatacaktır.

Hotonlar kabilelerini “Elken” olarak adlandırmaktadır. Ancak Elken kelimesinin kökeni tartışmalı bir konudur. Elken kelimesi, DLT’te yazıldığı “vilayet” anlamına gelen “ایل” (él)²⁶ kelimesinden ya da Moğolcanın “akraba” anlamına gelen “Элгэн садан (elgen sadan)”²⁷ kelimesinden türemiş olmalıdır. Ayrıca, Hotonlar dışında “elken” adlandırmasını kullanan bir diğer boy ise Moğol boylarından olan Zahçinlerdir.²⁸ Moğol boylarından olan Zahçinler, eskiden Oyratları oluşturan kabilelerden birisi olarak bilinmekteydi. Zahçinler, 18. yüzyılın başında Cungarya Hanlığı'nın batı sınırı olan Hotan'u ve Tanrı Dağ bölgesini koruyarak buraya yerleşmişlerdir. Ancak, Çing Hanedanı Cungarya Hanlığını fethettikten sonra doğuya doğru göç etmişlerdir. Bu nedenle, Zahçinlerin ve Hotonların tarihlerinde benzer kültürel öğeler bulunmaktadır.

Sovyet ve Moğol araştırmacıların Hotonlar üzerine yaptığı çalışmalarda, onların kabileleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

	G. N. Potanin²⁹ (1877)	B. Y. Vladimirtsov³⁰ (1911)	S. Badamkhatan³¹ (1958)	Günümüzde
1.	Adju-Hurmiyan	Şāvay	Şāvay	Şāvay
2.	Yas	İyös	Zöçgüüd	Hoçgeld
3.	İlibiya	Nilva	Holidog	Holidog
4.	Burut	Hudai-Biyerdi	Burd	Burd
5.	Udzyubiyek	Özbek	Ogotor	Ogotor
6.	Kasıl	Hasan	Hasan	Hasan

²⁶ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 48.

²⁷ Tsevel, Ya. “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli, Ulaanbaatar, 1966, s. 875.

²⁸ Badamkhatan S., “Hoton yastan”, *Mongoliin ugsaatni zui*, Cilt III, Ulaanbaatar 1996, s. 266.

²⁹ G. N. Potanin, “Очерки северо-западной монголий”, Cilt II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 16.

³⁰ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 267.

³¹ Badamkhatan S., “Uvsiin Hoton Yastan”, Erdenet, 1995, s. 20.

7.	Dzhupar	Şalbak	Şalpak	Şalbag
----	---------	--------	--------	--------

Tablo 2: Hoton kabile adları

Tabloya göre, Sovyet araştırmacı G. N. Potanin ve B. Y. Vladimirtsov'un çalışmalarında dikkat çekici konu ise Hoton kabilelerin adlandırmalarıdır. Hoton elkenlerin eski adlandırmalardan Udzyubiyek (*Özbek*), Adju-Hurmiyan, Dzhupar ve Hudai-Biyerdi gibi adlandırmalar eski ulus, ırk ve insan isimlerinden türeleyen (eponim) adlandırmalardır. Ayrıca, Yas (*İyös*), Kasıl (*Hasan*), Burut ve İlibiya (*Nilva*) adlandırmaları ise bazı Türk kökenli boy adlarından türetilmiştir. Bu adlandırmalar Moğolcanın etkisinden dolayı Zöçgüüd (*Hoçgeld*), Holidog ve Ogotor olarak değişmiştir.³²

Araştırmacılar, Hoton kabilelerinin farklı cüzlerden (*Ateş*) oluştuğunu ve her bir kabilenin kendine özgü kutsal totemlere (sembol) sahip olduğunu belirtmektedir.

Hoton kabilelerinin kutsal totemleri şu şekildedir:

1. řāvay elken - Kitap	5. Ogotor elken - Güreş
2. Hoçgeld elken - Kehribar	6. Hasan elken - Desen
3. Holidog elken - şarkı	7. şalbag elken - Ateş
4. Burd elken – Khuur (algı)	

Hotonların, řāvay elkenin Kitap totemli olduğu için iyi dini adamlar ve imamların bu elkenden doğduğuna, Burd elkenin Khuur totemli olduğu için iyi sanatçılar ve şarkıcıların bu elkenden doğduklarına inandıkları bilinmektedir. Bunun dışında, Hoton kabilelerinin birçoğuna Moğolca isimler verildiği için, Hotonlar cüz terimini Moğolistan bölgesine geldikten sonra kullanmaya başlamışlardır. Hoton kabileleri yaklaşık 80 cüzden oluşmaktadır.

1.4.1. řāvay Elken

³² Badamkhatan S., "Hoton Yastan", *Erdem Shinjilgeenii Buteeluud II.*, Ulaanbaatar, 2004, s. 67.

Günümüzdeki Şāvay elken, Hotonların en büyük elkendir. Hoton nüfusunun çoğunluğu Şāvay elkenden gelmektedir. Şāvay elkendeki insanlar savaş esirleri olarak Uvs eyaletine geldiklerinde kendilerine özgü dini kitabı getirdikleri için en iyi Hoton imamları bu elkenden doğduklarına inanmaktadır.

G. N. Potanin'in araştırmasında, Şāvay elkenin Adju-Hurmiyan olarak kaydedildiği belirtilmektedir. G. N. Potanin, Hoton kabilelerinin adlarını Hoton zangi³³ Hodjagül'ün ifadeleriyle kayıt altına almıştır. Hodjagül, kendisinin üst soy hısımlarını *Adju-Hurmiyan*, *Erke-biyek*, *Şobo* ve *Pirmet* olarak tanıtmıştır. Dolayısıyla, Şāvay elkenin eski aksakallardan birisi *Adju-Hurmiyan* adında olduğu için onun adıyla bu elkenin adı karıştırılmış olmalıdır.³⁴ Araştırmacılar, “Şāvay” kelimesinin kökeni hakkında farklı tahminlerde bulunmaktadır.

- “Şāvay” kelimesi Moğolistan'ın batısındaki Uvs vilayetinde bulunan Tarialan ilçesindeki bir dağ eteğinin adıdır. Elkenin insanların ilk olarak bu dağ eteğinde yerleştikleri düşünüldüğü için onlar Şāvay adını benimsemiş olabilir ya da bu kabilenin adı, ilk yerleştikleri dağ eteğine atfen verilmiş olabilir.
- Rus araştırmacı B.Y. Vladimirtsov, “Şāvay” kelimesinin Türk lehçelerinde “vurmak, çarpmak” anlamına gelen bir kelime olduğunu tahmin etmiştir. Ancak, Türk lehçelerinde aynı kökene sahip bir kelime bulunmamaktadır.
- Moğol araştırmacı S. Badamhatan, B.Y. Vladimirtsov'un açıklaması üzerine çalışmış ve Türk ve Fars lehçelerinde “Şāvay” kelimesinin aynı anlamına gelen bir kelime bulunmadığını belirtmiştir.

Bu elkene ait insanlar uzun boylu, oval yüzlü, yeşil gözlü ve kalın sakallı dış görünüşleriyle Türk ve Uygurlara daha çok benzemektedir.

Şāvay elkeni oluşturan cüzler ise şunlardır:³⁵

1. Urtinhan
2. Bungina
3. Olon helnēnken
4. Barhirān

³³ Çing Hanedan döneminde kullanıldığı bir rütbedir.

³⁴ Badamkhatan S., “Uvsiin Hoton Yastan”, Erdenet, 1995, s. 23.

³⁵ Sankhuu Basan, “Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa”, *BIBLOTHECA OIRATICA*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 23.

5. Oymostinhan	17. Ünegnēhen
6. Sāramba	18. Hoyvānhan
7. Gurvan nūden	19. Gurvan çihen
8. Tölög	20. Dogolongīnhan
9. Zērdīnhen	21. İh bandgar
10. Temēçīnhan	22. Baga bandgar
11. Hogşılınhan	23. Ērē hērē
12. Güldēnhen	24. Haşın harānhan
13. Genērgen	25. Dayrānhan
14. Ālia	26. Baga şarınhan
15. Gōlia	27. Muhar hō
16. Şarga adūt	28. Urgān tsagān

1.4.2. Hoçgeld Elken

Bugünkü Hoçgeld elken, G. N. Potanin'in araştırmasında "Yas" olarak, B. Y. Vladimirtsov'un araştırmasında "İyös" olarak ve S. Badamhatan'ın araştırmasında "Zöçgüüd" olarak kaydedilmiştir. Günümüzdeki, Hoçgeld elkenlilerin nüfusunun Hotonlar içindeki en düşüğü olduğunu Hotonlar belirtmektedir. Bu elkenin hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bazı araştırmacılara göre, bu elkenin ismi Tuvaların bir kabilesi olan "Kujuget"ten türetilerek Hoçgeld olarak kaydedilmiştir.

Tuvaların Kujuget kabilesi Rus tarihi eserlerde "Kuçuget" ve "Kuçyengut" olarak geçmektedir.³⁶ Kujuget kabilesi, eskiden bugünkü Tacikistan'ın doğu sınırında bulunan Karaköl Gölü'nün kenarında yaşayan bir Uygur topluluğu olduğunu araştırmacılar tahmin etmektedir. Buna göre, Tuvaların Kujuget kabilesi eskiden Hotonların geldiği Hotan, Yarkent ve Oş gibi şehirlere yakın bölgelerde yaşadığı için Hotonlarla karışmış olma ihtimali yükselmektedir ya da Hoçgeld elken, Kujuget kabilesinden ayrılmış bir topluluk olabilir. Ayrıca, Hoçgeld elkenin hakkında G. N.

³⁶ Sankhuu Basan, "Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa", *BIBLIOTHECA OIRATCA*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 28.

Potanin'in araştırmısında adı geçen Hoton ihtiya Hodjagöl'ün söylediklerine göre bu elken Cungaryalı (Oyrat) bir kadından ortaya çıkmıştır.

Hoçgeld elkeni oluşturan cüzler ise şunlardır:

1. Turūn
2. Őkorgon

1.4.3. Holidog Elken

Bugünkü Holidog elken, G. N. Potanin'in araştırmasında "İlibiya" olarak, B. Y. Vladimirtsov'un araştırmasında "Nilva" olarak ve S. Badamhatan'ın araştırmasında "Holidog" olarak kaydedilmiştir. Moğol araştırmacı, etnograf Badamhatan'ın çalışmasına göre, eskiden Hoton yaşlıları tarafından bu elken "Nilva-Holidog" şeklinde adlandırıldığı için Nilva ve Holidog adlarının aynı anlamı taşıyor olması mümkündür. Ancak araştırmacılar bu adlandırmanın kökeni hakkında detaylı bir inceleme yapmamışlardır.³⁷

Eskiden bu elkenin insanları Moğol boylarından olan Bayatlarla çok sayıda evlilik yaptığı için onların nüfus giderek azalmıştır. Moğol evlilik geleneklerine göre, eğer damat Moğol boyundan ve gelin Hoton boyundan ise onların çocuklarının boy adı Hoton değil Bayat olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, yıllar boyunca Holidog elkenin nüfusu azalmış ve Hoçgeld elkenin nüfusuyla aynı seviyeye gelmiş olmalıdır. Ayrıca, Holidogların yücelik taşıyan soylu olduklarına ve İslamiyet'i kabul etmediklerine inanılmaktadır. Aynı zamanda Hotonların en önemli yaşam költürü olan tarım sektöründen ziyade hayvancılık konusunda daha iyi ve deneyimli oldukları için Holidogların Moollara ait bir kabile olduğu tahmin edilmektedir.³⁸

Holidog elkeni oluşturan cüzler ise şunlardır:

1. Alag Hüzūn
2. Höh Aman
3. Sahalt Taytā
4. Narnīhan
5. Hojgōnhon
6. Zertīnhen

³⁷ Badamkhatan S., "Uvsiin Hoton Yastan", Erdenet, 1995, s. 25.

³⁸ Tserendash Ts., Batsuuri J., "Hoton Tanii Ugiin Zuragla", *Mongoliin khun amiin geniin san*, Cilt 1, Ulaanbaatar, 2004, s. 32.

7. Muşgū	15. Şaldangūd
8. Bögsinhön	16. Tantaga
9. Şürgaç	17. Tsagān Sörmösön
10. Zānıhan	18. Butınhan
11. Şavtgayhan (Zolbin)	19. Jorōnhan
12. Ōnānhan	20. Bor Hoytınhan
13. Hord	21. Şalamtınhan
14. Buljaa	22. Hüren Adūtınhan

1.4.4. Burd Elken

Bugünkü Burd elken, G. N. Potanin'in araştırmasında "Burut", B. Y. Vladimirtsov'un araştırmasında "Hudai-Biyerdi" ve S. Badamhatan'ın araştırmasında "Burd" olarak kaydedilmiştir. B. Y. Vladimirtsov'un çalışmasındaki "Hudai-Biyerdi" adlandırması Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bir özel addir. Sovyet araştırmacıların çalışmalarında yazılan bazı Hotonların isimleri, Kıpçak ve Karluk Türklerinin kullandığı isimlerle benzerlik gösterdiği için B. Y. Vladimirtsov'un çalışmasındaki "Hudai-Biyerdi" ismi, bir elkenin adı değil, Burd elkene ait birisinin ismi olduğunu tahmin etmekteyiz.

Burutlar asıl olarak Kırgızlardandır.³⁹ "Burut" teriminin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır.

- Rus bilgini Biçurin, Burutların IV. asırdan itibaren şimdiki Kırgız Cumhuriyeti topraklarında yaşadıkları bölgelerde Çince "Bolu", "Bulu" ve "Bolyuy" adlarıyla ortaya çıktıklarını ifade etmiştir. Buna göre, Bolu veya Bulu kelimesi, Burut kelimesine benzemektedir. Bu nedenle, Burut isminin Kırgızlara Çinliler ve Moğolların bugüne kadar verdikleri eski bir ad olduğunu tahmin etmiştir.⁴⁰

³⁹ Badamkhatan S., "Hoton Yastan", *Erdem Shinjilgeenii Buteeluud II.*, Ulaanbaatar, 2004, s. 70.

⁴⁰ Döölötbek Saparaliyev, "XVII-XIX. Yüzyıl Rus Tarihi Kaynaklarında Kırgızların Etnik Adlandırılması", 2010, s.700 .

- 1771 yılında Sovyet araştırmacı Fişer, Rusya'nın Sibirya bölgelerinde yaşayan Kırgız boylarının bir kısmının Cungarya Hanlığı'na katıldığını yazmıştır. Bu Kırgızların arasında Hotonlardan genellikle Burd elkeninin bulunduğunu tahmin etmiştir.

Ayrıca, Moğol tarihi eserlerde Kırgızları “Burut” ve Kazakları “Hasag” olarak adlandırmaktadır. Burd elkenin üzerine çalışan Moğol ve Sovyet araştırmacılarının çalışmalarına baktığımızda, Burd elkene mensup olanlar, Doğu Türkistan'ın Tanrı Dağları bölgesinde yaşayan Kara-Kırgızların torunları olduğunu söyleyebiliriz.

Burduların dini inancı şamanizm olduğu için bu elkene mensup olanların kara ağızlı ve lanet okuyan bir halk olduğuna inanılmaktadır. Bu nedeniyle, diğer elkenlerin bu elkenden uzak durduğunu Moğol araştırmacı Hoton imamı B. Sanhuu ifade etmektedir. Burd elken, şom ağızlı bir kabile olarak bilindiği için Batı Moğollar, geçmişten bugüne kadar sadece Burd elken'e mensup olanları değil, bütün Hoton halkının şom ağızlı ve lanet okuyan bir halk olduğuna inanarak Hotonlardan uzak durmaktaydı.

Burd elkeni oluşturan 15 cüz:

1. Erhēt	9. Arhiņ
2. Höh Hulinhan	10. Altanhalh
3. Hūçnānhan	11. Tsereg řarānhan
4. Harānhan	12. Ūlān öndör
5. Ulānhoyt	13. Zultargan
6. Tořlōnhon	14. Ūrsīnhen
7. Ongōj	15. Tsagān Tehēnhen
8. Tevegt	

1.4.5. Ogotor Elken

Bu elkeninin adını G. N. Potanin “Udzyubiyek” olarak, B. Y. Vladimirtsov araştırmasında “Özbek” olarak ve S. Badamhatan ise “Ogotor” olarak kaydetmiştir. “Özbek” ismi ise 15. yüzyılın Altın Orda Hanı olan Özbek Han'dan gelmektedir.

Rus oryantalist, tarihçi, etnograf ve diplomat Nikolay Hanikov'un çalışmasında, Özbeklerin içinde Türk, Moğol, Tatar, Uygur, Hıtay ve Nayman gibi 97 kabile bulunduğu yazılmıştır.⁴¹ Buna göre Hotonların Ogotor kabilesi eskiden "Özbek" olarak kaydedildiği için, soy bakımından Türk, İran, Moğol ve Başkurların birleşik bir kabilesi olma ihtimali yüksektir.

Moğol araştırmacı S. Badamhatan, Hotonların Ogotor kabilesinin geçmişte Moğolların Dörbet ve Bayat boylarıyla komşu olarak yaşadığı için Ogotor kabilesinin bir Moğol boyu olduğunu tahmin etmektedir. Ayrıca, Hoton halk hikayesine göre, Ogotor kabilesi eski zamanlarda Boşogtaynhan olarak adlandırıldığı için bu kabile, Cungarya Hanlığı'nın yöneticisi olan Kaldan Boşogtu Kağan'ın torunları olduğuna inanılır.⁴²

Ogotor elkeni oluşturan cüzler:

1. Böhönhön
2. Tumlānh
3. Kāgīn Han
4. Soyolınhan
5. Salhinānhan
6. Şotōnhon

1.4.6. Hasan Elken

Bu elken, G.N. Potanin'in araştırmasında "Kası" olarak, B.Y. Vladimirtsov ve S. Badamhatan'ın araştırmasında ise "Hasan" olarak kaydedilmiştir. Moğol araştırmacı S. Badamhatan'a Kazak yazar Kh. Silam Hotonların Hasan elken hakkında şunları anlatmıştır:

"Kazakların Kerei kabilesinin orta cüzlerinde Jantekey cüz bulunmaktaydı. Jantekey halkına ait 40 aile, 280 sene önce Moğolistan'ın Uvs eyaletine gelmiştir. Dörbet kralları tarafından bu halkın tüm erkekleri öldürülmüş ve geri kalan halk esir olarak alınmıştır. Ancak, bazı erkekler hayatta kalmak için kendilerini kadın

⁴¹ Badamkhatan S., "Hoton Yastan", *Erdem Shinjilgeenii Buteeluud II*, Ulaanbaatar, 2004, s. 71.

⁴² Sankhuu Basan, "Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa", *BIBLIOTHECA OIRATCA*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 27.

(hatun) olarak adlandırmış ve kadın kıyafetleri giyerek hayatlarını kurtarmış. Bu sebebiyle, Hotonların isim Hatun kelimesinden türemiş olmaktadır”.⁴³

Buna göre, Hasan elkenin Kazakların Kerei kabilesinin orta cüzlerinden olan Jantekey halkının bir kısım olduğunu araştırmacılar yazmıştır. Ayrıca, Hoton kelimesinin kökeni hakkında en yaygın kabul edilen açıklamanın farklı bir bakış açısı da bu hikâyede yazılmıştır.

Hasan elkeni oluşturan cüzler:

1. Galzūginhan
2. Būhianhan
3. Galçīnhan

1.4.7. Şalbag Elken

Şalbag elken G. N. Potanin’in araştırmasında “Dzhupar” olarak kaydedilmiştir.⁴⁴ Zhupar kelimesi, Kazakça ve diğer Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan bir adı olduğu için G. N. Potanin’in “*Очерки северо-западной монголии*” adlı araştırmasında geçen “Dzhupar” adlandırması, Şalbag elkene ait birisinin adı olmalıdır ve bu nedenle onun adıyla bu elkenin adı karıştırılmış olabilir.

Moğol araştırmacı S. Badamhatan’ın “*Uvsiin Hoton yastan*” adlı çalışmasında, Şalbag elkenin eskiden Şavay elkene ait olduğu ve bu elkenin Uygur ve Urianhay kökenli olduğu yazılmıştır. Hoton halk hikayesine göre, Hoton kabilelerden Şavay, Ogotor ve Şalbag elkene mensup olanlar diğer Hoton kabilelerden farklı olarak uzun boylu, oval yüzlü, yeşil gözlü ve kalın sakallı gibi dış görünüş özelliklerine sahiptir.

Şalbag elkeni oluşturan cüzler ise şunlardır:

1. Tūngēnhen
2. Hüren galınhan
3. Onholdog
4. Sul Hantsanānhan
5. Sartambay
6. Seldē (Tseneg)
7. Gahaynhan
8. Şarā gūli
9. Temēçinhen

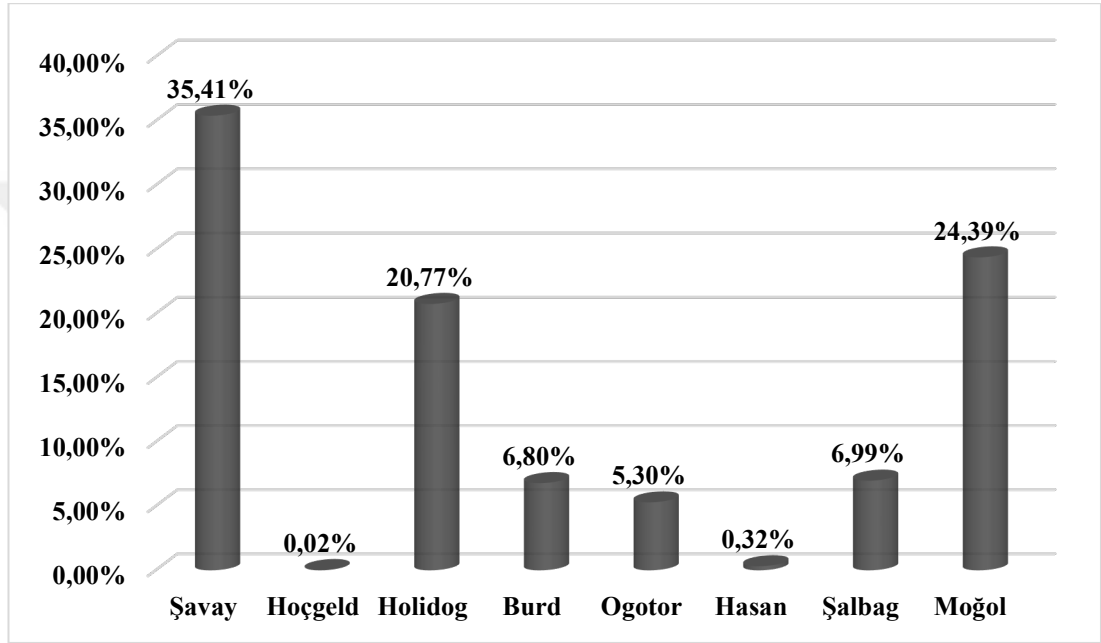
⁴³ Badamkhatan S., “Hoton Yastan”, *Erdem Shinjilgeenii Buteeluud II*, Ulaanbaatar, 2004, s. 71-72

⁴⁴ Badamkhatan S., “Uvsiin Hoton Yastan”, Erdenet, 1995, s. 20

10. Talınhan

Hoton elkenlerinin hakkındaki araştırmaları inceleyerek, şavay ve şalbag elkenlerin Uygur kökenli, Hasan elkenin Kazak kökenli, Ogotor elkenin zbek kökenli, Burd elkenin Kırgız kökenli, Holidog elkenin Moğol ya da belirsiz kökenli ve Hoçgeld elkenin ise Tuva kökenli bir halk olduğu sonucuna vardık.

1979 yılına göre Hoton kabilelerin nüfus şu şekildedir:

Tablo 3: Hotonların nüfus kadrosu 1979⁴⁵

Yukarıdaki tabloya dayanarak, Hotonların nüfusunun yaklaşık olarak %43'n Uygurlar, %1'ini Kazaklar ve Tualar, %7'sini Kırgızlar, %6'sını Özbekler, %25'ini Moğollar ve %20'sini ise bilinmeyen halk oluşturduğunu tahmin etmekteyiz. Ancak, 1979 yılında yapılan bu araştırmadan yaklaşık 300 sene önce Hotonlar Moğolistan topraklarına geldiği için bu konu tartışmalıdır.

⁴⁵ Tserendash Ts., Batsuuri J., "Hoton Tanii Ugiin Zuragla", *Mongoliin khun amiin geniin san*, Cilt 1, Ulaanbaatar, 2004, s. 38.

2. DİLLERİ

2.1. Hotonların söz varlığı

Hotonların söz varlığı üzerine çalışılan monografik bir çalışma Türkiye’de henüz bulunmamaktadır. 19. yüzyıla kadar Hotonlar arasında konuşulan Türk lehçesinin söz varlığı üzerine Sovyet araştırmacılar olan G. N. Potanin 1877 yılında ve B.Y. Vladimirtsov 1911 yılında çalışmalar yapmışlardır. A. N. Samoilovich, 1916 yılında G.N. Potanin’in Hoton dilinin söz varlığı üzerine yaptığı çalışmayı daha detaylı bir şekilde inceleyerek yayınladı. 1916 yılından sonra 1921’de Moğolistan’da gerçekleşen komünist devrim sonucunda Moğolistan Çin’den bağımsızlığını kazandı ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Bununla birlikte gerek Moğolistan’daki politik meselelerin etkisiyle gerekse 1 ve 2. Dünya Savaşları’ndan dolayı sadece Hotonlar üzerindeki çalışmalar değil Türkoloji gibi diğer tüm araştırma alanlarında yaklaşık 50 yıllık bir durgunluk meydana gelmiştir. Bu süreden sonra Moğol araştırmacı S. Badamkhatan 1987-1988 yılında Hotonların yaşadığı Moğolistan’ın batı bölgesine giderek yerel Hotonların arasında Hoton söz varlığı üzerine çalışmıştır.⁴⁶

Günümüzdeki Hotonlar, yıllardır Moğolların arasında yaşadıkları için kendi dillerini Moğol dilinin Dörbet ve Bayat lehçelerinin etkisiyle unutmuşlardır. Bugünkü Hotonların eskiden giydiği geleneksel kıyafetlere verilen birkaç özel isim ve dini törenlerde söylenen dualardaki bazı sözcükler, eski biçimlerini günümüze kadar korumaktadır. Ayrıca, Hotonlar Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek ve Tuvalardan oluşan bir Türk boyu olduğu için Hoton Türkçesinde en yaygın bulunan dil özellikleri Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinin dil özellikleridir.

Hotonlar ve Hoton Türkçesi hakkındaki en eski bilgiler, Kaşgarlı Mahmut tarafından 11. yüzyılda yazılan Türk dilleri ve lehçeleri hakkında geniş bir kapsama sahip olan “Dîvânü Lügâti’t-Türk” adlı eserde yer almaktadır.

DLT’te Hotan şehri ve Hoton Türkçenin hakkında:

⁴⁶ Badamkhatan S., “Uvsiin Hoton Yastan”, Erdenet, 1995, s. 32

“...En açık ve doğru dil – ancak bir dil bilip – Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirlilerle düşüp kalkan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler *سۇنداق* Soğdak, *كَنْجَك* Kençek, *أَرْغُو* Argu boylarıdır. Gezginci olarak yabancılarla karışanlar *خَتَن* Xotan ve *تَيْبُت* Tübütlük halkı ile *تَنْكُتْ* Tanğutlar’ların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım....

...*تَيْبُت* Tübütlük Tibet’ün ve *خَتَن* Xotan’ın ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz...”⁴⁷ olarak yazılmıştır.

DLT’ye göre, Hotonların ayrı dilleri ve ayrı yazıları olduğu için onları Türk Dil ailesine dahil etmemektedir. Ancak Sovyet ve Moğol araştırmacılarının çalışmalarına göre, Hotonların söz varlığı, tarihi ve kültürleri onların Türk olduklarını göstermektedir.

Sovyet araştırmacılar G.N. Potanin, B.Y. Vladimirtsov, A.N. Samoilovich’in topladığı ve Moğol araştırmacı S. Badamkhatan’ın kayıt altına aldığı Arapça, Farsça, Moğolca ve Türkçe kökenli yaklaşık 300 sözcüğü biz Türkiye Türkçesine aktararak inceleme yaptık.

2.2. B.Y. Vladimirtsov’un araştırma üzerine

Rus akademisyen Boris Yakovlevich Vladimirtsov, 1913’ten 1915 sonuna kadar Moğolistan’ın Batı ve Orta bölgesinde dilbilimsel ve etnografik araştırmalar yapmıştır. B. Y. Vladimirtsov, Moğol lehçeleri, Moğol destanları, Şamanizm ve Budizm üzerine yeterince kaynak yanı sıra Moğolca ve Oyrat kitaplarından oluşan geniş bir koleksiyonla St. Petersburg’a dönmüştür. Onun 1916’de Hotonların söz varlığı üzerine çalıştığı “*Новые Данные И Хотонах*” adlı araştırmasında yaklaşık 120 sözcüğü bulunmaktadır.

Yirminci yüzyılın başında Moğolistan’da Çing Hanedanı tarafından uygulanan yönetim sistemi gereğince Hotonlar, Moğol soyundan olan Dörbet krallarının yönetimi

⁴⁷ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, cilt I, Ankara, 1985, s. 29.

altında tarım ve çiftçilikle uğraşıyordu. Dörbet kralların Hoton halkına karşı şiddetli baskı uyguladığını, Hoton genç Bazaraa'nın B. Y. Vladimirtsov'a söylediği:

*“Биде кедүн сава тара ноёна өргөайд барьжаина, бас хой барьнай, сүрэг хариулдийм, алба iki”*⁴⁸ yani “Biz çuval, tarım ve koyunlarımızı Kral'a (Kralın sarayına) veriyoruz, hayvanlarla çiftçilikle uğraşıyoruz, mesaimiz çok” cümlesinden anlaşılmaktadır.

Ayrıca, bu cümleden 20. yüzyılın başına kadar Hotonlar arasında Türkçe sözcüklerin ara sıra kullanıldığını öğrenilmektedir.

Örneğin: Cümlede kullanılan Hotonların “Хой (hoy)” kelimesi Koyun anlamındaki Eski Türkçe “koñ” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir. Eski Türkçenin “koñ” sözcüğünün /ñ/ sesi geç dönem Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde /y/, Türkiye Türkçesinde /yn/ biçimini almıştır.

Hotonlar, Dörbet krallarının hizmetçisi oldukları için birçok işkence ve yasaklamaya maruz kalmışlardır. B. Y. Vladimirtsov'un yazdığına göre, Dörbet krallar Hotonların nereden geldiklerini ve kim olduklarını Ruslara ya da herhangi birine açıklamalarını yasaklamışlardır.⁴⁹ Buna göre, Hotonların dilleri Moğolcanın etkisiyle, tarihleri ise Dörbet krallarının yasaklamalarından dolayı kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmalıdır. B.Y. Vladimirtsov'un 1913-1915 arasında görüştüğü Hotonlar, kendi dillerini Moğolcanın Dörbet lehçesi nedeniyle unutmaya başladıklarını ve artık kendilerine özgü hiçbir şey kalmadığını ve onlar Moğol'a dönüşmeye başladıklarını söylemişlerdir. Onlar:

“Биде хотон Халимак болла, мөн енэ дөрвөт келнд орла му му!” yani “bizim Hoton halkı Kalmuk (Moğol) olmak üzere ve bu Dörbet diline girmektediriz, kötü bir şey” diye bahsetmişlerdir.

Hoton dilinin kaybolma sebeplerinden birisi, Dörbet krallarının Hotonlara karşı yaptığı yasaklama olduğunu belirtmiştik. Ayurzana adlı Hoton ihtiyarın B.Y.

⁴⁸ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 268.

⁴⁹ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 269

Vladimirtsov'la yaptığı görüşme, Hotonların bu yasaklama nedeniyle ne kadar zor bir durumda yaşadıklarını göstermektedir. Görüşme şu şekildedir:

“Та надаас юу сонссонаан мана ноёнд биткай келмайин, биде хотн мухр толгат баихас биши юм ороост келж чатхугуй. Та мана ноёнд келми, манад гем суулгана, танд гаигу, манад гем сууна!”

yani “Benim söylediklerimi bizim Kral’a söylemeyin. Biz farklı halkız. Bir Rus’a bir şey söylemiyoruz. Siz Kral’a söylemeyin, bizim başımıza bir şey gelebilir.”⁵⁰

Bu konuşmayı incelediğimizde, Dörbet kralların Hotonlara karşı ne kadar sert bir baskı uyguladığını ve dolayısıyla Hotonların kendi dillerini ve kültürlerini korumak için herhangi bir yöntem bulamadıklarını anlayabilmekteyiz. Ayrıca, B. Y Vladimirtsov’un Moğolistan’da çalıştığı yıllarda Hotonların konuşma dilinin nasıl bir durumda olduğunu anlayabilmekteyiz.

Örneğin, konuşmada geçen “*kel-ma-ı-in*” yani “*söyle-me-y-in*” ve “*kel-mi*” yani “*söyle-me*” gibi sözcüklerin yapısı, Moğolcanın “*söyle-*” anlamındaki “*Хэл-*” fiili üzerine Türk lehçelerin olumsuzluğu bildiren “*-ma*” eki ve emir kipi almış şeklindedir.

Buna göre, Hotonlar, kendilerine özgü konuşma dilinin eski şeklini, Dörbet krallarının yasaklamaları ve batı Moğolcanın etkisiyle unutmaya başlamışlardır. Ayrıca, Hoton Türkçesi, Moğolca ve Türk lehçelerinin özelliklerinin karıştırılarak kullanıldığı bir karma dil olmaya başlamıştır.

B.Y Vladimirtsov’un “*Новые Данные о хотонах*” adlı araştırmasında, tarih boyunca birbirinden farklı dinleri kabul eden Türklerin en eski inancı olan Tengricilik’te bulunan toprak ve su ruhları olarak bilinen *Yer-Sub* hakkında ve Hotonların arasında bu inancın hâlâ devam etmekte olduğunu bahsedilmektedir.

Yer-Sub meselesi Tunyukuk yazıtı 2. taş batı cephesinin 3. satırda:

“Keçe keltimiz. Kelmiş ‘Alp!’ tidi, tuymadı. Tengri Umay, iduk Yer Sub basa berti erinç. Neke tezer biz.”

⁵⁰ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 269.

T.Tür: “geçerek geldik. (Buralara kadar) gelenler “(Geliş) zor(du)!” dediler. (ama pek de zorluk) hissetmediler. Galiba, Tanrı Umay, kutsal **Yer ve Su** (ruhları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyoruz?”⁵¹

Bilge Kağan yazıtı Doğu cephesinin 10. satırda:

“*Türük Tengrisi <Türük> ıduk **yiri subı** ança etmiş erinç: Türük bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kangım İlteriş Kağanıç öğüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsinte tutup yüğerü kötürti erinç.*

T.Tür: “Türk Tanrısı, Türk kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz.” olarak kaydedilmiştir

Eski Türk inancı Tengriciliğin bir ruh olan “Yer-Sub”, Hotonların arasında günümüze kadar kalmış olması, Hotonların ne kadar değerli bir Türk boyu olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, G. N. Potanin’in “*Очерки северо-западной монголии*” çalışmasında, Hotonların çadırları (ger) Moğol çadırlarından hiçbir farkı olmadığını ve Hotonları Moğollardan ayıran tek şeyin Moğolların çadırlarında Budizm veya Tibet dini kitaplarının bulunması, Hotonların ise evlerinde “Yer-Sub” adlı dini kitabı buldurması olduğunu anlatmaktadır.⁵² Eğer bu bilgi doğruysa, Eski Türk inancı Tengriciliğin bir ruhu olan Yer-Sub’un hakkında yazılan özel bir kitabın 19. yüzyılın sonuna kadar Hotonlarda bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak, Hotonlar arasında bu kitap hakkındaki bilgisi olan hiç kimse kalmadığı için bu konu tartışmalıdır.

2.2.1. B.Y Vladimirtsov’un topladığı Hotonların söz varlığı:

Özel Adları:

1. **Аwwixān** / *Avşıhan*. - Yaşlı adam, İhtiyar.

⁵¹ Talat Tekin, “Orhun Yazıtları Kül-Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk”, İstanbul, 1998, s. 90-91.

⁵² Sankhuu Basan, “Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalгаа”, *BIBLOTHECA OIRATICA*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 87.

Vladimirtsov'un çalışmasında bu kelime “yaşlı adam” olarak kaydedilmiştir.⁵³ Ancak “Avşihan” isim Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bir özel addir. İsmın “Avşı” kısmı “avcı” anlamına gelirken, “-han” eki hükümdarlık unvanını vurgular. Bu isim, B.Y. Vladimirtsov'un çalışmasında yer aldığına göre, Avşihan adlı birinin Hotonlar içinde önemli bir göreve sahip olduğunu ya da bir kabilenin yaşlı lideri (aksakal) olduğunu tahmin etmekteyiz.

2. **Hilwa** / *Nilva*-

Hoton 7 kabilenin birisine verilen eski bir isimdir. Ancak bu isim hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Eski Nilva kabilesinin adı ise bugün “Holidog” olarak değişmiştir. Bu isim araştırmacının çalışmasında yer aldığı için Holidog kabilenin eski yöneticisi veya soylu birisi olduğunu tahmin etmekteyiz.

3. **Иӧс** / *İyos* -

Nüfus olarak bugünkü Hotonların içinde en düşük olan Hoçgeldi elkenin eski adıdır. Hoçgeldi elken G. N. Potanin'in araştırmasında “Yas” olarak kaydedilmiştir.⁵⁴ Ancak bu isim hakkında yeterince bilgi henüz bulunmamaktadır.

4. **Ӗзбӧк** / *Özbök* -

Günümüzde Ogotor olarak bilinen Hotonların yedi kabilesinden birinin eski adıdır. “Özbek” ismi ise 15. yüzyılın Altın Orda Hanı olan Özbek Han'dan gelmektedir.

5. **Шавӑ** / *Şavay*-

“Şāvay”, Hotonların en büyük kabilenin adıdır. Rus araştırmacı B.Y. Vladimirtsov, “Şāvay” kelimesinin Türk lehçelerinde “vurmak, çarpmak” anlamına gelen bir kelime olduğunu tahmin etmiştir.⁵⁵

⁵³ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 273.

⁵⁴ G. N. Potanin, “Очерки северо-западной монголий”, Cilt II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 16.

⁵⁵ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 277.

Ancak, Türk lehçelerinde aynı kökene sahip başka bir kelime bulunmamaktadır.

6. **Шалбақ** / *Şalbag* -

Uygur ve Urianhay kökenli Hoton kabilesinin adıdır. Bu elkenin ismi, Şavay elkenin adından türetilmiş olabilir.

7. **хасан** / *Hasan*-

Kazak kökenli Hoton kabilesinin adıdır. Türk lehçelerinde Hasan isim yaygın kullanılmaktadır.

8. **хұдай-берді** / *Huday-biyerdi* -

Bugünkü Hotonların Burd elkenin eski adlandırması “Hudai-Biyerdi” olduğunu B.Y. Vladimirtsov belirtmektedir. “Hudai-Biyerdi” adlandırması Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bir özel adıdır. “Hudai-Biyerdi” ismi, bir elkenin adı değil, Burd elkene ait birisinin ismi olduğunu tahmin etmekteyiz.

9. **Сәләмәт** / *Selamat* –

“Selamat” kelimesi, “sağlık” ve “emniyet” anlamlarına gelen bir isimdir. Bu isim özellikle bazı İslam ülkelerinde ve Müslüman topluluklarda yaygın kullanılmaktadır. Bu isim, B.Y. Vladimirtsov’un kaydına göre, Selamat adlı birisi Hotonlar içinde önemli bir göreve sahip olan yöneticilerden birisi olabilir.

Sayılar:

10. **Алға** / *Alta* - Altı

11. **Беші** / *Byeşi* - Beş

12. **Бірі** / *Biri* - Bir

13. **Иірмәп** / *İyirmep* - Yirmi

14. **Отуз** / *Otus* - Otuz

15. **Бірін** / *Birin* - Altmış

B.Y. Vladimirtsov'un çalışmasında bu sayının ardından soru işareti koyulduğuna göre yanlış anlamında olabilir.

16. **Жеті** / *Jyeti* - Yedi

17. **Кәрек** / *Kirek* - Kirk

18. **Сегіз** / *Syegis* - Sekiz

19. **Сегіз** / *Syegisen* - Seksen

20. **Тоғыз** / *Tokus* - Dokuz

21. **Төрт** / *Tört* - Dört

22. **Үз** / *Üz* - Yüz

23. **Үч** / *Üçü* - Üç

24. **Он** / *On* – On

İnsan adlandırmalar:

25. **Ағабей** / *Akan* – Ağabey.

Moğolca kökenli bu kelime Eski Uygurcada “Ağa” ve Kazakçada “aға (*aga*)” olarak kullanılmaktadır. Hotonlarda ise ağabey anlamında kullanılmaktadır. Moğol bilim adamı Y. Tsevel'in Moğolca sözlüğünde “Ağabey” anlamında gelen 3 sözcük bulunmaktadır.

- **Araa**(*Agā*) - Akriba topluluklarından kendisinden yaş büyük herhangi bir erkeğin ismini söylemeden saygı göstermek üzere söylenen bir seslenme sözü.⁵⁶
- **Ax**(*Ah*) – Aynı anneden doğduğu büyük erkek kardeş.
Yaşca büyük olan erkeklere söylenen seslenme sözü.
Birinci derecede yakınlığı olan akraba.⁵⁷
- **Axac**(*Ahas*) - Yaşca büyük olan birisi.

⁵⁶ Tsevel, Y., “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli”, Ulaanbaatar, 1966, s. 18.

⁵⁷ Tsevel, Y., “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli”, Ulaanbaatar, 1966, s. 57.

26. **Ана** / *Ana*- Anne.

Eski Türk dillerinde yaygın kullanılan Anne anlamındaki Ana kelimesi Hoton konuşma dilinde eski şeklini koruyarak kalmıştır. DLT’de bu kelime aynı şekilde **آنا** olarak geçmektedir. Ayrıca, DLT’de Araplardan Tibetlere geçen anne anlamındaki “**أما** *uma*” kelime bulunmaktadır.⁵⁸ Bu kelime Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Eski Türkçede “Ana” Kazakçada “**ана** (*ana*)”, Kırgızcada “**эне** (*anye*)”, Tatarca “**эни** (*ani*)” ve Özbekçede “Ona” olarak geçmektedir.

27. **Ата** / *Ata*- Baba, Ata

Bu kelime Eski Türkçe kökenli kelimedir. Ayrıca, Türk lehçelerinin en önemli ve eski kaynaklarından olan Kaşgarlı Mahmud’un DLT’de bu kelime “**آتا** *ata*” olarak yazılmıştır.⁵⁹ Bu kelime bütün Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Eski Türkçede “Ata” Kazakçada “**ара** (*ata*)”, Kırgızcada “**ара** (*ata*)”, Tatarca “**этисе** (*atsye*)”, Altaycada “**ада** (*ada*)” ve Özbekçede “ota”.

28. **Егеп** / *Yeger*-Abla

Bu kelime Moğol halk ağızlarında “**Эгэ** (*egē*)” olarak daha çok kullanılmaktadır. Y. Tsevel’in Moğolca sözlüğünde “abla” anlamında gelen bazı sözcükler bulunmaktadır.

- **Эгч** (*Egç*) - Akriba veya herhangi bir topluluktan yaşça büyük ve görev olarak yüksek bir kadının ismini söylemeden saygı göstermek üzere kullanılan bir seslenme sözü.⁶⁰

Ayrıca, DLT’te büyük kızkardeş anlamında “**اكا** *eke*” ve “**اچا** *eçe*” kelimeleri, gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın anlamında “**اكت** *aget*” kelimesi ve kendini herkese bir kızkardeş gibi

⁵⁸ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 92-93.

⁵⁹ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, cilt I, Ankara, 1985, s.86

⁶⁰ Tsevel, Y., “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli”, Ulaanbaatar, 1966, s. 868.

sevdiren, küçüklüğünde anlayış ve zeyreklik gösteren kız anlamında “اَكْجَ ekeç” kelimesi bulunmaktadır.⁶¹

29. **Бала** /*Bala*- Çocuk.

Eski Türkçe kuş ve hayvan yavrusu anlamında kullanılan sözcükten evrilmiştir. Bu sözcük, kuş yavrusu ve bütün hayvanların yavruları için küçükken kullanıldığı bir isim (Akkoyunlu, 2014, s. 447). Günümüzde bu kelimeyi kullanan Türk lehçeler bulunmaktadır. Örneğin, bu kelime Kazakçada “*бала (bala)*”, Kırgızcada “*бала (bala)*”, Tatarca “*бала (bala)*”, Altaycada “*бала (bala)*” ve Özbekçede “*bola*” olarak geçmektedir.

30. **Зажіб** /*Zajib* - Eş, hanım

Arapça'nın Eş anlamındaki “*زوجة (zawja)*” kelimesi alıntı olarak Hotonların konuşma dilinde kalmıştır.

31. **Емпиp** /*Yempir* - Yaşlı kadın

Farsça'nın yaşlı anlamındaki “*پير (pir)*” kelimesinden türemiş bir isimdir. Bu kelime, Kıpçak ve Karluk Türk dillerinde yaygın kullanılmaktadır.

Örneğin, Kazakçada “*кемпиp (kyempir)*” Kırgızcada “*кемпиp (kyempir)*”, ve Özbekçede “*kampir*” olarak geçmektedir.

32. **Кими** /*Kişi* - Kişi, Adam

Eski Türkçe “kisi” veya “kişi” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir.

33. **Ула** /*Ula* - Genç, Oğul

Eski Türkçenin “erkek çocuk” anlamındaki “Ogul” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Ancak, bu kelime Türk lehçelerinde sadece yaşça küçük olan çocuklar için kullanılırken, Hotonların konuşma

⁶¹ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, cilt I, Ankara, 1985, s. 51-52.

dilinde sadece çocuklara değil yaşça büyük olan gençlere de söylenilmektedir. DLT’de herhangi bir çocuğa “أغل *Ogul*” olarak adlandırıldığını ve Türkçenin Oğlan kelimesi kural dışı olduğunu bahsetmektedir.⁶² Bu kelime diğer Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakçada “ұл (*ul*)”, Kırgızcada “уул (*uul*)”, Tatarca “улы (*uli*)” ve Özbekçede “o’g’il” olarak geçmektedir.

34. Улāk, улāқ / *Ulak* - Küçük erkek ve kız kardeş, kız

Bu kelime de Eski Türkçenin “erkek çocuk” anlamındaki “Ogul” kelimesinden evrilmiştir. (Bknz: Улā)

35. Имрāk / *İmrek* - Küçük, genç

Eski Türkçenin “sevgili, sevimli” anlamındaki “amrak” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Bazı Türk dillerinde Özel ad olarak kullanılmaktadır.

36. ^kхатан / *Hatan* - Kadın, Hatun

Soğdca “kraliçe” anlamındaki “χwatēn” sözcüğünden alıntı kelimedir. DLT’de bu kelime “hatun” anlamında “kātun” olarak kaydedilmiştir.⁶³

Dini ifadeleri:

37. Al-хам / *Al-ham*- Elhamdulillāh (Kur’an-ı kerim’in ilk sure)

Her namazda okunan Fatiha suresini Hotonlar “Al-xam” olarak adlandırmaktadır. Bu sure, Hotonların Müslüman olduğunu bize gösteren en önemli kayıtlardan birisidir.

38. Амālī(?) / *Amalı* - dini kadın tanrı.

Hotonların arasında “Amali” ve “Humali” olarak adlandırılan ve onların kutsadığı tanrılardır. Amali, kadın tanrıçası olarak kabul

⁶² Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s.74.

⁶³ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk”, Ankara, 2014, s. 693.

edilirken, Humali ise erkek tanrı olarak kabul edilir. Bu iki tanrının kardeş olduğuna inanılmaktadır.

39. **Аһн** / *Ahn* - İmam.

Bu sözcük Farsçadan gelmektedir. Genel olarak dini adamları adlandıran bir isimdir. İran, Afghanistan ve Azerbaycan gibi bazı ülkelerde başlangıçta büyük ve seçkin âlimlere hürmetten dolayı kullanılmıştır.

40. **Јер-суw** / *Jyer-Sub- Yer-Su*

Eski Türk inancında bir ruhun adıdır. Orhun yazıtlarında **ꞖꞖꞖꞖ** olarak yazılmıştır.⁶⁴

41. **Мол** / *Mol* - İmam, Molla

İslam dinine göre dini bilgi ve eğitim alanında uzmanlaşmış birisine verildiği unvandır. Bu kelime Farsça molla, hoca anlamındaki **ملا** kelimesinden evrilmiştir.

42. **Молдӧ** / *Moldo* - İmam, Molla

Bknz: Мол

43. **ХудаӀ** / *Huday* - Tanrı

Farsça “tanrı” anlamındaki “**خداک** *Huda*” kelimesinden gelmektedir. Kırçak Türk lehçelerinde yaygın kullanılan bir sözcüğüdür.

44. **Перләp** / *Perler*- Tanrı, Peri

Farsça kökenli “**پرک** *Peri*” kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Farsça “**پرک**” kelimesi, “doğüstü güçleri olduğuna inanılan, çok güzel olarak nitelenen ve genellikle masallarda adı geçen düşsel dişi varlık” anlamına gelir. Hotonlar bu kelimeyi Tanrı anlamında kullanmışlardır.

⁶⁴ Talat Tekin, “Orhun Yazıtları Kül-Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk”, İstanbul, 1998, s. 90-91.

45. Хан-^kхонā / Han-Hona - Peygamber

Muteber ve büyük zât anlamındaki Farsça “خواجه *Hoca*” kelimesinden evrilmiş bir sözcüğüdür.

46. ^kхумār / *Humar* - Küçük küp

Farsça “حنبره(حمبره) *Humbara*” kelimesinden evrilmiş bir sözcüğüdür. B.Y. Vladimirtsov’un açıklamasına göre, Müslümanların(Hotonların) Kur’an-ı Kerim vb. kutsal kitaplarını korumak için kullandığı kutusuna verildiği bir adlandırmadır.⁶⁵

47. ^kха’чāн / *Haçan*- Kutu, Dini kitabı sakladığı kutu

Bknz: ^kхумār

48. Мөм перлār / *Möm Perler*- ?

B.Y. Vladimirtsov bu kelime üzerine herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak kelimenin sonunda bulunan “перлār (*perler*)” kelimesi Farsça’nın doğaüstü güçleri olan dişi varlık anlamındaki پرک kelimesinden gelmektedir. (bknz: Перлār)

Hayvan adlandırmaları:

49. Ечġе / *Yeçige* - Keçi

Eski Türkçe “eçkü” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir. Bu kelime Oğuz, Kıpçak, Sibiryaya ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakçada “ешки (*yeşki*)”, Özbekçede “Echki”, Tatarcada “кәжә (*kece*)”, Altaycada “эчки (*eçki*)” ve Kırgızcada “эчки (*eçki*)” olarak geçmektedir.

50. Атā / *Ata* – At, Kısrak

Eski Türkçenin “at” kelimesidir. Bu kelime DLT’de “آت *At*” şeklinde yazılmıştır.⁶⁶ Bütün Türk lehçelerinde eski biçiminde kullanılmaktadır.

⁶⁵ B. Y. Vladimirtsov, “Новые Данные о хотонах”, Petrograd, 1916, s. 277.

⁶⁶ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 34.

51. **Илхӑ** / *İylhe*- At

Eski Türkçenin “hayvan sürüsü (at)” anlamındaki “yılkı” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir. Bu kelime Kıpçak Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakçada “*жылқы (jılkı)*”, Kırgızcada “*жылкы (jılkı)*”.

52. **Ит, јит** / *İt* – Köpek, İt

Eski Türkçenin “it” kelimesidir. DLT’de “*ئت it*” şeklinde yazılmıştır.⁶⁷ Bütün Türk dillerinde eski biçiminde kullanılmaktadır.

53. **тӧй** / *Töy* - Deve

Eski Türkçenin “deve” anlamındaki “teve” kelimesinden evrilmiş bir sözcüğüdür. DLT’de “tewe” şeklinde bulunmaktadır.⁶⁸ Bu kelime Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakçada “*Түе (tüye)*”, Kırgızcada “*Төө (tö)*”, Tatarca “*Дөя (döya)*”, Özbekçede “*Tuya*” olarak geçmektedir.

54. **Ују** / *Uju* - İnek

Eski Türkçenin Ud kelimesinden evrilmiş bir isimdir. Bu kelime Eski Türkçede, onikili hayvan takviminde bir yılın adı olarak geçmektedir. Örneğin, Ud yıl- İnek yılı. Kırgızca ve Altaycada “Uy” kelimesi aynı anlamı taşımaktadır.

55. **Читӑн** / *Çiten* - Kısarak, Dişi at

B. Y. Vladimirtsov’un açıklamasına benzer bir kelime Türk lehçelerinde bulunmamaktadır.

56. **Бӗ** / *Bye* - Eyer

⁶⁷ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 35.

⁶⁸ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk”, Ankara, 2014, s. 873.

Ana Türkçenin “ēder” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir. Bu kelime Kazakçada “ep (yer)”, Özbekçede “egar”, Altaycada “əp (ēr)”, Tatarcada “əp (ēr)” ve Kırgızcada “əp (ēr)” olarak kullanılmaktadır.

57. **Бутъ** / *Butu* - bacak

Eski Türkçenin “būt” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir. Günümüzde Kırgızcada aynı şekilde kullanılmaktadır.

58. **Гамчак**/*Gamçak*- Kamçı

Eski Türkçenin “kamçı” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. DLT’de Kamçı ve at, sığır ve devenin erkeklik organı anlamında bulunmaktadır.⁶⁹ Bu kelime, Kazakçada “қамшы (kamşı)”, Özbekçede “qamchi”, Tatarcada, Altaycada ve Kırgızcada “камчы (kamçı)” olarak kullanılmaktadır.

59. **Гак** / *Gak* – Dizgin

B.Y. Vladimirtsov’un açıklamasına benzer bir kelime Türk lehçelerinde bulunmamaktadır.

60. **Гөш** / *Göş* – Et

Farsça’nın “et” anlamındaki “گوشت go’sht” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Türk lehçelerinden Özbekçede “go’sht”, Kırgızcada “гөш” olarak kullanılmaktadır.

61. **Семез** / *Syemez* - Semiz, yağlı

Eski Türkçe kökenli Semiz kelimesidir. Genellikle çiftçilik hayvanları ifade eden bir kelimedir. Kıpçak Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır.

62. **кхоjy** / *Hoju* – Koyun

⁶⁹ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk”, Ankara, 2014, s. 181.

Eski Türkçenin “koñ” kelimesinden evrilmiş bir isimdir. DLT’de “kōy-koy” şekilde bulunmaktadır.⁷⁰ Kıpçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın kullanılan bir sözcüğüdür.

Fiiller:

63. Бер / Byer - Vermek

Bütün Türk dillerinde birşeyi birisine eriştirmek, iletmek anlamında gelen fiildir. Eski Türkçede “bir-”, Kazakçada “беры- (biyeru)”, Özbekçede “bermoq”, Tatarcada “бир- (bir)”, Altaycada “бер- (ber)” ve Kırgızcada “беруу (byeru)” olarak kullanılmaktadır.

64. Бар / Bar - Varmak

Bütün Türk dillerinde erişmek istenen yere ulaşmak, gitmek ve hareket etmek anlamında kullanılan bir fiildir. Eski Türkçede “bar-”, Kazakçada “бары- (baru)”, Özbekçede “bormoq”, Tatarcada “бар- (bar)”, Altaycada “бар- (bar)” ve Kırgızcada “баруу (baru)” olarak kullanılmaktadır.

65. Бол / Bol - Olmak

Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak anlamında kullanılan bir fiildir. Bütün Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. Moğolcada “болох (boloh)”, Eski Türkçede “bol-”, Kazakçada “болу (bolu)”, Özbekçede “bolmoq”, Tatarcada “болу- (bolu)”, Altaycada “бол- (bol)” ve Kırgızcada “болуу (bolu)” olarak kullanılmaktadır.

66. Гайд (т?) / Gayd(t) - Geri dönmek

Bir şeyi yapmaktan vazgeçmek. Bir noktaya varmadan geri dönmek yani kayıtmak anlamında gelmektedir. Eski Türkçe ve Altaycada “geri” anlamında “kaya” kelimesi kullanılmaktadır ve arkasında yardımcı fiil olarak “geri dönmek” anlamına gelmektedir. Kazakçada

⁷⁰ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’t-Türk”, Ankara, 2014, s. 732.

“*қайты (қайту)*”, Özbekçede “*qaytmoq*”, Tatarcada “*қайты (кайт)*” ve Kırgızcada “*кайты (кайт)*” olarak kullanılmaktadır.

67. **Іш** / *İş* - İç

Bir siviye ağza alıp yutmak anlamında bütün Türk dillerde kullanılmaktadır. Eski Türkçede “*iç-*”, Kazakçada “*іш (ішу)*”, Özbekçede “*ichmoq*”, Tatarcada “*эчу (еçu)*”, Altaycada “*уч- (иç)*” ve Kırgızcada “*учүү (иçü)*” olarak kullanılmaktadır.

68. **Ерлѐ** / *yerli* - Yaşamak, Yerleşmek

B.Y. Vladimirtsov’un araştırmasında fiil olarak kaydedilmiştir. Ancak bu konu tartışmalıdır.

69. **Тѐй** / *Toy* - Doymak

Bütün Türk dillerinde, isteği kalmayınca kadar yemek anlamındaki bir fiildir. Bu kelime, Eski Türkçede “*tod-*”, Kazakçada “*моўғыз (toygizu)*”, Özbekçede “*to’ydirmoq*”, Altaycada “*моў- (toy)*” ve Kırgızcada “*моўғыз (toyguzuu)*” olarak kullanılmaktadır.

70. **Тур, түр** / *Tur* – Durmak

Bu kelime varlığını sürdürmek anlamında Hotonların konuşma dilinde kullanılmaktadır. Eski Türkçede “*tur-*”, Kazakçada “*түр (туру)*”, Özbekçede “*turmoq*”, Altaycada “*тур- (tur)*” ve Kırgızcada “*тур (туру)*” olarak kullanılmaktadır.

71. **кхоб** / *Hob* - Kalkmak

Eski Türkçe’ni “*kop*” kelimesinden evrilmiş bir fiildir.

72. **Жүр** / *Jür* - Yürümek

Bu kelime bütün Türk dillerinde kullanılmaktadır. Eski Türkçede “*yori-*”, Kazakçada “*жүр (jüru)*”, Özbekçede “*yurmoq*”, Tatarcada

“*ӱӧрергә- (iyöryerge)*”, Altaycada “*жүр- (jür)*” ve Kırgızcada “*жүрүү (jürü)*” olarak kullanılmaktadır.

Diğer:

73. **Аштах** / *Aştah* - Ekmek, tarım, ziraat.

Eskiden Hotonların arasında ziraattan yapıldığı bütün ürünleri adlandıran bir kelimedir. Eski Türkçe kökenli “yemek” anlamındaki “*Aş*” kelimesinden türemiş bir sözcüktür.

74. **Бу** / *Bu* - Bu

Bütün Türk lehçelerinde, yer ve zamanda en yakın olan bir varlığı gösteren bir zamirdir.

75. **Бичак** / *Bıçak* - Bıçak

Türk lehçelerinde yaygın kullanılan bu sözcük DLT’de “bıçak” olarak kaydedilmiştir.⁷¹ Eski Türkçede “*bıçak*”, Kazakçada “*нышақ (rışak)*”, Özbekçede “*pichoq*”, Tatarcada “*нычак (rıçak)*”, Altaycada “*бычак (bıçak)*” ve Kırgızcada “*бычак (bıçak)*” olarak kullanılmaktadır.

76. **Үй** / *Üy* - Ev, Yurt

Kıpçak Türk dillerinde yaygın kullanılan bir kelimedir.

77. **Гурт** / *Gurt* - Keş, Peynir, Kurut

Orta Asya yemek kültüründe önemli yer alan süzme yoğurttan kurutularak yapılan bir tür besindir. Bu kelime, Kazakçada “*құрт (kurt)*”, Özbekçede “*qurt*”, Kırgızcada “*күрүт (kurut)*” ve Moğolcada “*Хурууд (huruud)*” olarak kullanılmaktadır.

78. **Есән** / *Esen* - Sağ, sağlıklı

⁷¹ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’t-Türk”, Ankara, 2014, s. 166.

Bu kelime Eski Uygurca kökenli sağ, salim anlamındaki bir kelimedir. DLT’de “أسن *esen*” olarak kaydedilmiştir.⁷² Moğolcada da aynı anlamında kullanılmaktadır.

79. **Ийр** / *İyür* –

Yemeye hazır olan kızartılmış ziraati saklayan bir delik anlamındaki bir sözcüğüdür. Ancak, kelimenin kökeni hakkında bilgi henüz bulunmamaktadır.

80. **Чөрчән** / *Çörçen*- Başörtü (Milli takı)

81. **Жан** / *Jan* – Can

Farsça kökenli “ruh” ve “yaşam” anlamındaki “جان Can” kelimesinden alıntı isimdir. Hotonlar dahil bütün Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır.

82. **Жас** / *Jas* – Yaş

Eski Türkçe “yaş/yas” sözcüğünden evrilmiştir

83. **Жакши** / *Jakşı*- İyi, Güzel

Eski Türkçe kökenli bu kelime “İyi” ve “Ala” anlamında Kazakçada “*жақсы (jaksı)*”, Kırgızcada “*жакшы (jakşı)*”, Özbekçede “*yaxshi*” ve Tatarcada “*яхшы (yahşı)*” olarak kullanılmaktadır.

84. **кхазан** / *Ĥazan*- Kazan, Tencere

85. **Јер** / *Jyer* - Yer

Eski Türkçe “yér” sözcüğünden evrilmiştir. Hotonlar bu kelimeyi eski Türk İnancı Tengricilik’te bir ruh kategorisi olan “Yer-Sub”da kullanmaktadır.

⁷² Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 77.

86. **Юк** / *Jok* - Yok

87. **Бүркәк** / *Bürkek* - şapka.

Bu kelime Moğolcadan kökenlidir. Moğol bilim adam Y. Tsevel'in Moğolca sözlüğünde “Бүрх малгай- Bürh şapka” kelimesi güneş ve yağmur gibi şeylerden kafayı koruyan şapka olarak tanıtılmaktadır.⁷³

88. **Кезәл** / *Kyezal* - Kumaş

89. **Кичине** / *Kiçinye*- Küçük

Eski Türkçede “küçük” anlamında olan “kiçig” kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Bu kelime Tatarcada “кечкенә (*kiçkyene*)”, Kırgızcada “кичинекей (*kiçinyekey*)”, Kazakçada “кишкене (*kişkyene*)”, Özbekçede “*kichik*” ve Eski Uygurcada “*kiçig*” olarak geçmektedir.

90. **Матә** / *Mata* – Bez, Kumaş

Arapça'nın “kumaş” anlamındaki “مادة Mada” kelimesinden türemiş bir sözcüğüdür. Bu kelime, Türkmence, Kazakça ve Özbekçede aynı şekilde kullanılmaktadır.

91. **Отә** / *Ota* - Ateş

Eski Türkçe kökenli kelimedir. Bugünkü Kazakça, Tatarca, Kırgızca, Uygurca ve Özbekçede aynı anlamında kullanılmaktadır. DLT'de bu kelime “اوت Ot” olarak kaydedilmiştir.⁷⁴

92. **Гол** / *Gol*- Kol

93. **Очақ** / *Oçak* - Ocak

Eski Türkçe “oçuk” kelimesinden gelmektedir. Bugünkü Türkiye Türkçesi, Kazakça, Tatarca, Kırgızca, Uygurca ve Özbekçede aynı

⁷³ Tsevel, Y., “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli”, Ulaanbaatar, 1966, s. 117.

⁷⁴ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 43.

anlamında kullanılmaktadır. DLT’de “أَجَقْ Ocak” olarak kaydedilmiştir.⁷⁵

94. **Öтāk** / *Ötek*- Ayakkabı

Eski Türkçe “ötük” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir.

95. **Суско** / *Susko*- Kefçe.

Farsça kökenli “kefçe” kelimesinden gelmektedir. Altaycada aynı anlamında “cycky (susku)” kelimesi kullanılmaktadır.

96. **Узун** / *Uzun*- Uzun

97. **Талхă** / *Talha*- Ekmek

Moğolcanın ekmek anlamındaki bir kelimedir. Y. Tsevel’in Moğolca sözlüğünde bu kelimeyi, Un ile yapılan yem olarak açıklamaktadır.⁷⁶

TDK’nın Altayca-Türkçe sözlüğünde bu kelime “*Yulaf unu*” anlamında “Talkan” olarak yazılmaktadır.⁷⁷

98. **Тон°** / *Ton*- Kürk, Post

99. **Толлō** / *Tolo* - Bütün, Dolu

Eski Türkçe kökenli “tolug” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Hotonlar bu kelimeyi “Bütün” ve “Dolu” anlamında kullanmaktaydı. Örneğin, Tolo ay- Bütün ay.

100. **Туз** / *Tuz*- Tuz

Eski Türkçe tuz sözcüğünden evrilmiştir.

101. **Түтүн** / *Tütün*-Sigara, Tütün.

Eski Türkçe tüt- fiilinden +In ekiyle türetilmiş bir kelimedir.

⁷⁵ Besim Atalay, “Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi”, Cilt I, Ankara, 1985, s. 64.

⁷⁶ Tsevel, Y., “Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli”, Ulaanbaatar, 1966, s. 517.

⁷⁷ Muvaffak Duranlı, Emine Gürsoy-Naskali, “Altayca-Türkçe sözlük”, Ankara, 2019, s. 197.

102. **Шүтүб** / *Şıtub*- Silah
103. **Чаї** / *Çay*- Çay
104. **Чаңыбак** / *Çaçıbak*- Saçörtü
Hoton evli kadınların saçlarına taktığı poşeti olan bir geleneksel baş giyimdir. Bekar ve genç kızlar Çaçıbak giymezler. Hoton evli kadınlar saçını ikiye ayırıp ördükten sonra başına Çaçıbık giyerler ve ördüğü saçını Çaçıbık'ın poşetine koyarlar. Bu saç örme şekil Kırgız kültüründe bulunmaktadır ancak Kırgızlarda aynı adında olan geleneksel baş giyim yoktur.
105. **Гөзä** / *Göze*- Göz
106. **Чирак** / *Çırak*- Kandil, lamba
Farsça “چراغ *Çırağ*” kelimesinden evrilmiştir. Osmanlıcada aynı anlamında kullanılmaktadır.
107. **Мурда** / *Murda*- Burun
Kazakça ve Kırgızcada Murun olarak kullanılmaktadır.
108. **Öзä** / *Oza*- Ağız
109. **Тили** / *Tili*- Dil
110. **Тиш`** / *Tiş*- Diş
111. **Женге** / *Jyenge*- Yanak
Eski Türkçenin “yaňak” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir.
112. **Паш`** / *Paş*- Baş, Kafa
113. **кхўлак** / *Hulak*- Kulak
Eski Türkçenin “kulkak” kelimesinden evrilmiş bir sözcüktür. Bütün Türk lehçelerinde aynı anlamında kullanılmaktadır.
114. **Тäwшäк** / *Tewşek*- Sakın

115. **Мон`ан** / *Monan*- Boyun

Eski Türkçe “boyın” kelimesinden gelmektedir. Altayca “*Moyn*”, Tatarca “*муен (muyn)*”, Kazakça “*мойын (moyn)*” ve Kırgızca “*моюн (moyn)*” şekilde kullanılmaktadır.

B.Y. Vladimirtsov, Hotonların sözdizimi hakkında bazı tahminlerde bulunmakta ve bu konudaki düşüncelerini “*Новые Данные И Хотонах*” adlı araştırmasında paylaşmaktadır. Hotonlar, diğer Türk dillerinden farklı harf ve gramerlere sahip olmaktadır. Örneğin:

Hoton dilinin farklı bir özelliği ise “*kX (kH)*” yani kalın okunan “*H*” harftir. Türkçede “*K*” ve “*H*” harfleri aynı anda boğazın orta kısmında titreşirerek söylendiğinde bu ses ortaya çıkmaktadır. Kiril Alfabeyi kullanan bazı Türk dillerinde ise bu ses daha yaygındır. Hotonlar, Moğolistan bölgesine gelmeden önce Hoton Türk lehçesinde “*kX (kH)*” sesinin var olup olmadığı tartışılmalıdır. Ayrıca, bu ses Moğolcanın etkisi olabilir.⁷⁸ DLT’de Türk lehçelerinin hiçbirinde *se (s)*, vurgulu *tı (t)*, *zı (z)*, *sad (ş)*, *dad (z)* harfleri ve gırtlak harfleri olan *ha (h)*, *he (h)* ve *ayın (ç)* da bulunmadığını anlatmaktadır.⁷⁹ DLT’ye göre, Hoton konuşma dilinde *he (h)* harf görülmektedir çünkü bu Hint dillerinin etkisi olabilir. Hotanlılar ve Keçekliler kelimenin önünde bulunan elif’leri “*He*” yani “*kX (kH)*”ye çevirirler bu yüzden Hotanlılar ve Keçekliler Türk olmadığını kabul etmekteydi.⁸⁰

B. Y. Vladimirtsov’un topladığı Hotonların söz varlığını incelediğimizde, Hotonlar 20. yüzyılın başına kadar Ortay Asya’nın Türk lehçelerinde yaygın kullanılan kelimeleri kullanmışlardır.

⁷⁸ B. Y. Vladimirtsov, “*Новые Данные о хотонах*”, Petrograd, 1916, s. 272..

⁷⁹ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu “*Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk*”, Ankara, 2014, s. 4.

⁸⁰ Besim Atalay, “*Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*”, Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985, s. 32.

2. 3. Rus araştırmacı G. N. Potanin'in araştırma üzerine

Hotonların üzerine monografi araştırma yapan ilk bilgin, Rus etnograf ve doğa tarihçisi Grigory Nikolayevich Potanin'in yönettiği araştırmacılar, 1876-1877 yılları arasında Moğolistan'da biyolojik ve etnolojik araştırmalar yapmışlardır. Araştırma seferi, 1877 yılında ikiye bölünerek bir kısmı Çin'e doğru yönelmiş, diğer kısmı olan G. N. Potanin'in takımı ise Moğolistan'ın batı bölgesine doğru yola çıkmıştır. Böylece, G. N. Potanin Hotonların yaşadığı Moğolistan'ın Uvs Eyaletine gitmiştir ve yerel Hoton halkı hakkında yeterince bilgi toplamıştır. G. N. Potanin'in 1881 yılında Sankt-Peterburg'da yayımladığı “*Очерки северо-западной монголии*” adlı araştırması, Hotonların tarihini, dini inancını ve söylediği duaları kapsamaktadır.

Hotonların dini inancı İslamiyet'tir. Ancak, onlar yıllardır Batı Moğolların esirleri olarak kaldıklarından ve Dörbet krallarının sert baskılarından dolayı İslamiyet hakkındaki bilgileri paylaşmak ve dini törenlerini yapmak konusunda zor durumda kalmışlardır. Bu nedenle Hotonlar dini inançlarını unutmaya başlamışlardır.

G. N. Potanin'in çalışmasında, Hotonlar'ın Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim hakkındaki bilgilere sahip olmadıkları belirtilmiştir.⁸¹ G. N. Potanin onlara “Kelime-i Şehadet: La İlahe İllallah” cümlesini anlatıp, Hz. Muhammed hakkında bilgi vermiştir. Potanin'in yazdığına göre Hotonlar kendilerini *Мусурман* (*musurman*) olarak adlandırmaktadır. Hotonların Musurman kelimesi ise Kırgızca da Müslüman anlamındadır. “Musurman” adlandırması günümüzde de “İslam dininden olan kimse yani Müslüman” anlamında Hotonların arasında kullanılmaktadır. G. N. Potanin Hoton ihtiyar Hodjagül'ün söylediği Hotonların en önemli saydığı bazı duaları aşağıdaki gibi kayıt altına almıştır.⁸²

Kayıt altına aldındığı dualar şu şekildedir:

1. **Metin:** “*О Ходжамъ пиши, эрди ярлаганъ! Сууны суулаганъ! Эръ суны пирляра, иля пейгамбаръ, янгылганъ, янзанганъ, куперь улыбъ шуйчиганъ баръ ягымъ баштаганъ, худай курнёре курёнбасъ балякатанъ кичиркянда. Яшка яш! Яклага яндыкъ! Яръ елёкъ булгай сынгыс*”.

⁸¹ A. N. Samoilovich, “Хотонскія записи Потанина”, Petrograd, 1916, s. 282.

⁸² G. N. Potanin, “Очерки северо-западной монголий”, Cilt II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 17.

Transkripsiyon: “O Һodjam piři, erdi yarlagan! Sūnı sūlagan! Er sunı pırlyara, ilya peygambar, yangılğan, yanzangan, kupyer ulıb şuyçıgan bar yagım baştağan, Huday kurnyorye kuryonbas balyakatan kiçitkyanda. Yaşka yaş! Yaklaşa yandık! Yar yelyok bulgay singıs”

Türkçe aktarması: “Tanrım (?) yerde yaşayan! Suda yaşayan! Yer-Su’nun tanrı (ruh), (?) peygamber, suç işleyen, günah işleyen, kâfir (?) suç işleyen (?) başlayan, tanrı görünür görünmez felaketten geçir (!) Yaşa yaş! Yaşı uzat(!) Yardımcımız olunuz!”

2. **Metin:** “*Лоймень алда сууга пирямэгимъ тоуба! Яратканынь тоуба! Ялганымга тоуба! Убалымга тоуба! Ушылымга тоуба! Кылганымга тоуба! Таксырэгянь тоуба!*”

Transkripsiyon: “Loymyen alda sūga pıryamegim touba! Yaratkanın touba! Yalğanımga touba! Ubalımga touba! Uşyalımga touba! Kılğanımga touba! Takşıregyan touba!”

Türkçe aktarması: “(?) Allah (?) tanrım tövbe! Yaratıcın (m) tövbe! Yalanıma tövbe! Belama tövbe! (?) tövbe! Kıldıklarına tövbe! Eksikliğıme tövbe!”

3. **Metin:** *Озы билынь шайтканъ ирджимъ сымырханы иряхимъ. Алтай хангай яръ элэкъ болгойсынгысъ, эрдя эрляганъ сууны суулаганъ суунынъ пирляры яръ элэкъ булгай сынгыс!*

Transkripsiyon: Ozi bilin şaytkani irdjim sımırhanı ıryahim. Altay Hangay yar elek bolgoysingıs, erdya erlyagan sūnı sūlagan sūnın pırlyarı yar elek bulgay singıs!

Türkçe aktarması: Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım. Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Altay-Hangay yardımcımız olunuz! Yerde yaşayan suda yaşayan su tanrı yardımcımız olunuz!

G. N. Potanin'in kayıt altında alındığı duaları incelediğimizde, Hotonların asıl inancının "İslamiyet" olduğunu metinde bulunan "*Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla*" anlamına gelen 'Eüzü Besmele'den anlayabiliriz. G. N. Potanin, Hotonların Eüzü Besmeleyi herhangi bir kitap veya yazılı bir kaynaktan değil, Hoton ihtiyar Hodjagül'ün söylediklerinden doğrudan kayıt altında aldığı için "*Озы билынъ шайтканъ ирджимъ сымырханы иряхимъ (Ozi bilin şaytkan irdjim sımırhanı ıryahim)*" olarak bazı kelimeleri eksik aktarmıştır.

Hotonlar eskiden sadece İslamiyet'i kutsamamaktaydı. Onların inancı eskiden Orta Asya'da hayatlarını sürdüren göçebe halkların kutsadığı Tengriciliğin etkisini aldığını bize metinde yazıldığı "Алтай Хангай (Altay Hangay)" isimleri göstermektedir. "Алтай Хангай (Altay Hangay)" Türk tarihi açısından oldukça öneme ve kutsallığa sahip olan dağ isimleridir.

G. N. Potanin'in araştırmasına göre dini inancı olan Hotonlar "*Лоймень тоуба! (Loymyen touba)*", "*О хожам нишу (O Hocam pişi)*" ve "*О худаи нишу (O huday pişi)*" gibi dini duaları sürekli söylemektedir. "*Лоймень тоуба! (Loymyen touba)*" duası, Budistlerin acılardan kurtulmaya ve ruhun rahatlamasına yarayan dünyadaki titreşimi en yüksek mantra olan "*Om Mani Pad Me Hum*" ile benzer seviyede olan en yüksek duasıdır.⁸³

G. N. Potanin'in yaptığı bu araştırma sadece konuşma dilinde kullanılan yaklaşık 100 civarında yeni söz varlığı kapsamaktadır.⁸⁴ Bu söz varlığının çoğunu yukarıda aktardığımız dualarda kullanıldığı kelimeler oluşturmaktadır. Ancak, G.N. Potanin duaların üzerine herhangi bir açıklama yapmamıştır. Rus Türkolog A. N. Samoilovich, G. N. Potanin'in araştırmasında bulunan duaları inceleyerek Hotonların söz varlığı üzerine araştırmaya yapmıştır.

⁸³ G. N. Potanin, "Очерки северо-западной монголии", Cilt II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 17-18

⁸⁴ Sanhuu Basan, "Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa", Bibliotheca Oiratca, cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 170.

2. 4. A. N. Samoilovich'in araştırma üzerine

Rus Türkolog, Doğu bilimci, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyesi Aleksandr Nikolayeviç Samoilovich 1916 yılında, G. N. Potanin'in yerel Hotonların arasında yaptığı araştırmasına dayanarak "Хотонскія записи Потанина" adlı çalışmasını yayınlamıştır.

A. N. Samoilovich çalışmasında, G. N. Potanin'in transkripsiyonunu kullanarak, Rus alfabesinin (Kiril alfabesi) sıralamasıyla sözlük oluşturmuştur ve sözcükleri karşılaştırmak amacıyla Hotonların tarih boyunca göç ettiği coğrafyaya yakın oturan Türk halklarının dil özelliklerini kapsamıştır.

G. N. Potanin'in kayıt altında aldığı dualar, parmak oyunları ve tekerlemelerinin çoğu kısmını Rus araştırmacı A. N. Samoilovich Arab alfabesiyle aşağıdaki şekilde aktarmıştır.⁸⁵

Parmak oyunları ve tekerlemelerinin aktarması:

Başparmak: Уру алалы(*Uru alalı*)-اورلايى (?) – Çalıp alalım.

İşaret parmağı: Мал алыб кэлэръ(*Mal alıb keler*)-مال أليب كيلالى (?) – Mal alıp gelir(getirecek).

Orta parmak: Кайданъ алыбъ-кэлэлы(*Kaydan alıb-keleli*)-قايدىن أليب كيلالى – Nereden alıp geleli(m).

Yüzük parmağı: Эсы чикса, кантатъ!(*Esi çıkısa, kantat!*)-ايه س چيکسه قانتات - İyesi çıkısa ne yaparız?

Serçe parmak: Ангъ тышибъ кутлалы(*Ang tışib kutlalı*)-أند ايچيب قوتلالى – Söz verip kendimizi kurtaralım!

Parmak oyunu, eskiden bugüne kadar çocuk gelişimine önemli katkı sunmaktadır. Ancak A. N. Samoilovich ve G. N. Potanin'in araştırmalarında bulunan Hotonların parmak oyununun amacı ve kuralları gibi önemli bilgiler eksiktir.

⁸⁵ A. N. Samoilovich, "Хотонскія записи Потанина", Petrograd, 1916, s. 282.

Duaların aktarımı:

الله .

*Yaratkanın touba! Yalғанımга
touba! Ubalımга touba! Uşyalımга
touba! Kılғанımга touba! Takıstıregyan
touba!*

*Ozi bilin şaytkan irdjim sımırhanı
iryahim. Altay Hangay yar elek
bolgoysıngıs erdya erlyagan sūnı
sūlagan sūnın pırlyarı yar elek bulgay
sıngıs*

...توبه یار اتقانیم (؟) توبه یالغانیمه توبه
اوبالیمغه توبه اوشالیمغه (؟) توبه
قلیغانیمغه توبه تقصیر ایكام (؟) توبه

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله
الرحمن الرحيم آلتای خانکای یار یولاک
بولغای سینکیز (!) بیر دی (؟) بیر لاکان
سونی سولاغان بیر سونینک بیر لاری
(!) یار یولاک بولغای سینکیز .

A. N. Samoilovich, kayıt altına alındığı dualar ve parmak oyunların çoğu kısmını Rusçaya çevirmeye çalışmıştır, ancak Hotonların duaları Orta Asya'nın Türk lehçelerinin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimelerinin özelliklerini de kapsadığı için doğru aktarmayı yapamamıştır.

Hotonların kendilerine özgü herhangi bir yazılı tarihi ve dilbilime ait kitabı bulunmamaktaydı. Aynı zamanda araştırmacılar, sadece onların konuşma diline dayanarak bu araştırmalarını tamamladıkları için yanlış aktarmalar, eksik bilgiler vb. sorunlar ortaya çıkmış olması mümkündür.

2.4.1. A. N. Samoilovich'in topladığı Hotonların söz varlığı:

A/A

1. Агачь / آغاج / Ağaç - Ağaç

Bitki ve kuş adları için “Эрга-агач(Erga-agaç)”, “Кызыл агач(Kızıl Ağaç)”, “Толо тымырдай агач(Tolo tımurday agaç)”, “Ягач цокуу кушь(Yagaç tsokşu kuş)” vb. isim tamlamasında kullanılmıştır. Hotonlara yakın coğrafyada hayatlarını sürdüren diğer Türk

boylarından olan Kara-Kırgızlar ve Altaylıların dil özelliğinin etkisiyle “ягач **ياغач** (Yagaç)” kelimesinde “ağaç” kelimesinin önünde /Y/ harfi alınmıştır.

2. **Аджу-хурмыань** **حاجى قرمان (?)** / *Adju-Hurmyan*- Özel adı

Arapça kökenli “**قرمان** *Hurmyan*” isim Kazaklar ve Kara-Kırgızlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

3. **Акь** **أق** / *Ak* - Beyaz, Ak

Hayvan adlandırmalarında isim tamlaması şeklinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, “*Ак-гигкан*(*Ak-gigkan*)”, “*акь-коян*(*ak-koyan*)”, “*ак-кушъ*(*ak-kuş*)”.

4. **Алалы, алыбь** **ألاى اليب** / *Alalı, Alıp* - Alıp

Al- fiilden türemiş fiillerdir. *Al-ıp* kelimesinde bulunan zarf fiil *-ıp* eki Türk dillerinde yaygın kullanılmaktadır. Ancak Rus araştırmacı Katanov’un “*Опыт исследования урянхайского языка*” adlı araştırmasına göre *Al-a-lı* kelimenin *a-lı* biçimi, 1. çoğul istek kipi olarak Yarkentliler, Kaşgarlılar, Kara-Kırgızlar ve Altaylıların konuşma dillerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

5. **Алдә** **الله (?)** / *Alda* - Allah, Tanrı

“Allah” anlamındaki “Alda” adlandırılması Kara-Kırgızlar ve Kazaklarda vardır.

6. **Алтай** **التاى** / *Altay* – Altay (Sıradağ)

“*Altay-Hangay!*” bir adlandırmadır. Altay Dağları yani Moğolistan’ın batı bölgelerinde yaşayan halkların halk edebiyatında ve destanlarda bu adlandırma yaygındır.

7. **Ангь тышибь** **أند اچيب (?)** / *Ang tışıb* – Söz verip(?)

Eğer bu açıklama doğruysa bu kelimedede Kazak-Kırgızların “ايچماك - *uu(iş)*” fiili kullanılmıştır. Radlov’un sözlüğüne göre “Андыш(*andış*)” fiil kökü *Teleut* ağızında, “Анды” kökü ise *Teleut*, *Tobolyek(?)* , Kazak-Kırgız ve Kara-Kırgızlarda vardır.

8. **Арчань** آرچان / *Arçan* - Ardıç

Bitki ismi. Altay Türklerin “Арчын (*Arçın*)” kelimesiyle karşılaştırılmalıdır.

9. **Аркарь** آرқар / *Arkar*- Yaban koyunu, Argali

Hayvan isim. Rus araştırmacı Radlov’un araştırmasına göre bu kelime Kazak-Kırgız ve Çağataycada vardır. Ayrıca Kara-Kırgızlarda kullanılmıştır.

Б/В

10. **Балякаттань** فلاكتدين / *Baliyakattan* - Felaket

Sıkıntılara yol açan zarar anlamındaki Arapça “felaket” kelimesinin çıkma hâl eki almış şeklidir. Bu kelime Kazak-Kırgızlarda

1. *Lanetli*

2. *Şeytanlık* anlamında “*bālākäm*(*beleket*)” kullanılmaktadır.

11. **Барь** بارس / *Bar* - Kaplan

Moğolca kelimedir.

12. **Бармакъ** بارماق / *Barmak* - Parmak

Baş parmak kelimesinde kullanılmaktadır.

13. **Башь** باش / *Baş* - Kafa, Baş

Bu kelime Hotonların eski komşuları olan Doğu Türkistanlı Sartlar ve Kara-Kırgızların dillerinde mevcuttur.

14. **Баштагань** باشتاغان / *baştagan* - Baştaki, yönetmek

“Башта (баши-ла)” “baş” köklü fiildir. Radlov’un sözlüğünde bahsedilmemiştir. Ancak, Kara-Kırgızların dilinde mevcuttur.

15. **Бобичекъ** بوباچيك (?) / *Vobiçiyek* - Küçük dil

Çocuk dilinde “кичкиня бобичекъ (*Kičkiniya bobiçiyek*)”⁸⁶ yani Serçe parmak anlamında olabilir. Kara-Kırgızda “böböçүк (*böböçük*)”.

16. **Бөръ** نوری / *Bör* – Kurt⁸⁷

17. **Босъ** نوز / *Bos*- Gri, Boz

Hayvan ifadelerinde kullanılan bir renk isimdir. “Босъ-коянъ (*bos koyan*)” *lepus tolai* olarak kullanılmaktadır. Kara-Kırgızlar “Бос (*bos*)” şeklini kullanmışlardır.

18. **Булгайсынгысь, болгайсынгысь** بولغای سینگى / *Bulgaysıngıs, Bolgaysıngıs*- Olunuz (?)

“Бол (*bol-*)”, “бул (*bul-*)” fiil kökün ardından 2. çoğul istek kipi almış biçimdedir. Radlov’ın araştırmasına göre bu fiil Kazaklar, Doğu Türkistanlı Sartlar ve Kırgızların konuşma dillerinde bulunmaktadır. “Бул (*bul-*)” olarak Kazan Tatarlar ve Sartların dilinde mevcuttur. /Örneğin: *Taşkentte byl*/. Vladimirtsov: *Бол-*.

Bu kelimenin çözülmesi zor olan tek bir şey “-сынгыс (*sıngıs*)” eki almış olmasıdır. Hotonlardan ayrı bölgede yani uzak batıda yaşayan Osmanlılar ve Başkırların dilinde “-سنگز (*sıngız*)” eki bulunmaktadır.

19. **Бутъ** بوت / *But* - But, Ayak

Hayvan adlarında yaygın kullanılmaktadır. “Узунъ-Бутъ (*Uzun-But*)” Cırboğa.

20. **Бухара** بخارا / *Buhara* - Buhara (Şehir isim)

⁸⁶ “Бобичекъ (*bobiçiyek*)” kelimenin sonunda bulunan –чекъ eki Türkçede sıfat türetmek için kullanıldığı küçültme ek olabilir.

⁸⁷ Kırçak ve Karluk Türk lehçelerinde Kurt kelimenin yerine Böri kelime daha çok kullanılmaktadır.

Г/G

21. Газъ غاز / Gaz - Kaz

Radlov'a göre "Kaz" olarak Doğu Türkistanlıların dillerinde kullanılmaktadır.

22. Гаргай غارغای / Gargay - Çam ağacı

"*Pinus Ledebouri*" adında bir tür bitki isim. Radlov'un sözlüğündeki "Карагай (*karagay*)" kelimesiyle benzetilmelidir.

23. Гульджа غواجه / Guldja - Argali, Yabani Koç

Kara-Kırgızların dilinde mevcuttur.

24. Гушь غوش / Guş - Kuş

Bknz. Кушь (kuş)

Д/D

25. Джемьсъ جيميس / Jyemis – Yemiş, Meyve

G. N. Potanin'in araştırmasına göre "жемис (*jiyemiş*)" ve "иш (*iş*)" şeklinde Kazak-Kırgızlarda vardır.

Е/Үе, Е

26. Екъ يوق / Yek- Yok

Hayvan isimlerde kullanılmaktadır. "كوزى يوق چيچقان" *Козьекъ чичкан* (*köziyek çiçkan*)⁸⁸ ya da "*siphneus aspalax*". Vladimirtsov: yok.

27. Елѣкъ, әлекъ (يولاك) Yelek, Elyek- Destek, yardım, iyilik

"يار يولاك بولغای سينکيز" *Yar elek bolgoysingis*" yani "yardımcımız olunuz!" anlamında kullanılmıştır. G. N. Potanin'in kaydında bu

⁸⁸ Köziyek çiçkan "Gözü yok fare" yani Köstebek. Köstebekgillerden, toprak altında oyduğu yuvalarda yaşayan, gözleri hemen hiç görmeyen, derisinden kürk yapılan küçük bir hayvan.

kelimeye kez defa rastlanılmıştır. Radlov'a göre bu kelime Uygurcada "jëläk (jelek)" şeklinde bulunmaktadır.

И/Ї, I

28. Ильдис / يىلدىس / İldis- Yıldız

Büyük Ayı takımyıldızında bulunduğu yedi yıldız (ülker). Radlov'un yazdıklarına göre bu kelime "jылдыс (jıldıs)" şeklinde Altayca, Tuvaca ve bütün Sibiryа Türklerin halk ağızlarında bulunmaktadır. Ancak Orta Asya bölgesinde yaşayanlarda yoktur. Kara-Kırgızlar da bu kelimeyi kullanmaktadır.

29. Иты / یتى / İtı - Yedi

Takımyıldızı adında "یتى يىلدىس (itı ildis)" olarak kullanılmaktadır. Kara-Kırgızların dilinde "jemmi (jiyetti)".
Vladimirtsov: "Jeme (jiyete)".

30. Ит / یت / İt - İt, Köpek.

Avcı Takımyıldızın adı "اوج یت (uç it)". Vladimirtsov: *im, Jim*.

31. Ички / ىچكى / İçki- Keçi, Yabancı Keçisi

Hayvan isimlerde "ىچكى كىيك (içki kiyk)" ya da "aegocerus sibiricus".
Vladimirtsov: *Eçige (yeçige)*.

К/К

32. Кайдань / قايدىن / Kaydan - Nereden

33. Кантатъ / قانتات / Kantat - Ne yaparız?

"Кант- (kant)" fiilinin ardından geniş zaman eki almış şekilde yazılmıştır. V.V. Radlov'un söylediğine göre Kara-Kırgızlar da bu fiili kullanmışlardır.

34. **Кичиргянда (?)** كىچىرگاندا / *Kiçirgiyanda* - Geçirmek

G. N. Potanin'in kayıt altına aldığı duaların 1. kısmında bulunmaktadır. *Affetmek, geçirmek* anlamında olan “*Kiçip (kiçir)*” fiilinden türemiştir.

35. **Кичкinya** كىچكىنه / *Kiçkiniya*- Küçük

Çocuk dilinde “*كىچكىنه بوباچىك (kiçkiniya bobıçiyek)*” yani Serçe (*küçük*) parmak anlamındadır. Vladimirtsov: *Kiçine (kiçinye)*.

36. **Кіикъ** كىيك / *Kiyk*- Geyik

Hayvan ismi, *كىيكى ايچكى (içki kiyk)*. “*قىيزىل كىيك cervus capreolus*”, “*مووزلى كىيك erkek geyik (cervus elaphus)*”, “*پالچاق مووزلى كىيك Sığır*”.

37. **Козъ** كوز / *Koz* - Göz

Hayvan isimlerinde “*Козъекъ чичкан (koziyek çiçkan)*”. Vladimirtsov: *Гözä (göze)*

38. **Кокъ** كوك / *Kok*- Gri, Gök

Hayvan isimde “*Кокъ чичканъ (kok çiçkan) lagomys alpinus*”.

39. **Коледъ** كولايوتى / *Koliyed (?)* -Adi huş

“*Кöläi оду (köley odu) Artemisia vulgaris*” kelimesini Koyballar ve Sagaylar kullanmaktadır.

40. **Коянь** قویان / *Koyan* - Tavşan

“*أق قویان*” *Beyaz tavşan*, “*بوز قویان*” *Boz tavşan*.

41. **Кункяръ** خونكار / *Kunkiyar*- Özel isim

42. **Куперъ** كفر (?) / *Kupyer*- Kâfir

43. **Курнëре** كورونار / *Kuriniyor*- Görünür

G. N. Potanin'in topladığı duaların 1. kısmında “*كورونار كورونباس فلاكتدين*” *курнëре курëнбасъ баякатанъ (kurnyorue kuryonbas balyakatan)*” şeklinde bulunmaktadır. Bu kelimeler olumlu ve olumsuz geniş zaman

ekleri almıştır. Bu gramer Kara-Kırgız, Kazak-Kırgız ve Altay lehçelerinde “көрүнөр-көрүнбөс (kөрүнөр-kөрүнбөз)” olarak kullanılmaktadır.

44. Кутлалы قوتالاي / *Kutlalı* - Kurtaralım

“Кутул (*kutul*)” fiil kökün ardından 1. çoğul istek kipi almış şeklindedir. Bkz: Алалы (*alalı*). “Кутул (*kutul*)” fiil kökü Doğu Türkistanlılar, Kazak-Kırgızlar ve Kara-Kırgızların dillerinde mevcuttur.

45. Кушь قوش / *Kuş* - Kuş

Hayvan isimlerinde “Ягач цокшу кушь (*yagaç tsokşu kuş*)-*Ağaçkakan*”, “ак-кушь (*ak-kuş*)-*Kuşu*” ve “Учъ гушь (*uç guş*)-*Avcı Takımyıldızındaki üç yıldız*”.

46. Кызыль قيزيل / *Kızıl* - Kızıl, Kırmızı

Bitki ve hayvan adlarında “قيزيل آغاج (*kızıl ağaç*) *hippophal ramnoides*”, (Osmanlıca: *Kızıl ağaç, Dişbudak ağaç*), “قيزيل كيبك (*kızıl giyik*)-*Kızıl Geyik*”.

47. Кылганымга (?) قىلغانىمغه / *Kılğanımga*- Kıldıklarım

Kıl- fiil kökün ardından yön gösterme eki almış şekildedir. Katanov’un kaydına göre yön gösterme –za/-ga eki, Çağataycada ve Sartlar, Tanrı Dağları’nın (*Tiyan Şan*) yakında yaşayan Türklerin halk ağzında kullanılmaktadır.

48. Кэлэлы, кэлэрь كىلالى, كىلار / *Keleli, Keler* - Gelelim, Gelecek (Gelir)

“*Kel(kel)*” fiil kökünden türemiş kelimelerdir.

M/M

49. Маль مال / *Mal* - Çiftçilik hayvanları, Mal

50. **Маралъ** مرال / *Maral* - Dişi Geyik, Maral

Cervus elaphus

51. **Менды бай** میندی باى / *Miyendi Bay*- Özel isim

“*Менди (Miyendi)*” adlı bir boy Kara-Kırgızlarda vardır. Moğolca kökenli bu kelime Sagaylar ve Koybalların dillerinde yaygın kullanılmaktadır.

52. **Моузлю** موزلى / *Movuzliyu* - Boynuzlu

Hayvan adlarında “*موزلى كىيىق Movuzliyu kiyk (Boynuzlu Geyik)*” ve “*يالپاق موزلى كىيىق*”. Radlov’un açıklamasına göre bu kelime Kuman Türklerin dilinde “*мүз (müz)*” ve Sibirya Türklerin dilinde “*мүс (müs)*” şeklinde kullanılmaktadır.

53. **Мусурман** مسلمان / *Musurman* - Müslüman

54. **Мяты** محمد / *Miyat* - Muhammed

“*پير محمد Pir Muhammed (Hazreti Muhammed)*”.

O/O

55. **О** او (?) / *O* - Ah! (seslenme sözü)

Örneğin: “*О Ходжамъ пиши (O Hodjam pişi)*”.

56. **Озы** اعوذ / *Ozi* – Euzu besmele (Allah’a sığınırım)

Arapça bir cümledir. “*اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم*” *Озы билынъ шайтканъ ирджимъ (Ozi bilin şaytkan irdjim sıtırhanı)*”.

П/Р

57. **Пейгамбаръ** پيغمبر / *Peygambar* - Peygamber

G. N. Potanin’in topladığı duaların 1. kısmında kullanılmış Farsça kelimedir. Kara-Kırgızlar “*Пайгамбар (Peygamber)*” şeklinde kullanılmaktadır.

58. Пирляры, пирляра پيرلارى / *Pirlyarı* – Tanrı, Peri, Ruh

Toprak(Yer) ve su perisi(ruhu) anlamında “Эрь суны пирляра (*er suni pirlyara*)” veya “Эрь сунынъ пирляры (*er suni pirlyara*)” olarak kullanılmıştır. Farsça kökenli bu kelimesi “پيرمحمد Pir Muhammed (*Hazreti Muhammed*)” gibi özel isimlerin önünde yaygın kullanılmaktadır. Vladimirtsov’un kaydına göre, Hotonlar 3. *teklik iyelik eki* olan /-ы(ı)/ yerine /-a/ eki kullanmışlardır. Vladimirtsov: *Перләр (perler)*.

C/S

59. Саръ سارى / *Sar-* Sarı

Hayvan isimlerde kullanılan bir renktir. “Сар-чичканъ (*sar çiçkan*)”

60. Сарланъ سارلىق (?) / *Sarlan* - Evcil yak, sığır

Hayvan isim. “*Bos gruniens*” Altayca ve Sagay lehçelerinde “*сарлык (sarlık)*” yani Tibet öküzü.

61. Суу سو / *Sū* - Su

Belirtme hâlinde “сууны (*sūni*)- *Suyu*”, ilgi eki almış şekilde “суунынъ(سونينك) - *Suyun*” ve Sartlarınki gibi “сууны (*sūni*)”.

62. Суулаганъ سولاغان / *Sūlagan* - Suda yaşayan

G. N. Potanin’in topladığı duaların 1. ve 3. kısmında “эрди ярлаганъ, сууны суулаганъ (*erdi yarlagan, Sūni sūlagan*)” şeklinde yazılmıştır. Radlov’un sözlüğünde aynı anlamındaki kelime bulunmamaktadır.

63. Сымырханы иряхимъ بسم الله الرحمن الرحيم / *Sımrhanı iryahim*- Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı ile (Bismillahirrahmanirrahîm)

Arapça: *Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı ile...* anlamındadır.

T/T

64. **Таксыр** **تقصير** / *Taksır* - Eksiklik, Kusur.

Arapça kökenli bu kelimeyi Kara-Kırgızlar ve Kazak-Kırgızlar, tanrıya ve yüce kabul edilen kimseye hitap ederken kullanmışlardır. G. N. Potanin'in topladığı duaların ikinci kısmındaki “Eksikliğim” anlamındaki “таксырэгянь (*taksıregyan*)” kelimesi “таксыр-егәм (*taksır-yegem*)” şeklinde okunması gerekmektedir. “егә (*yege*)” kelimesi Kara-Kırgızlarda mevcuttur.

65. **Тала** **تال** / *Tala* - Söğüt

B. Y. Vladimirtsov'un araştırmasına göre Hoton Türkçesinde isim kökenli kelimelerin sonunda –a ve –e eki yazılmaktadır.

66. **Тамырдай** **تاميرداي** / *Tamırday* - Bitki kökü

“Толо тамырдай агачь (*tolo tamırday ağaç*) *Lonicera tatarica*”. Radlov'un araştırmasına göre Hotonlara yakın yaşayan Türk boylarından Kazak-Kırgızlar ve Sibirya Türklerin konuşma dillerinde “Тамыр (*tamır*)” kelimesi bulunmaktadır. Bu kelimeyi Kara-Kırgızlar da kullanmaktadır. Kelimenin sonunda bulunan “داي (*day*)” eki Kara-Kırgızlar, Kazak-Kırgızlar ve batı Sibirya Türklerin konuşma dilinde mevcuttur.

67. **Текянду** **تيكائلى** / *Tiyekyandu*- Dikenli

Kırpigillerden bir kırpi adı: Текянду тонгусь (*tiyekyandu tongus*). İsimden isim yarım ekleri olan –лыз (*-lık*) ve –лы (*-lı*) yerine –лү (*-lu*) ya da –дү (*-du*) ekleri kullanma yöntem Tofalar, Kara-Kırgızların konuşma dillerinde ve Altayca, Teleut ağızlarında bulunmaktadır. G. N. Potanin'in kaydına göre Hotonlar –дү (*-du*) yerine –лю (*-liyu*) eki de kullanmaktadır. Bknz: *Моузлю (movuzliyu)*.

68. **Тергенъ** **تيراك (?)** / *Tiyergen* - Tere/ Kara kavak

Populus nigra.

69. **Толо** / تولا / Tolo - Dolu

Bitki adı: "Толо тамырдай ағачь (tolo tamırday ağaç)".

"Толо" keliminin yerine "Толо" kelimesinin kullanılması Altaylıların ya da Kara-Kırgızların konuşma dilinin etkisidir.

Vladimirtsov: Толлō (tollo).

70. **Тонгусь** / تونكوس / Tongus - Domuz

Kirpiggillerden bir kirpi adı: Текянду тонгусь (tiyekyandu tongus).

Bu kelime Doğu Türkistanlıların konuşma dilinde "тонус (tonus)", Sartların dilinde "тонгуз (tonguz)" olarak bulunmaktadır.

71. **Туба** / توبه / Touba- Tövbe.

Arapça kökenli kelimedir. Kazak-Kırgız, Doğu Türkistanlılar ve Kara-Kırgızların dilinde "тōба (tōba)" olarak kullanılmaktadır.

72. **Тулькү** / تولكو / Tuliku- Tilki.

Radlov'un kaydına göre Kazak-Kırgızlar ve Sibiryа Türklerin dilinde "Тилки (tilki)" kelimesi "Түлкү (tүlkү)" olarak telaffuz edilmektedir.

73. **Тюмюрь** / تيمور / Timur- Timur (Demir) Özel isim

Radlov'un kaydına göre Türkistan'da "Тәмір (Temir)" adını "Тәмйр (Temür)" olarak telaffuz etmektedir.

У/У

74. **Убалымга** / اوناليمغه / Ubalımga - Bela, Günahıma (günahımı)

Arapça "وبال" isim köklü sözcüktür. Bu kelime Kara-Kırgızların konuşma dilinde mevcuttur.

75. **Узунь** / اوزون / Uzun - Uzun.

Hayvan (fare) isimlerde yaygın kullanılmaktadır. "اوزون بوت (uzun-But)". N.A. Aristov'un çalışmasına göre Kara-Kırgızların bir kabilenin adıdır.

76. **Улыбь** اويب (?) / *Ulib* - Dayanıp, Dayanarak (?)

Radlov'a göre Uygurcada bu kelime bulunmaktadır.

77. **Уркорь** اوركار / *Urkor* - Ülker

Radlov'un araştırmasına göre Kazak-Kırgızlar bu ismi “*үркөр* (*ürkör*)” olarak telaffuz etmektedir.

78. **Урту** اورتا / *Urtu* - Orta

“*Урту омянъ* (*urtu omyan*) - Orta parmak”

Kara-Kırgızlar ve Altaylılar bu kelimeyi “*Orto*” olarak teleffuz etmektedir. Bknz: *Tolo*.

79. **Уру алалы** اورلايلي / *Uru alalı* - Çalıp alalım

Radlov'un kaydına göre bu fiilin “*у́рла* (*uurla*)” telaffuzu Tofalar ve Teleutlerde ise “*урла* (*urla*)” telaffuzu Altaylılar, Kumanlar, Çalkandular ve Kazak-Kırgızlarda bulunmaktadır.

80. **Уру** اورو / *Uru* - Örgü.

Kara-Kırgızların konuşma dilinde “*öp̄ȳ* (*örü*)” olarak telaffuz edilmektedir.

81. **Учь** اوچ / *Uç* - Üç

Orion(Avcı) Takımyıldızının farklı isimleri olan “*Учь гушь* (*uç guş*)-
Üç kuş” “*учь ум* (*uç it*) - *Üç köpek*” isimlerde sayıyı ifade etmektedir.
Vladimirtsov: *Үчү* (*üçü*)

82. **Ушь** اوش / *Uş* – Oş (şehir)

“*Ушь* (Uş)” telaffuzu Sartlar ve Kazan Tatarların dillerine aittir.

X/H

83. **Хальмикъ** خالميق / *Halmik* - Kalmuk

84. Хангай خانگای / *Hangay*- Hangay (Sıradağ)

Bknz: Алтай (*Altay*)

85. Харганакъ خارغانان / *Harganak* - Caragana

Caragana frutescens (ağaç).

86. Ходжамъ خواجهم / *Hodcam* - Efendim, Tanrım, Peygamberim

Farsça “خواجه (*hoca*)” kelimesinden gelmektedir. Özel isimlerde de kullanılmaktadır: “Ходжагуль قول خواجه”.

Vladimirtsov: Хан-хонā (*Han-Hona*)

87. Худай خودای / *Huday* - Tanrı

Farsça kökenli kelimedir. G. N. Potanin'in topladığı duaların 1. kısmında bulunmaktadır.

Ч/Ç

88. Чачибыкъ چاچناق / *Çaçıbık* - Saçörtü

Kara-Kırgızlarda “чачнак (*çaçpak*)”. Saç anlamındaki “чач (*çaç*)” kelimesini Altaylar, Doğu Türkistanlılar ve Kara-Kırgızlar “сач (*saç*)” olarak telaffuz etmektedir. Vladimirtsov: Чачıб^{ак} (*çaçıbak*)

89. Чикса چیکسه / *Çiksa*- Çıksa

“Çık” fiil kökünden sonra şart kipi “-sa, -se” eki almış şekilde yazılmıştır.

90. Чимя чима / *Çimiya* - Biçim, Oyma, Süs

Teleut konuşma dilinde yaygın kullanılan bir kelimedir. Уру (*öry*), чимя (*çimya*) (?)

91. Чичканъ چیچقان / *Çičkan* - Fare, Sıçan

Sıçangiller familyasına ait hayvanlara verdiği isimdir. “Туварь(?) чичканъ (*tuvar çičkan*)-*Sansar*”, “Акъ чичканъ (*ak çičkan*)-*Kakım*”, “Сар-чичканъ (*sar-çičkan*)-*Gelengi*”, “чичканъ (*çičkan*)-*Marmot*”,

“Козъекъ-чичканъ (*köziyek çıçkan*)-Köstebek”, “кокъ-чичканъ (*kok çıçkan*)- *Alp pikası / Altay pikası*”.

92. Чолпанъ چولپان / *Çolpan - Çolpan*

93. Шуйляганъ (?) شويلاغان / *Şuyliyagan- Suçlu, Günahkar (?)*

Bu kelime, G. N. Potanin’in derlediği duaların 1. kısmında *يانكىلغان يازينغان* (*yangılğan, yanzangan*) kelimelerden sonra yer almaktadır. Kelimenin kökü aslında Çince “*уу (tsuy)*” kelimesidir. Uygurlar bu kelimeyi benimseyerek “*суј (Suj)*” olarak kullanmaya başlamışlardır. Osmanlıca, Kırım Tatarcası ve Azericede “*суч (suç)*”.

Э/Е

94. Эгянь ايكام (?) / *Egyan- Efendi, Носа*

Вкп: *Таксыр (Taksır); эсы (esi)*

95. Эръ یر / *Er- Yer*

G. N. Potanin’in topladığı duaların 1. ve 3. kısmında “*Эръ суны пирляра (er sunı pırlıyara)-Toprak (yer) ve su perisi(ruhu); “эрди/эрдя ярлаганъ/эрляганъ (erdi erlyagan)- Yerde yaşayan(yerleşen)*” olarak kaydedilmiştir.

96. Элекъ (*вкп: елѣкъ*)

97. Эрга یرغا / *Erga- Dağ muşmulası*

ایرغا اغاچ *cotoneaster uniflora- Dağ muşmulası. Teleut konuşma dilinde “ырға(irga)”.*

98. Эрке-бекъ یرکا بیک / *Erke-Biyek- Özel isim*

Kara-Kırgızların dilinde “*еркә (erke)*” kelimesi *Güzel* anlamındadır.

99. Эрляганъ, ярлаганъ یرلان / *erlyagan, yarlagan- Yaşayan, Yerleşen (yerde)*

Radlov'un araştırmasına göre "japla-" fiil kökü Altay, Teleut, Orhun ve agatay konuşma dillerinde bulunmaktadır. Kara-Kırgızcada "jerga". Vladimirtsov: ерл

100. **Эсы** ايه سى / *Est* - İye, Sahip

Bu kelime Altay, Teleut, Tuvalar ve Sibirya Türklerin konuşma dilinde bulunmaktadır. Kara-Kırgızların dilinde "iā (iye)". İye, Sahip anlamındaki "Est" ve "Ээянь" / **ايكام** kelimeler Hotonların arasında aynı anda kullanılmaktaydı.

Я/Ү(Үа)

101. **Ягачь** ياغاچ / *Yagaç*- Ağaç

Вкп: *Агачь* (agaç)

102. **Яклага** (Вкп: Яшка яшь)

103. **Ялганымга** ياالغانيمغه / *Yalganımgа*- Yalanımı(a)

104. **Ялпакъ** يالپاق / *Yalpak*- Düz

Hayvan isimlerde kullanılan bir kelimedir. "يالپاق موزلى كийك" / *yalpak movuzlyu kiyk*- Sığın geyiği". Radlov'un açıkladığına göre bu kelime sadece agataycada vardır. Ancak Kara-Kırgızlarda da bulunmaktadır.

105. **Янғылганъ** يانگىلغان / *Yangılган* - Yenilen, suç işleyen

A. N. Samoilovich, Hotonların konuşma dilindeki kelimeleri aynı bölgeyi paylaşarak yaşadığı diğер Türklerin dil özellikleriyle karşılaştırmak suretiyle sözlüğünü oluşturduğu için doğrudan aktarma yapılmıştır ve A. N. Samoilovich'in oluşturduğu söz varlığı içerisinde yer alan "Kara-Kırgızca" ifadesi, Kazakça veya Kazak Türkçesi'ni ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu ifade, Kazak Türkçesi'nin tarihsel olarak "Kara-Kırgızca" olarak adlandırıldığı dönemi yansıtılmaktadır.

A. N. Samoilovich'in çalışmasını incelediğimizde, Hoton Türk lehçesi Kıpçak grubu içinde yer alan Kazakça ve Kırgızcaya yakın özellikler göstermesi yüzünden bu sınıfa da dahil edilmesi doğrudur.

2.5. S. Badamhatan'ın araştırma üzerine

Sovyetler Birliği'nin araştırmacılardan sonra Hotonlar üzerindeki çalışmalar 1. ve 2. Dünya Savaşları'ndan dolayı 50 yıllık bir duraklama dönemi geçirmiştir. Bu süreden sonra Moğol araştırmacı, etnograf S. Badamkhatan 1958 ve 1987 yıllarında Hotonların yaşadığı Moğolistan'ın batı bölgesi Uvs eyaletine giderek yerel Hotonların arasında Hotonların tarihi, kültürü ve söz varlığı üzerine çalışmıştır.

S. Badamhatan sadece Hotonlar üzerine değil Moğolistan'i oluşturan bütün boyları ile ilgili en değerli çalışmalara imza atan etnografçıydı. Hotonları önemseyen onların hakkında en kaliteli araştırmaları yapan, yaptığı araştırmalar günümüze kadar sürekli okunan Moğol etnograf Badamkhatan, Hotonların yaklaşık 120 kelimeden oluşan bir söz varlığı oluşturmuştur.⁸⁹ Ancak Sovyetler Birliği'nin araştırmacılardan 70 sene sonra yapılan bir araştırma olduğu için Hotonların konuşma dil Moğolcanın Dörbet lehçesinin etkisinden dolayı çoğu kısmı çözülmeyecek derecede değişmiş durumda kalmıştır ve sadece dini dualarda söylenen bazı kelimeler eski şekillerini korumuştur.

2.5.1. S. Badamhatan'ın topladığı Hotonların söz varlığı

1. **Томак** (*Tomak*) - Şapka

Tomak, Kazak erkeklerin baş giyimlerinden birisidir. Tomak, hayvan derisinden yapıldığı, yüksek siperlikli, alınlıklı, iki kulaklıklılı, enseyi örten arka etekli kışlık şapkadır. Hoton erkeklerin şapka yapısı Kazakların Tomak'ı ile benzer olduğu için böyle adlandırmış olabilir.

2. **Чапан** (*Çapan*) - Gömlek, Ceket

⁸⁹ S. Badamkhatan, "Uvsiin Hoton Yastan", Erdenet, 1995, s.32.

S. Badamhatan bu kelimeyi gömlek olarak kaydetmiştir. Ancak, Chapan, Orta Asya’da Afganistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan dâhil olmak üzere genellikle kış aylarında erkekler tarafından giysilerin üzerine giyilen girift iplikli, çeşitli renk ve desenlerle süslenmiş bir paltodur.

3. **Шаадаг** (*Şādag*) – Kaftan (Terleg)

Kaftan, Asya kökenli, binlerce yıldır dünya çapında bir dizi kültür tarafından giyilmiştir. Hoton kadınlarının geleneksel giyimlerinden birisidir. Moğol kültüründe bu tarz giysilere “Terleg” denir. Hoton Türk kadınları, kışın “deel” yazın “terleg” giyerler. Hoton kadınların kıyafetinde siyah renk ana renk olmaktadır. Hoton kaftan kalkık ve açık yakalı, 6 adet düğmeli ve uzun geniş kollu olmaktadır.

4. **Ичим** (*İçim*) - Kışlık giysi (*konusma dilinde*)

Orta Asya’nın giyim kültüründe yaygın bir giysidir. Hayvan yünden yapılan kışlık “Deel”.

5. **Гоз** (*Goz*) - Ayakkabı

Moğolcanın bir lehçesi olan Oyratçada ayakkabıya “Goz (gos)” denir. Goz’u Moğol boylarından Dörbet, Ööld, Torguud, Zahçınlar giymektedir. 18. yüzyıldan beri Hotonlar Moğolistan’ın batı bölgesinde Dörbet ve Bayatlarla yaşadığı için bu kelime Moğolcadan Hotonlara geçmiş olmalıdır.

6. **Өмэг** (*Ömeg*) - Pantolon

Moğolcanın pantolon anlamındaki “Өмд (*ömd*)” kelimesinden Ömeg olarak türetilmiştir.

7. **Булбаг** (*Bulbag*) – Kumaş (Keçe minder)

Araştırmacı S. Badamhatan bu kelimeyi “kumaş” olarak aktarmıştır. Ancak, bu kelimenin doğru aktarımı Moğolca’nın “Олбог (*Olbog*)”

kelimesi olmalıdır. Olbog, Orta Asya'daki göçebe yaşam kültüründe önemli bir yere sahip olan, keçeden yapılan ve renkli ipeklerle süslenen, üzerinde oturlan bir tür minderdir. Batı Moğolların konuşma dilinin etkisiyle “Bulbag” olarak değişmiş olabilir.

8. **Наяг** (*Nayag*) - Pipo

Farsça kökenli “**نى** (*ney*)” kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Ney veya Nay, Arap, Fars ve Türk müzik kültüründe yer alan üflemeli bir çalgıdır. Moğolların sigara pipo ile bu müzik aletinin yapım şekli ve ölçüsü benzerlik gösterdiği için Hotonlar sigara piposuna “Наяг(*Nayag*)” adını vermiş olmalıdır. Araştırmacı B. Bazılhan'ın Moğolca-Kazakça sözlüğünde, Moğolcanın “pipo” anlamındaki “гаанс (*gaans*)” kelimesi “най (*nay*)” olarak çevrilmiştir.⁹⁰

9. **Хөхүүр** (*Höhüür*) - Enfiye Şişesi

Enfiye şişesi, doğal taşlardan yapılan, kaşık kapağı olan ve Qing Hanedanlığı döneminde toz tütünü tutmak için kullanılmaktaydı. Bugünkü Moğolların kültüründe önemli yer tutan Enfiye şişesi, Moğolların arasında selamlaşmak için kullanılmaktadır.

10. **Бичээг** (*Biçeeг*) - Bıçak

Eski Türkçe “Bıçgak” kelimesinden evrilmiştir. Batı Moğolcanın etkisinden dolayı Biçeeг olarak değişmiş olmalıdır.

11. **Оно** (*Ono*) -

Eski tabaklanmış deriden yapıldığı bir tür dış giyim (deel).

12. **Кевкеес** (*Kiyevkees*) - Yağmurluk

Hoton kadınlarının bayramlarda ve kutlama günlerde giyilen kısa kollu önü açık ev kıyafeti gibi giysidir.

⁹⁰ B. Bazılhan, “Монгол-Казак Толь”, Ulgii, 1984, s. 112.

13. **Штайган** (*Ştaygan*) – Çaçvak (saç takı)

Hoton evli kadınların dikdörtgen şeklinde 2 cebi olan milli saç takısı. Evli Hoton kadınlar saçlarını ikiye ayırıp örerler ve Çaçvak'ın cebine koyarlar.

14. **Кэлмэг** (*Kelmeg*) - Tsegdeg

Hoton Kelmeg, Moğolların giyim kültüründe Tsegdeg olarak bilinmektedir. Hotonların bu giyim, kısa kollu, ön tarafı açık ve yakasız şeklindedir.

15. **Шапаан** (*Şapaan*) – Terleg (Çapan)

Farsça kökenli چپان kelimesinden türeten bir isimdir. Chapan, genellikle soğuk kış aylarında giysilerin üzerine giyilen bir cekettir. Genellikle erkekler tarafından giyilen bu giyim girift iplikler, çeşitli renk ve desenlere sahiptir. Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan dahil olmak üzere Orta Asya'da giyilir (bkn: Чапан).

16. **Чавч** (*Çavç*) - Ateş yakma aleti (Het)

Moğol giyim kültüründe erkekler kemerlerine bıçak, sigara piposu, tütün ve tütün kabı gibi gümüş eşyaları bağlarlar. Bunlarla birlikte gümüşten yapılmış, balta şeklinde bir ateş yakma aracı olan “Хэт (*het*)” bağlarlar. Het, bir çeşit çeliktir ve çakmak taşıyla vurulduğunda kıvılcım çıkarır. Moğollar, balta vurma hareketine “сүхээр цавчих (*süheer tsavçih*)” derler. Bu sebeple, Moğolcanın “vurma” anlamındaki “Tsavç” fiilini Hotonlar “Çavç” olarak isim hâlinde kullanmışlardır.

17. **Эгээрд** (*Egeerd*) - Eyer

Türk lehçelerinde yaygın bulunan bu kelime Hotonların arasında bugüne kadar kalmıştır.

18. **Жүгийк** (*Cügiik*) - Dizgin

19. **Иштэй-гандан** (*İştey-gandan*) - Камçı

20. **Баш** (*Baş*) -

Bir hayvanın genellikle atın hareketini engellemek ve sınırlamak için 3 bacağına bağlayarak kullanılan bir cihazdır.

21. **Шагшиг шавшган** (*Şagşig şavşgan*) -

Eyer kaltağının ön ve arkasına bağlı atın sırtına yük vurmak için kullanılan deriden yapılan ince ip.

22. **Говь аргамжид** (*Govi-argamcid*) -

Moğolca kökenli *Аргамж* (*argamj*) kelimesinden türemiş inek, at ve deve derisinden kesilerek yapılan uzun ip anlamındaki kelimedir.

23. **Чинэг** (*Çineg*) - Porselen bardak

Kazakçanın bardak anlamındaki *шыны* (*Şını*) kelimesinden Hotonlara Çineg olarak türetilen kelime olduğunu tahmin etmekteyiz.

24. **Тостааган хагас хөмрөөнд** (*Tostagan hagas hömröönd*) - Gümüş bardak

Bu kelime Batı Moğol konuşma dilinin özelliklerini kapsayacak şekilde kayıt altına alınmıştır. Göçebe Moğollar eski zamanlardan beri yiyecek ve içecek gibi takılarında altın, gümüş ve bakır kullandılar. Gümüş bardak, savaş dönemlerden beri kullanılan bir Moğol mutfak kültürüdür.

25. **Ширжин оройны башдар** (*Şircin oroynı başdar*) - Ölü

26. **Чагарман** (*Çagarman*) - Oğul

27. **Кызык** (*Kızık*) - Kız

28. **Улмер** (*Ulmiyer*) - Oğul, Genç

Bkz: Улангар (*ulangar*)

29. **Бэрхэрлэнгэр** (*Berherlenger*) - Gelin

Moğolca Gelin anlamındaki *Бэр (Ber)* kelimesinden türemiş bir kelimedir.

30. **Кепөөн** (*Kiyepöön*) - Yaşlı adam, ihtiyar

31. **Хөгөрөн** (*Högörön*) - Yaşlı kadın

32. **Атааганд** (*Ataagand*) - At

33. **Түег** (*Tüyög*) - Deve

Deve anlamındaki “*мүйе (tüye)*” kelimesi Kıpçak, Sibiryа ve Karluk Türk lehçelerinde bulunmaktadır.

34. **Эркээ түеэг** (*Erkee tüyög*) - Erkek deve (buğra)

35. **Саглай түеэг** (*Saglay tüyög*) - Dişi deve

36. **Сэрээт** (*Sereet*) - İnek

İneklerin boynuzu çatala benzediği için Moğolcanın çatal anlamındaki Seree kelimesinin ardından isimden isim yapım –t eki almıştır.

37. **Гой** (*Goy*) - Koyun

Koyun anlamındaki “*қой (koy)*” kelimesi Kıpçak, Sibiryа ve Karluk Türk lehçelerinde bulunmaktadır.

38. **Гоз** (*Goz*) - Kuzu

Kuzu anlamındaki “*қозы (kozı)*” kelimesi Oğuz, Kıpçak, Sibiryа ve Karluk Türk lehçelerinde bulunmaktadır.

39. **Эчиг** (*Eçig*) - Keçi

Bu kelime Oğuz, Kıpçak, Sibiryа ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır. B.Y. Vladimirtsov’un çalışmasında bu kelime “*Ечїге (yeçige)*” şeklinde kaydedilmiştir.

40. **Балбааг** (*Balbāg*) - Tay

Moğolcanın Oyrat lehçesinde topal hayvanlara “balbaa” denmektedir. Örneğin: “Балбаа морь (*balbā mori*)”- Topal at. Oyratça hayvan ifadelerinde kullanılan “balbaa” kelimesinin ardından Moğolcanın isimden isim yapım eklerinden “-г/-g” eki kullanılmıştır. Ancak, Taylara “Balbaag” denilmesi tartışmalı bir konudur.

41. **Тас** (*Tas*) - Tay

42. **Агач арчааганд** (*agaç arçāgand*) - Mutfak bezi, Havlu

Türkçe kökenli “ağaç” kelimesi ve Moğolca kökenli “silme, temizlemek” anlamındaki “Арчих (*arç-*)” kelimesi birleşerek bu kelime oluşmaktadır. Ancak, araştırmacı S. Badamhatan bu kelimeyi yanlış aktarmış olabilir. Çünkü Moğollar yıllardır Caragana adlı bir ağacı bulaşık fırçası olarak kullanmaktadır. Moğolcanın “silme, temizlemek” anlamındaki “Арч (*arç-*)” fiiline –лага (*-laga*) isim yapım eki kullanılarak yukarıdaki “arçāga” kelimesi ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak, Batı Moğolcanın etkisinden dolayı yapım eki –лага (*-laga*), -āga olarak değişmiş olabilir.

43. **Чарчаагана** (*Çarçāgana*) - Hadag, Dini atkı

Hadag, Budizm ve Tanrıçılık’ta yaygın olarak kullanılan ipekten yapılan bir tür kumaştır. Hadag’ı Moğollar ve Hotonlar, bayramlarda yaşlılara saygı göstermek, kız isteme törenlerinde, misafire hediye vermek, düğünlerde vb. yüzlerce törende kullanmaktadır.

44. **Араакаст** (*Araakast*) - İçki

Арак (*arak*) Orta Asya’da yaygın olarak tüketilen alkollü bir içkidir. Arak kelimesinin kökeni ise Arapça’nın عَرَق (*arak*) kelimesinden gelmektedir.

45. **Онд** (*Ond*) - Hamur kızartması

Hotonlar geçmişten bugüne kadar tarım ve haycancılıkla uğraşmışlardır. Bu nedenle, Hoton konuşma dilinde tarım ve hayvan

adlandırmalarında eski şekillerini kaybetmeden kullanmaktadırlar. Bunlardan biri de “Он” (Un) kelimesidir.

46. **Чаймар** (*Çaymar*) - Çay

47. **Чимчааганд** (*Çimçaagand*) - Süt

48. **Гортаа сүүмэндээн** (*Gortaa süümendeen*) - Peynir, Yağ

Buradaki “Gortaa” kelimesi, Orta Asya yemek kültüründe önemli bir yere sahip olan süzme yoğurttan kurutularak yapılan bir tür besine verilen “Gurt” veya “Kurut” kelimesiyle benzerlik göstermektedir. İkinci kelimesi olan “Сүү (süü)” sözcüğü ise Moğolcada “süt” anlamındadır. Buna göre, Türk ve Moğol kökenli bu iki kelime birleşerek bu adlandırmayı ortaya çıkarmaktadır.

49. **Тамширээгэнэ** (*Tamşireegene*) - Budist mumluk

Moğol göçebe ve dini kültüründe Budist mumluklar önemli bir yer almaktadır. Bu mumluklar, Moğol göçebeleri tarafından hem dini törenlerde hem de evlerini aydınlatmak için uzun yıllardır kullanılmıştır. Moğolların bu mumlukları kullanması ve göçebe hayatta elektrik enerjisinin bulunmaması ve bu tarz mumluklar normal mumlardan daha uzun süre aydınlatma sağladığından dolayı Budist mumlukları Hotonlar kullanmaya başlamıştır.

50. **Абдал** (*Abdal*) - Ahşap kutu

Göçebe halklardan sadece Moğolların yaşam kültüründe bulunan “Авдар (*avdar*)” olarak bilinen ince tahtalardan yapılmış kapaklı bir kutudur. Avdar, geleneksel olarak göçebe yaşam tarzında kullanılmak üzere tasarlanmaktadır. Batı Moğolcanın etkisinden veya Hoton ağzından dolayı “Abdal” olarak türemiş olabilir.

51. **Хагас төнгөөнд** (*Hagas Töngөөнд*) - Para birimi (tögrög)

Genellikle Hotonların ana yurdu olan Doğu Türkistan'da ve Orta Asya'da çeşitli dönemlerde genel para birimi olarak kullanılan madeni paraya Tenga adı verilmiştir. Bu nedenle, Hotonların konuşma dilinde yıllardır eski şeklini kaybetmeden kalmış olabilir. Ancak, Moğolcanın yarım anlamındaki Xarac (hagas) kelimesiyle birleşmesi tartışmalı bir konudur.

52. **Бэр** (*Ber*) - Bir
53. **Ик** (*Ik*) - İki
54. **Уч** (*Uç*) - Üç
55. **Төрд** (*Törd*) - Dört
56. **Бэш** (*Beş*) - Beş
57. **Алт** (*Alt*) - Altı
58. **Ет** (*Yet*) - Yedi
59. **Сэгс** (*Segs*) - Sekiz
60. **Тогос** (*Togos*) - Dokuz
61. **Оно** (*Ono*) - On
62. **Жирэм** (*Cirem*) - Yirmi
63. **Одос** (*Odos*) - Otuz
64. **Кэрэг** (*Kereg*) - Kırk
65. **Утас** (*Utas*) - Elli
66. **Адмиш** (*Admiş*) - Altmış
67. **Етмуш** (*Yetmiş*) - Yetmiş
68. **Сэгсээн** (*Segseen*) - Seksen
69. **Тогосээн** (*Togoseen*) - Doksan
70. **Үйзэмдээн** (*Üyzemdeen*) - Yüz

71. **Отоо түнээктэн** (*Otoo Tüneekten*) - 100. Günün çay

Hotonların cenaze töreninde yapılan bir çay kültürüdür. Hotonlar, Kırçak Türkleri gibi ölünün 21, 40 ve 100. günlerinde farklı törenler yapmaktadır.

72. **Улбак** (*Ulbak*) – Bez

Moğolca “Олбог (olbog)” kelimesi olmalıdır. Olbog, Orta Asya’daki göçebe yaşam kültüründe önemli bir yere sahip olan, keçeden yapılan ve renkli ipeklerle süslenen, üzerinde oturlan bir tür minderdir. (Bkz: Булбар).

73. **Улангар** (*Ulangar*) - Oğul

Türkçe kökenli bu kelime “Ул (*ul*)” şeklinde Kırçak Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır.

74. **Кампрэм** (*Kamprem*) – Yaşlı kadın

Kırçak ve Karluk Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bu kelimeyi Hotonlar da benimsenmiştir. Araştırmacı S. Badamhatan bu kelimeyi bir ad olarak doğrudan aktarmıştır. Ancak, Kamprem kelimesinin sözcük yapısını incelediğimizde Türk lehçelerinde 1. tekil iyelik eki olarak bilinen “-m” eki almıştır.

75. **Ээнкэ** (*Eenke*) – Yenge

Eski Türkçe kökenli “yeңe” kelimesinden evrilmiş bir isimdir. Batı Moğolcasının etkisinden dolayı kelimenin başındaki “Y” harfi “E”ye dönüşmüştür ya da “Y” ve “E” harflerinin telaffuzları yakın olduğu için araştırmacı yanlış kaydetmiş olabilir.

76. **Ээк** (*Eek*) – Anne

Moğolcanın “Anne” anlamındaki “Ээж (*eej*)” kelimesinden Eek olarak türetilmiş bir isimdir.

77. **Алтай Хангай ая кӱе** (*Altay Hangay ay kӱy*) - Altay Hangay Ay Güneş

Altay Hangay, göçebe halkların içinde bir kutsal dağ olarak bilinen ve Orta Asya'da genellikle Moğolistan'da kullanılan bir adlandırmadır. Cümledeki “кӱе (kӱye)” kelimesi ise, Eski Türk kökenli “kүн” kelimesinden türetilmiş bir kelimedir. Altay Hangay ve Moğolcada ay ve güneş anlamındaki “Наран Саран (naran saran)” adlandırmaları Batı Moğollar tarafından bir dua gibi kullanılmaktadır. Bu nedenle Hotonlar, bu adlandırmanın “Naran Saran” kelimelerini “Ay” ve “Kӱy” olarak değiştirmiş olmalıdır.

78. **Агамак** (*Agamak*) – At

“Аграмак” kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Sadece Orta Asya'da bulunan bir tür at cinsi, Moğolcada “Аграмар” olarak adlandırılmaktadır. Ancak son zamanlarda sadece cesur ve güçlü atları “Аграмар” olarak adlandırmaktadır. Aslında, bu at cinsi “Ahal teke” olarak bilinen Türkmen at cinsidir. Ahal Teke atları güçlü ve hızlı olarak bilindiği için Moğollar güçlü ve hızlı atlara “Аграмар” demeye başlamış olabilirler.

79. **Кек агамак** (*Kiyek Agamak*) – Gök (mavi) At

Orta Asya'da genellikle Kazaklar, beyaz, siyah ve gri renklerin karıştığı bir at donuna “Көк (kök)” adını verirler.

80. **Адан** (*Adan*) - Adam

81. **Айлыг алты йол** (*Aylg Altı iyol*) – Altı aylık yolculuk (yol)

82. **Аймак** (*Aymak*) – Vilayet

Moğolcanın “vilayet” anlamındaki “Аймаг (aymag)” kelimesinden alıntı bir isimdir.

83. **Үлөөк** (*Ülөөк*) – Küçük erkek çocuk

Вкп: Улангар (ulangar)

84. **Албанч** (*Albanç*) – Hizmetçi

Moğolcanın hizmetçi anlamındaki “Албат (*albat*)” kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Ancak, “Albat” kelimesinin kökü olan “Alba” kelimesinin ardından Eski Türk dillerinde bulunan meslek isimlerine eklenerek o meslekleri yapan kişilerin isimlerini ortaya çıkaran “-çi” isimden isim yapım eki almıştır.

85. **Алма** (*Alma*) – Elma

86. **Алман** (*Alman*) – Evlenmek

Evlenmek fiil, Eski Uygurcada “kelinle-” ve “al-” olarak bilinmektedir. Hotonların “alman” kelimesi de “Gelin almak” yani “kız isteme” törenlerine dayanarak Türk lehçelerinin ‘almak’ fiilinden türemiş bir isim olabilir.

87. **Алгун** (*Altun*) - Altın

88. **Ана** (*Ana*) - Anne

89. **Аки** (*Aki*) – Giyim

Kıpçak ve Karluk Türk dillerinde giyim anlamındaki “ким (*ki'm*)” kelimesinden türetilmiş bir isim olmalıdır.

90. **Ата** (*Ata*) – Ata, Baba

91. **Эйлэ** (*Eyle*) – Abla

Kıpçak Türk dillerinde kadın anlamındaki “эйел (*ayel*)” kelimesinden türetilmiş bir isimdir.

92. **Бай** (*Bay*) – Zengin, Varlıklı

Eski Türkçenin “bay” kelimesinden evrilmiş varlıklı, zengin anlamındaki kelimedir. Bay kelimesi Kıpçak grubu Türk dillerinde daha çok kullanılmaktadır.

93. **Бала** (*Bala*) – Çocuk

Kıpçak ve Karluk grubu Türk dillerinde çocuğa “bala” denir. Türkiye Türkçesinin bazı halk ağızlarında da aynı anlamda kullanılır.

94. **Баш** (*Baş*) – Kafa, Baş

95. **Бэсте** (*Bestye*) – Aptal, Ahmak

Farsça **بی صدا** (bi seda) kelimesinden gelmektedir. Aslında, **بی صدا** kelimesi Türkçede “sesiz” veya “sessiz” anlamına gelir.

96. **Бер** (*Byer*) - Vermek

97. **Биз** (*Biz*) – Bir

Türk dillerinde “biz” kelimesi çokluk birinci kişiyi gösteren bir zamirdir. “Biz” kelimesi, birden fazla kişiye tek ve yakınlık anlamı katan bir zamirdir. Bu sebeple, Hotonlar bu kelimeyi “bir” anlamında kullanmış olabilir.

98. **Булбул** (*Bulbul*) – Bülbül

Orta Asya’nın göçebe halklarının masallarında ve folklorunda sesinin güzelliğiyle bilinen bir kuştur.

99. **Ван** (*Van*) – Kral (Unvan)

Van unvanı, eski Çin’de Zhou Hanedanlığı döneminde soylular arasında kullanılmaya başlanan onursal bir unvandır. Sonradan bu unvan, eski Orta Asya’nın topluluklarında 2. sıradaki hükümdara verilen bir unvan olarak kullanılmaya başlamıştır. En son olarak, bu unvan, Qing Hanedanı’nın kuruluşunda başarı gösteren kişilere verilmiştir.

100. **Эй худайя** (*Ey Hudaiya*) - Ey! Tanrı!

Farsça Tanrı anlamındaki **خداى** (*hudak*)” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İlk kelime olan “Ey” ise bir seslenme sözcüğüdür.

101. **Дүшмээн** (*Düşmeen*) – Düşman
Kırçak, Karluk ve Oğuz Türkçelerinde kullanılan düşman kelimesi Farsça “دشمن (duşman)” kelimesinden türetilmiştir.
102. **Ак** (*Ak*) – Beyaz, Ak
103. **Суяк** (*Suyak*) – Kemik, Soy
Kırçak ve Karluk grubu Türk dillerinde “Süyek” kelimesi “kemik” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime “ak” kelimesiyle birleşerek “soylu” anlamını ortaya çıkarır. “Aksüyek” kelimesi ise Eski Türkçeden bugüne kadar hiç değişmeden kullanılmaktadır.
104. **Ягаш** (*Yagaş*) – İyi, Güzel
Eski Uygurca “iyi” veya “ala” anlamına gelen “yaqşı” kelimesinden türemiş bir kelimedir. Türkiye Türkçesi hariç diğer Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür.
105. **Аак сүеэктэ ягаш мусурман болов уу** (*Aak süyekte yagaş musurman bolov uu*) – Aksüyekli (soylu) iyi bir Müslüman oldu mu.
İslam dininin gereklerinden olan her erkek çocuğunun sünnet edilmesi Hotonların arasında da bulunmaktadır. Hoton imamı, çocuğun erkeklik organına kesim yaptıktan sonra bu sünnet merasiminde duayı söylemektedir. Sünnet olan çocuklar “Musurman” yani Müslüman olmaktadır.
106. **Батма** (*Batma*) – Kadın tanrı
Araştırmacı, bu kelimeyi bir kadın tanrı olarak kaydetmiştir. Ancak, bu kelime Moğolların yani Budizm inancında önemli yer alan kutsal bir çiçek adıdır. Budizm tanrılarının tahtı olan Lotus çiçeği, tanrılarının yüksek tabiatını, yani karakterini simgelemektedir. Bunun dışında, Hotonların “batma” kelimesi, Müslüman topluluklarda yaygın kullanılan Arapça “Fatma” isminden türemiş olabilir.

107. **Уч буурган, үр буурган** (*Uç buurgan, Ür Buurhan*) – Üç tanrı
Hotonlar eskiden bugüne kadar 7 ve 3 rakamları kutsamaktadır. Bu nedenle, Hotonların inancında Amali, Humali ve Huday adında 3 tanrı bulunmaktadır.
108. **Үч тэрст** (*Üç terst*) – Üç ruh(gök)
Yukarıdaki “terst” kelimesi hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bu kelime, Moğolların inancında ve destanlarında bulunan 33 tanrının en yüce tanrısı olan Hurmast’ın adından türemiş bir isim olabilir. Bu sebeple, Hotonlar kendilerinin kutsadığı Tengricilik’in ruhlarını, yani gökyüzü, su ve yer(toprak) ruhlarını “terst” olarak adlandırmış olmalıdır.
109. **Худай тэрст** (*Hudai Terst*) – Gökyüzün ruhu
110. **Төөнөн пэрлээ** (*Töönön Perlee*) – Yer (toprak) ruhu
Buradaki Perlee kelimesi, doğaüstü güçleri olan dişi varlık anlamında Farsça پری(perı) kelimesinden türemiş bir isimdir. Ancak, Töönön kelimesinin hakkında herhangi bilgi bulunmamaktadır.
111. **Бэр худай** (*Ber Hudai*) – En yüce Tanrı
112. **Амааль** (*Amaali*) – Kadın Tanrı
Hotonların kutsadığı Amali, Humali ve Huday tanrılarında birisidir. Amali, kadın tanrıçası olarak kabul edilirken, Humali ise erkektir. Bu iki tanrı kardeş olarak inanılmaktadır.
113. **Хар тэлтэн тартангас** (*Har telten tartangas*) – Şom ağzını kapatınız
Moğolcada sürekli kötü şeylerden söz eden ve sözlerinin uğursuzluk getireceğinden korkulan, ağzı kara birisini “Хар амтай (*har amtay*)” - Kara ağızlı ya da “Хар хэлтэй (*har heltey*)” – Kara dilli denir. Yukarıdaki cümleyi Türkçeye çevirdiğimizde, “Kara dilini çekiniz” anlamına gelmektedir. “Хар (*har*)” kelimesi Moğolcada “siyah” veya “kara” anlamına gelirken, “Тэлтэн (*telten*)” kelimesi Türkçe kökenli

“dil” kelimesinin üzerine 2. tekil iyelik eki olan “-n” ekini almıştır. “Тартангас (*tartangas*)” kelimesi ise Eski Türkçedeki “tart-” fiilinin ardından 2. çoğul emir “-ınız” eki almış şeklindedir.

114. **АК ТЭЛТЭН ТАРТАНГАС** (*Ak telten tartangas*) – Göz (*nazar*) değmesin!

Bu cümleyi Türkçeye çevirdiğimizde “Ak dilini çekiniz” anlamına gelmektedir. Moğolların batıl inancına göre, başkalarının kıskançlık veya hayranlıkla bakışlarından dolayı insanlara, mala vb. şeylere kötülük verebileceği inancına “Цагаан хэл ам тусах (*tsagaan hel am tusah*)” denir. Bu ifade Türkçede “Göz (*nazar*) değmek” deyimiyile eş anlamlıdır.

115. **Ямаака** (*Yamaaka*) – Fena, Günah

Hotonların “yamaaka” kelimesi, Eski Türkçenin “aıığ” kelimesinden türemiş bir kelime olmalıdır.

116. **Жиндүүн** (*Cindüün*) – Çandmani

Moğolcada “Чандмань (*çandmani*)” olarak bilinen, Sanskritçe kökenli bir kelimedir. Budizm ve Hinduizm’de insanın arzularını ve dileklerini gerçekleştiren bir hazine taşı olarak bilinir. Moğol destanlarında da önemli bir rol oynar.

117. **Янгэлмээн** (*Yangelmeen*) – Yenge

Вкп: Ээнкэ (*eenke*).

S. Badamhatan’ın Hotonlar üzerine yaptığı söz varlığı araştırmasında bazı eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerden biri, aynı kelimenin farklı anlamlarını taşımaya dikkat etmemesidir. Örneğin, Шапаан (*şapaan*) kelimesini “Ceket” olarak kaydetmiş, Чапан (*çapan*) kelimesini ise “gömlek” olarak kaydetmiştir. Ancak bu kelimelerin farklı anlamlara sahip olması, sadece batı Moğolcasının telaffuz farklılığı etkisinden dolayı olmalıdır. Ayrıca, araştırmacı S. Badamhatan, Kıpçak Türk lehçelerinde bulunan Oğul anlamındaki Үл (*ul*) kelimesinden türetilmiş aynı

anlamındaki Үлөөк (*ülöök*), Улангар (*ulangar*), Улмер (*ulmiyer*) kelimelere farklı anlamları vermiştir.

Bugünkü Moğolların resmi alfabesi olan Kiril alfabesi ve Eski Uygur alfabesinden türetilen Moğol el yazısında spesifik olarak bilinen 4 ünsüz harf yaygın bir şekilde kullanılmaz: Ф (F), К (K), П (P), Ш (Şç). Bu harfler genellikle yabancı kelimelerde kullanılır. Bu nedenle, Moğolcanın ses değişimi etkisiyle Hotonların konuşma dilinde Türkçe kökenli “қой (*koy*)”, “қозы (*kozi*)” gibi kelimeler “гой (*goy*)”, “гоз (*goz*)” olarak kalmış olmalıdır.

Araştırmacı S. Badamhatan’ın çalışmasında bulunan bazı kelimeler, Rus araştırmacı B. Y. Vladimirtsov’un söz varlığı çalışmasında da aynı şekilde bulunmaktadır. Buna göre, Hotonların konuşma dilindeki bazı kelimeler yaklaşık 72 yıldır hiç değişmemiş ve bugünkü Hotonların konuşma dilinde hala kullanılmaktadır. Örneğin, B. Y. Vladimirtsov’un çalışmasında bulunan keçi anlamındaki “Ечиге (yeçige)” kelimesi, S. Badamhatan’ın çalışmasında “Эчиг (eçig)” olarak kaydedilmiştir.

S. Badamhatan’ın çalışmasında bulunan, aynı anlama sahip fakat farklı lehçelerin özelliklerini yansıtan 2 farklı kelime bulunmaktadır. Birisi Oyrat Moğol lehçesinin özelliğini kapsarken, diğeri ise Türk lehçelerinin dil özelliğini yansıtmaktadır. Örneğin, tay anlamındaki “Балбаар (*balbāg*)” ve “Тас (*tas*)”. Ayrıca, B.Y. Vladimirtsov ve A. N. Samoilovich’in çalışmalarını incelediğimizde Hotonların konuşma dilinde Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinin etkisi daha çok bulunmaktaydı. Ancak, S. Badamhatan’ın topladığı Hotonların söz varlığını incelediğimizde, Hotonlar daha çok Moğolca kelimeleri kullanmaya başladığını ve Moğolca kökenli kelimelerin üzerine Türk lehçelerinin ve Türkçe kökenli kelimelerin üzerine Moğolcanın dilbilgisini kullanmaya başladığını bize göstermektedir.

2.6. Hoton Türkçesinin kayıt altına alınmadığı bazı sözcükler üzerine

Sovyet ve Moğol araştırmacıların topladığı yaklaşık 350 sözcüğün dışında kayıt altına alınmadığı bazı sözcükler bulunmaktadır. Hotonların kayıt altına alınmayan sözcüklerinden bazıları şunlardır:

1. **Йур** (*ÿur*) – Yürümek
Eski Türkçenin “yori-” fiilinden evrilmiş bir fiildir.
2. **Кораан** (*Koraan*) – Kuran
3. **Акаа** (*Akaa*) – Dede
Eski Türkçenin “büyük kardeş” ve “ağabey” anlamındaki “aka” kelimesinden türemiş bir isimdir. Ancak, Hotonların konuşma dilinde “Dede” anlamında kullanılmıştır.
4. **Хүев** (*Hüev*) – Damat, Güveyi
Eski Türkçenin “damat” anlamındaki “küdegü” sözcüğünden evrilmiş bir isimdir. Bugünkü Kırçak grubu Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır.
5. **Ваваа** (*Vavaa*) – Baba
6. **Инаа** (*ÿnaa*) – Anne
Eski Türkçenin “ana” kelimesinden evrilmiş bir isimdir.
7. **Чешгээ** (*Çeşgee*) – Anne
Kırçak grubu Türk dillerinde yaygın kullanılan “anne” anlamındaki “шеше (şyeşye)” kelimesinden türemiş bir isimdir.
8. **Чөлөг** (*Çölyeg*) – Çaydanlık, Kova
Kırçak Türk lehçelerinde yaygın kullanılan “Kova” anlamındaki “шелек (şyelyek) kelimesinden evrilmiş bir isimdir.
9. **Сыр** (*Sır*) – Sığır
Eski Türkçe “sığır” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir.
10. **Ялган** (*Yalğan*) - Yalan

11. **Камбар** (*Kambar*) – Dörbet yaşlı kadın

12. **Серенкээ** (*Syeryenkee*) – Kibrit

Kırçak Türk lehçelerinden Kazakçada “kibrit” anlamındaki “сіріңке (sirinkye)” kelimesi bulunmaktadır.

13. **Сүеэк** (*Süyek*) – Kemik

Eski Türkçenin “kemik” anlamındaki “söñük” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir. Hotonların konuşma dilinde “soylu” anlamında kullanılmaktaydı.

14. **Юуган** (*Yugan*) – Yurt, Ev

15. **Көктем** (*Kökyem*) – İlkbahar

Kazakçanın “ilkbahar” anlamındaki “көктем” kelimesinden alıntı sözcüktür.

16. **Кыси** (*Kısi*) - Kış

17. **Инег** (*İnyeg*) – İğne

Eski Türkçenin “iğne” anlamındaki “yigne” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir.

18. **Исал** (*İsal*) – Selam!

19. **Жизи** (*Cizi*) – Yaz

Eski Türkçenin “yaz” ve “ilkbahar” anlamındaki “yaz” kelimesinden evrilmiş bir kelimedir.

20. **Адан** (*Adan*) - Adam

21. **Зенсэ** (*Zyense*) – Yenge

Eski Türkçe kökenli “yeñe” kelimesinden türetilmiş bir isimdir.

22. **Жогомтой** (*Cogomtoy*) – Yağ

23. **Баврам** (*Bavram*) – Kardeş

Eski Türkçenin “akraba” anlamındaki “bağır” kelimesinden türemiş bir isimdir. Kıpçak Türk lehçelerinde “kardeş” anlamında yaygın kullanılmaktadır.

24. **Ян** (*Yan*) – Can (Ruh)

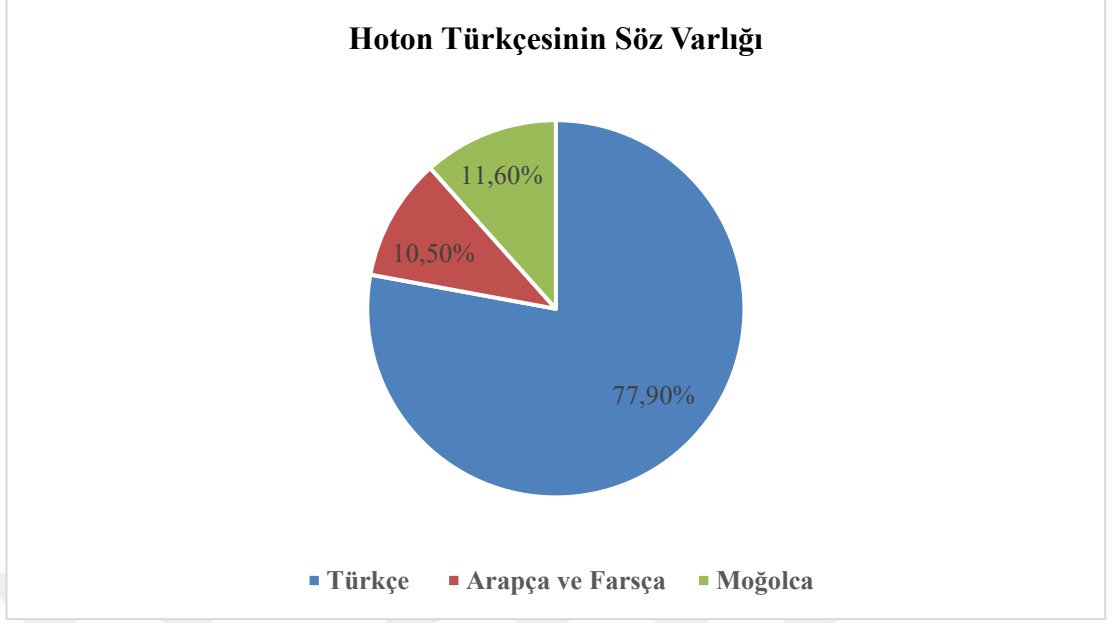
25. **Ярыт** (*Yarat*) - Yaratmak

26. **Есик** (*Yesik*) – Kapı

Eski Türkçenin “kapı” anlamındaki “eşik” sözcüğünden evrilmiş bir kelimedir.

Günümüzdeki Hotonlar, yıllardır Moğolların arasında yaşadıkları için kendi dillerini Moğol dilinin Dörbet ve Bayat lehçelerinin etkisiyle unutmuşlardır. Hotonlar 19. yüzyıla kadar kendilerine özgü bir Türk lehçesi konuşurken günümüzde Oyrat dilinin Dörbet lehçesini kullanmaktadır. Yaklaşık 350 senedir Moğolistan’da yaşayan Hotonların üzerine yapılan araştırmalar yeterince bulunmamaktadır.

Biz günümüzde konuşuru olmayan ölü lehçeler arasında zikredilebilecek Hoton Türkçesinin söz varlığını Rus ve Moğol araştırmacılarının çalışmalarına dayanarak incelemiş bulunuyoruz. Hoton Türkçesinin toplamda 363 sözcüğünün yaklaşık %77,9’u Türkçe kökenli, %11,6’sı Moğolca kökenli ve %10,5’i ise Arapça ve Farsça kökenli sözcükler oluşturduğunu gördük.

Tablo 4 Hoton Türkçenin Söz varlığı

Buna göre, Moğolistan bölgesinde varlığını sürdüren Hotonların, unutulmuş resmi dili olan Hoton Türkçesi, Kıpçak grubu içinde yer alan Kazakça ve Kırgızcaya yakın özellikler göstermesinden dolayı bu sınıfa da dâhil edilmesi doğrudur.

3. KÜLTÜRLERİ

3.1 Hotonların dini inancı

M.S 840 yılında Orta Asya'nın çoğu kısmını yöneten Türk hanedanı "Karahanlı Devleti", Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulmuştur. Karahanlı Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarı olan Satuk Buğra Han'ın üçüncü oğlu Yusuf Kadir Han, 11. yüzyılın başlarında Hotan şehrini yönetim altına almıştır. Yusuf Kadir Han, 1026 yılında Karahanlı Devleti'nin tahtına oturduktan sonra Hotan, Yarkent ve Kaşgar gibi Doğu Türkistan bölgelerine İslam dinini daha da yaymaya başlamıştır. Böylece, Hotan şehri Budist inançlarından uzaklaşarak İslamiyeti kabul etmiş ve Hotanlılar Müslüman olmuştur. Ancak, Hotonların son kabul ettiği din İslamiyettir.

Hotonlar, İslam dinine mensup olmadan önce ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan Orta Asya'da yaşayan halkların eski bir dini inanç olan Şamanizm'e inanmaktaydı.

Rus araştırmacı B.Y Vladimirtsov'un "*Новые Данные о хотонах*" adlı araştırmasında, tarih boyunca birbirinden farklı dinleri kabul eden Türklerin en eski inancı olan Tengricilik yani Şamanizm'de bulunan toprak ve su ruhları olarak bilinen *Yer-Sub*'un hakkında ve Hotonların arasında bu inancın hâlâ devam etmekte olduğundan bahsedilmektedir. Ancak, Hotonlar kendilerini "Musurman" yani Müslüman olarak adlandırmaktadır.⁹¹ Hotonlar İslam dinine mensuptur ama din akaidini bilmediklerinden Şaman ananesi tesiri altında kalmışlardır. Hotonların doğum, cenaze, çocuğun saçını kesme, sünnet vb. törenlerde İslamiyet'in etkisi daha fazla bulunmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın birinci yarısına kadar Moğolistan'da Budizm, asıl dini inanç olarak hızlıca yayılmaktaydı. Ancak, bu akım Hotonları pek çok etkilememiştir. Hotonların bazı dini törenlerde batı Moğolların dini törenlerin etkisi görünmektedir ve bu törenler az da olsa Budist izleri taşımaktadır. (*Fotoğraf 1*)

⁹¹ G. N. Potanin, "Очерки северо-западной монголии", Cilt II, Sankt-Peterburg, 1881, s. 15

Buna göre, Hoton Türkler, İslamiyet, Şamanizm ve Budizm'in izlerini taşıyan bazı senkretik özelliklere sahip olan ilk Türk topluluktur.

Fotoğraf 1 "Hotonların kutsal dini nesnelер" Tarialan Müzesi

Fotoğraf 2 "Cami" Uvs Eyaleti, Tarialan İlçesi

Fotoğraf 3 “Bilge Tegin” Ahlak Okulun girişi

Fotoğraf 4 “Kur'an-ı Kerim” Tarialan Müzesi

3.1.1 Hotonların duaları

Hoton gelenekleri ve göreneklerinde söylenen dini dualar, ana akımdan sapmış olan heterodoks kavramda resmi din yorumunun dışında kaydedilmiştir. Hoton dualarından eski şeklini bozmadan günümüze kadar gelen 2 dua bulunmaktadır. Onlar ise El Fatiha Suresi ve Eûzü Besmele'dir. Hotonların duaları şu şekildedir:

1. **Metin:** Алхам дэллай - Алхиам дэллай арапил алиаман рахмен рахей майлкаан иймден яаёкаан наабуду, яаёкаан нистаган ихденээ сиратол мустакам сираталийзин инемта алийхам гайруул магдууба алийхам веедалин аагзуу билиях мене шайтканнар аржийм бисмиллах рахаман ракей. Оллооквор (Sankhuu, 2015, s. 36).

Transkripsiyon: *Alham dellay - Alhiam delay arapil aliaman rahmyen rahey maylkaan iimden yayokaan naabudu, yayokaan nistagan ihdyenee siratol mustakam sirataliizin inyemta aliiham gayruul magduubu aliiham vyeedalin aagzuu biliyah myenye saytkannar arciim bismillah rahaman rahey. Ollookvor*

Aktarması: Elhamdulillah - Elhamdulillahî Rabbi'l-âlemîn Er-Rahmâni'r-Rahîm Mâliki yevmi'd-dîn İyyâke na'budu ve iyyâke neste'în İhdine's-sırâta'l-mustakîm Sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim Ğayri'l-meğdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn Eûzu billahi mineş-şeytânirracîm. Bismillahirrahmanirrahîm. Allahu ekber.

Hotonlar, herhangi bir dini törenin sonunda her zaman “El Fatiha” suresini söylemek zorundadır. Ancak, yukarıda aktardığımız duanın içeriği yanlış yerlerde kullanılmıştır. Ayrıca, Hotonlar “Eûzü Besmele” duasını “Гарваа Горвоо (Garvaa Gorvoo)” olarak adlandırmaktadır.

2. **Metin:** Аагзуу билиях мене шайтканнар аржийм бисмиллах рахаман ракей.

Transkripsiyon: *Aagzuu biliyah myenye saytkannar arciim bismillah rahaman rahey.*

Aktarması: Eûzu billahi mineş-şeytânirracîm. Bismillahirrahmanirrahîm

3.2 Hotonların sünnet töreni

İslam dininin gereklerinden olan her erkek çocuğunun sünnet edilmesi Hotonların arasında da bulunmaktadır. Hotonlar erkek çocuklarını 5, 7, 9 ve 11 yaşlarına eriştiğinde “Musurman” yani Müslüman olması için çocuğun erkeklik organına kesim yapmaktadır.

Sünnet olacak çocuğun annesi çocuğunu suyla yıkadıktan sonra Hoton imamı, “*İnzaan uhuu*” ve “*İneed galdam*” duaları okuyup çocuğun cinsel organına “Husan savlaga” olarak adlandırılan tahtadan yapılan bıçak gibi aletle kesim yaptıktan sonra “*Aak süyekte yagaş musurman bolov uu?*” yani “*Soylu iyi bir Müslüman oldun mu?*” diye törene katılmak için toplanan çocuğun akrabalarına sorar. Evdekiler de “*Musurman bolovoo*” yani “*Müslüman oldu*” diye cevap verirler. Böylece, sünnet olan çocuklar Müslüman olmaktadır. Sünnet töreni bittikten sonra sünnet olan çocuğa yakın akrabaları ve konu komşunun hediye verme adeti bilindiği şekilde gerçekleşir.

Buradan konargöçer geleneği ile İslâmiyet’in ortak noktalarının da olduğu anlaşılmaktadır. Hotonların çocukları “musurman yapma” sebebi ise İslâmiyet’te anne babası öldüğü zaman onlar için dua okuyacak bir çocuğun olmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır. Musurman olma geleneğiyle ilgili başka bir hikâye de:

“Üç çocuğu olan dul bir adam varmış. Sonradan bir kadınla evlenmiş. Bir gün karısı ona; Senin küçük oğlun benimle olmak istiyor demiş. Kocasını çok kızmış ve küçük oğlunun kellesinin alınmasını istemiş. Lakin emiri yerine getirecek kişiler çocuğu bir yere götürüp çocuğun kellesini almanın yerine onun cinsel organını kesip bırakmışlar.”⁹²

3.3 Hotonların kutsal baba ve anne töreni

Hotonların düğün gelenekleri, Orta Asya’nın göçebe halkının evlenme törenlerinden çok büyük farklar barındırmaz. Hotonların düğün töreninde batı

⁹² Badamkhatan S., “1987-1988 ond Uvs Aimagt Ajillasan Ugsaatni Zuin Heeriin Sudlagaanii Tailan, Eh Hereglegdehüün”, *Mongoliin Ugsaatni Zuin Heeriin Sudalgaanii eh Hereglegdehüün*, Cilt IX, Ulaanbaatar, 2011, s. 73.

Moğolların düğün geleneğinin izleri görülmektedir. Ancak sadece Hotonlara özgü en ilgi çekici töreni ise “Kutsal Baba ve Kutsal Anne” törenidir. Hotonlar “Kutsal Baba ve Anne” törenini “Nikhaakhiikh” olarak adlandırmaktadır. Bu tören hangi dönemden başlayarak yapıldığı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Hotonlarda öz anne babanın dışında kutsal anne baba seçme geleneği vardır.

Bu gelenek düğünlerde gerçekleşmektedir. Düğün sırasında, damat ve gelinin öz anne babası kendi elkenlerden (kabile) kutsal anne babayı seçmektedir. Bir aileyi kutsal anne baba olarak seçtikten sonra düğünü yöneten İmam’a khadag, ipek, kumaş ve şeker gibi şeyler ikram ederek çocuklarının kutsal bağ ve akrabalık bağlarıyla kutsanmasını dilerler. İmam düğün yapıldığı çadırın sağ tarafında oturur. Sonrasında, Gelin ve damatının kutsal anne baba olarak seçilen iki kişi İmam’ın önünde önceden hazırlanmış çay götürürler ve İmam’ın yanında otururlar. İmam “nikah” duasını okur ve evlenen kişilere onların kutsal anne babasının isimlerini söyleyerek onların kutsal anne baba olma dileklerini yerine getirir. Nikah dua okunduktan sonra kutsal anne baba olarak seçilen kişilerin hazırladığı çay düğüne gelenlere dağıtılır.

Bu törenin amacı ise akrabalık bağlarını güçlü kılmak, birbirine her türlü destek olmak ve akrabalık ilişkilerini güçlendirmektir. Ayrıca, kutsal anne baba olarak seçilen kişiler eğer zengin bir kimse ise kendi kutsal çocuklarına mal ve mülk verebilmektedir.

Eğer bekar birisi kutsal baba ya da kutsal anne istiyorsa ayrı bir tören yapılır.⁹³ Evlat edilmek isteyen kişi kendisinin kutsal baba/anne olmasını isteyen kişiye “Khadag” sunmak zorundadır. Sonradan, dini İmam’i davet ederek dua okutur. Bu törende kutsal baba/anne olarak seçilen kişinin çocuklarının hepsi geldiği zaman yeni evladiyla tanıştırap onun “kutsal çocuk” olduğunu, bir anne babanın çocukları gibi birbirine saygı göstererek davranmaları gerektiğini duyurmaktadır.

Kutsal baba ve anne töreninde evlat edilen kişi, kutsal baba olarak seçtiği birisinin sözünden çıkmamalı ve onun sözlerini saygıyla karşılamak zorundadır. Hoton geleneklerinde kutsal anne babayı sadece kendi elkeninden seçme geleneği dikkat çekmekteydi. Ancak, son yıllarda Hotonlar Moğollarla çok fazla evlilik yaptığı için artık bu gelenek değiştirilerek diğer elkenlerden kutsal anne baba seçmeye başlamıştır.

⁹³ Baljin Otgonbaatar, “Moğolistan’da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar”, *Ankara*, 2013, 120.

3.4 Hotonların Tamga

Tamga-Damga Moğol ve Türk kültürünün de vazgeçilmez uygulamalarındadır. Hotonlar “ᠯ” Дэгрээ (Degree)” adlı tamgayı kullanmaktadır. Bu tür tamgalar, Cengiz Han döneminde, Cengiz Han’ın üçüncü oğlu Ögedey’nin tamga olarak bilinmektedir.

Günümüzde “Degree” tamga, Moğolların Dörbet ve Zahçin boylarında kullanılmakta, aynı zamanda Türk boylarından Nogay Türklerin bir boy olan Karasıyrak, Kazak ve Kırgız Türklerde benzer tamgalar bulunmaktadır. Coğrafiya açısından “Degree” tamga, bugünkü Moğolistan’ın batı sınırından Kazakistan’ın güney batı sınırına kadar yayılmış bir tamgadır. Hotonlarının “Degree” tamga 7 çeşittir.⁹⁴

*Fotoğraf 5 Eski Hoton Tamgası
(Sankhuu, 2015, s. 80)*

*Fotoğraf 6 Günümüzde kullanıldığı Hoton
Tamgası (Sankhuu, 2015, s. 81)*

Moğol boylarından olan Zahçin ve Dörbet boyları günümüze kadar “Degree” tamgasını kullanmaktadır. Hotonlar ise eskiden tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için, Moğolistan bölgesine geldikten sonra göçebe halkının tamga kültürünü benimsemiş olma ihtimali yüksektir.. Zahçinler ve Hotonlar, tarih boyunca coğrafi yakınlık ve etkileşimler nedeniyle benzer kültürel öğelere sahip olmuşlardır. Bu nedenle, Hotonlar “Degree” tamgasını 18. yüzyılda Doğu Türkistan’da aynı bölgeyi paylaşarak yaşadığı Zahçinlerden almış olabilir ya da Hotonlar, Dörbet krallarının

⁹⁴ Sankhuu Basan, “Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalгаа”, *BIBLOTHECA OIRATICA*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 80.

esirleri olarak geldiklerinden dolayı Dörbetlerden “Degree” tamgasını almış olabilirler.

3.5 Hoton kültüründe giyim kuşam

Hoton Türklerinin milli giysisi, Moğolların geleneksel giysisi olan deel'dir. Deel, göçebe halkların, özellikle de Moğol halkının uzun yıllardır kullandığı tipik bir giyimdir. Kalın kumaştan yapılan deel, soğuk ve sert Orta Asya iklimine uygun bir giysidir. Deel, erkekler, kadınlar ve çocuklar tarafından giyilebilir ve cinsiyete göre farklı detaylara sahip olabilir. Hoton erkekleri açık renkli el yapımı deel giyerken kadınlar süslemeli koyu renkli deel ve Batı Moğolların giyim kültüründeki “gos” adlı ayakkabıyı giymektedir. Hotonların milli giysisini diğer Moğol boylarında ayırt edecek şey ise deel'in rengi ve takıdır.

Fotoğraf 7 Hoton kadın “Deel”

Fotoğraf 8 Hoton erkek “Deel”

Hoton kadınlar erkeklerden ayırt edilmeleri için parlak renkli daha çok sarı, al ve gök mavisi elbiseler giymişlerdir. Erkekler ise kara renk elbiseleri tercih

etmişlerdir. Bu renk, karanın hem Şaman dininin sembolü oluşu ve hem de içine düştükleri durumun matem olarak algılanmasından ileri gelmektedir. Hatun kadınlarının parlak renklere düşkün olmaları günümüze kadar devam etmiş olup, daha önce siyah rengi sadece erkekler kullanırken, siyah renk günümüzde kadınlar tarafından da kullanılmaktadır.⁹⁵ Hotonları Moğollardan ayırt edecek geleneksel kıyafetleri ise şunlardır:

1. **Çaçıvag:** Evli Hoton kadınlarının saçlarına taktığı çeşitli mercan ve inci ile süslenmiş poşeti olan bir geleneksel baş tokasıdır. Bekar ve genç kızlar Çaçıbak giymezler. Evli Hoton kadınları saçını ikiye ayırıp ördükten sonra başına Çaçıbak giyerler ve ördüğü saçını Çaçıvak'ın poşetine koyarlar. Bu saç örme şekil ise Türk boylarından Kırgız kültüründe bulunmaktadır ancak Kırgızlarda aynı adda olan geleneksel baş tokası yoktur. Bu baş tokası, Doğu Türkistan'ın Türk boylarında günümüze kadar kullanılmaktadır.⁹⁶

Fotoğraf 9 Çaçıvag

⁹⁵ Turan Can ve Yaşar Kalafat, “Kaybolmakta olan türk topluluklarından hoton/hatun türkleri ve türk halk inançlarındaki yerleri”, *Dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesine maruz türk toplulukları 4. uluslararası türkîyat araştırmaları sempozyumu bildirileri*, Ankara, 2013, s. 310.

⁹⁶ Sankhuu Basan, “Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalgaa”, *Bibliotheca Oiratica*, Cilt. 49, Ulaanbaatar, 2015, s. 91.

2. **Tomak:** Hoton erkeklerinin baş giyimlerinden birisidir. Tomak, hayvan derisinden yapılır, yüksek siperlikli, alınlıklı, iki kulaklıklılı, enseyi örten arka etekli kışlık şapkadır. Aslında, Tomak şapkası Kazakların geleneksel bir başlıktır.
3. **Terleg:** Türk kültüründe “Kaftan” olarak bilinen binlerce yıldır dünya çapında bir dizi kültür tarafından giyilmiştir. Hoton kadınlarının geleneksel giysilerinden birisidir. Moğol kültüründe bu tarz giysilere “Terleg” denir. Hoton Türk kadınları, kışın “deel” yazın “terleg” giyerler. Hoton kadınlarının kıyafetinde siyah renk ana renk olduğu için Hoton Terleg siyah renkli, kalkık ve açık yakalı, 6 adet düğmeli ve uzun geniş kollu olmaktadır.
4. **Tsegdeg:** Hotonların bu giyim, kısa kollu, ön tarafı açık ve yakasız şekilde olduğu için Moğol Tsegdeglerden farklı sayılmaktadır.

4. EDEBİYATLARI

Anadillerini büyük ölçüde yitirmiş olan Hoton Türk topluluğunun kimliğini koruması için günümüzde alınmış hiçbir tedbir bulunmamaktadır.⁹⁷ Yıllardır Cungarya Hanlığı ve Dörbet krallarının şiddetli baskıları altında kalmış olan Hoton Türklerinin yazılı bir tarihi ve sözlü edebiyatı eserleri günümüzde mevcut değildir.

Dilleri ve kültürleri önemli değişime uğrayan topluluk olan Hotonlarının yazılı ve sözlü edebiyatı Moğol boylarından olan Dörbet, Bayat, Zahçin ve Urianhay boylarının kültürel etkisinden dolayı artık tamamen unutulmuş durumundadır. Ayrıca, Hoton Türkleri, yıllardır kendilerine özgü bazı dualar, hikâye ve atasözlerini birbirlerine ağızdan ağza aktararak yaşatmışlardır.

Hotonların sözlü eserleri olmamasına rağmen bazı dini kutsal metinlerde dualar, şiirsel bir dil ve ritmik yapıya sahip olduğu için Hotonların dualar bu bölümde dâhil edilmiştir. Ancak Hotonlar, İslamiyet, Şamanizm ve Budizm'in izlerini taşıyan bazı senkretik özelliklere sahip olduğu için onların geleneksel dini metinlerinin çoğu kısmı çözülmeyecek derecede değişmiş durumda kalmıştır.

Hotonlarının öz geçmişini anlatan, aynı konuyu içeren bazı hikayeler ise şu şekildedir.

1. *“...Eskiden Hotonlar ve diğer göçebe halklar diğer toplulukların malını ve değerli eşyalarını çalıp, savaşarak hayatlarını sürdürmekteydi. Bu halklar arasında Kazakların Zhantekei kabilesi de bulunmaktaydı. Zhantekei kabilesini oluşturan küçük gruplardan biri olan “Kazıbyek” grubunun yönetici Byeken, kabileler arasında mal ve parasıyla bilinen büyük bir liderdi. Sıradan bir gün, Byeken evde olmadığı bir sırada diğer soylar tarafından saldırıya uğramış ve Byeken'in halkı esir alınarak bugünkü Moğolistan'ın batı bölgesine getirilmiştir. Sonrasında savaş esirleri arasında bulunan erkekleri öldürmeye başladıklarında, kendisini Hatun (kadın) olarak tanıtan Hodjagul adlı bir genç, kendi hayatını kurtarmıştır. Böylece hayatta kalan tek erkek olan Hodjagul'den Hoton halkı ortaya çıkmıştır.”*

⁹⁷ <https://www.altayli.net/hoton-turk-toplulugu.html> (erişim tarihi:06.09.2015)

2. “..Kazakların Kerei kabilesinin orta cüzlerinde Zhantekey cüz bulunmaktaydı. Jantekey halkına ait 40 aile, 280 sene önce Moğolistan’ın Uvs eyaletine gelmiştir. Dörbet kralları tarafından bu halkın tüm erkekleri öldürülmüş ve geri kalan halk esir olarak alınmıştır. Ancak, bazı erkekler hayatta kalmak için kendilerini kadın (hatun) olarak adlandırmış ve kadın kıyafetleri giyerek hayatlarını kurtarmış. Bu sebebiyle, Hotonların isim Hatun kelimesinden türemiş olmaktadır...” (Sankhuu, 2015, s. 27)
3. “...Kazakların Zhantekei kabilesinin Kazıbyek soyundan Dörbetlerin esirleri olarak getirilen 20 aile Ulaangom’a yakın Uvs gölünün batı bölgelerinde yerleştirilmiştir. Bu 20 aileyi karıştırmamak için 7’ye bölünmüş hâlinde farklı görevler vererek birbirinden ayırmıştır. Birbirinden ayırt edilen 7 halk Hotonların 7 elkenin(boy) ataları olmaktadır...” (Nyambu, 1992, s. 114)

4.1 Hotonların kutsal metinler

1. **Garvaa Gorvoo** – Ruh Duası olarak bilinen bu dua çeşitli törenlerde okunur.

Eûzu billahi mineş-şeytânirracîm.

Bismillahirrahmanirrahîm

Garvaa gorvoo şandaa şendee mendee yasnai

Ünsde yasiakyerür bigaiya

Büykyengge bantsyesyen bagur бүтүй sakyetaagandaa huday

Hulam degeen şaarlaa dutam dyegeen Han-Hoca Tanrı

Muhammedin ündes degeen şyevyerdyegyegemen

Şyevyer hyalitargan myendyeygan Huday

Hulayhai oloyih syelim dyelem cyelem küvkeen ahaad

Eh yeryen yerloygayer suyn suynagaar Yer Suyun бүрlyegeer

Altay Hangay ay ve güneş myene ucaagaar

Amali-Humaali Han-hoca-Tanrı

Yamian emeen beten nar araadangas
Yahsan emeen boton ber garaatar
Artsaan sangiin aldaamar
Elhamdülillah *emyen uulgamaar (İnsan isimler)*
Bir kazan çay, bir çuval un
Eh togos yasian myeren myendyeger
*Too büren myendyegyer **iyi** üilen hüçin **Müslüman***
İyi Müslüman *pyes halagaa kyes kalaga yan*
Üç tanrı üç ruh *doş tavan halgaanda*
Has halgaandaa, bes halgaandaa
Hüçeen inges nimeen denges huvaan dangas
Han hoculay diihai diihaan vaabay nyalhagyechyer atay,
Töön peri, töösöl ata Han-hoca-tanrı
Ut hamar uu zaag Khan-Khökhii, Kharkhiraa, Türgen, Handgay, Torhilog,
Khyargay, Togtoh nurgan
İnye bolgon Teel, Ata olan Kharkhiraa
Altayn *arvan gurban savdag hoit dörvön zügt*
San ih Altayn mönh tsasan
Mötgöö mörgön Han-Hoca-huday
Guçin gurban ehtey Kharkhiraa, Gurban ehtey teel min
Yiren yösön Ataa Tenger min
Amali-Humali *min Han-Hoca Tanrı*
Sanasan gazriin savdag, sahisan gazriin burhan
Ulaangom, Tod Cindman, Luusaa hevteer, Handgay, Torhilog
Borşoo, Sagil, Han-Hoca-Huday
Nuuriin hövöö, Nutag dalay, Hoo mayhan, Hongor ölon
Namir, Şiver, Hovd, Zavhan, Hüngée
Yer yerlengeer yer suyin bülyeerey (İnsan isim)

Es baytmaa üç büürgen üç terst meydyen moldaan pyerlaaran
Aiyan hişig aytarbaas hiyen hişig helterbaas Han-hoca-huday
Kar telten tartangas, yan yanuudam
Ak telten tartangas, yan yanuudam
*Too büren myendyenger cagas üylen hüçin **Müslüman***
***İyi Müslüman** pyes kalagaa kyes kalagaa yan yanaa yandangaa*
***Üç tanrı üç ruh** doş tavan halgaandaa*
Has halgaandaa bes halgaandaan
Hüçeen inges, nimeen dengis, huvaan dangas
Han-hoculay diihaa diihaan baivaa
Hulholyaloha olooh syemyen dyelyem cyelyem hüvkeen ahaad
Bismillahirrahmanirrahîm...

2. Toovuu – Tövbe, Ölünün arkasından okunan dualar

I. Doğa Toovuu

Eûzu billahi
mineş-şeytânirracîm.
Bismillahirrahmanirrahîm
Beree negen tövbe
Sayan negen tövbe
Tanrı korusun tövbe
*Miyen **Peri** tövbe*
Hoca varyan tövbe

II. Sağlık ve Yolculuk Toovuu

Tanrı negen tövbe
Esen negen tövbe
Unagan negen tövbe
Utaalğan negen tövbe
Ruh ivgyem tövbe
Hurmast tanrı yantalyem tövbe
Amaali Humali hüçyangas
tövbe

III. Ruh(Hayalet) Tövbe

Piryagyem negen tövbe
Yaratıcima tövbe
Yalanıma tövbe

Yatgiam yergeen tövbe
İlgaan anaan tövbe
Uncaan annay tövbe
Eksikliğıme tövbe

3. Ateş arındırma dua

*Yet ataa çit ataa ot **peri***

Es büvsen ürel mevsen

Ardiç sangiin aldaamar

Alhiim emeen uulgamaar

Yer yerneegeer suun suunaagaar

Yer Suyun peri, Üç tanrı, Üç ruh

*Han **Hoca Tanrım***

Too büren mendengeer

*Taisan **ateş beş tanrı***

Anisnaa haliatan atgasnaa tavitan

Avraldaan avtan övröldöör övörlötön

*Aa Han **Hoca Tanrım***

Sanaagaar amar samsaagaar tenüün

Sanasan üilen nomiin yosoor baylgatan

Gal badrah suuhay

Mah şid suuhay

Um daiya suuhay

Um dadii suuhay

Taşım teşim seerii

Mah marii suuhay

Tatmal çiçmel darii

Hul marii suuhay

Mogoy moomiin suuhay

Mahgal caythaan recim

Huray huray huray.

5. SONUÇ

Hoton Türkleri, Moğolistan Türk kültür bölgesi halklarından olup, kaybolmaya yüz tutmuş Türk topluluklarındandır.

Günümüzde konuşuru olmayan ölü lehçeler arasında zikredilebilecek Hoton Türkçesinin söz varlığında farklı kökenlere sahip kelimelerin yan yana yaşadığı görülmektedir. Hoton Türkçesinin söz varlığını netleştirdiğimizde, Kıpçak grubu içinde yer alan Kazakça ve Kırgızcaya yakın özellikler göstermesinden dolayı bu sınıfa da dâhil edilmesi doğrudur. Ancak, hâlâ eski Türk kültürel yaşamlarını sürdüren Hoton Türkler, Batı Moğolların dil ve kültür etkisinden dolayı yok olma tehlikesi altında kalan ve her geçen gün topluluk anlamlarını kaybeden bir azınlıktır. Bu sebeple, Hoton Türk topluluğunun dilleri ve kültürleri ile ilgili daha geniş saha çalışmalarının Moğolistan ve Doğu Türkistan bölgelerinde yapılması gerekmektedir.

Hoton halkının dini inançları ve gelenekleri, geçmişte Orta Asya'da yaşamış olan eski Türklerin yaşam tarzını yansıtarak gelişmiştir. Bu inançlar ve gelenekler, Şamanizm, Budizm ve İslamiyet gibi farklı dinlerin özelliklerini taşıyan kültürel miraslarından biri olarak sayılmalıdır. Ayrıca, Hoton Türklerinin günümüze kadar koruduğu özgün dini törenleri ve dualarıyla ilgili dini araştırmalar yapılması mümkündür.

Saha çalışması süresince araştırmamıza katılan Hotonların, kendi lehçeleri olan Hotan Türkçesini değil, Moğolca konuştukları gözlenmiştir. Ancak Hotonlar, ölü bir dil hâline gelen kendi lehçelerini konuşmak istediklerini ve kültürel kimliklerini koruyup canlandırmak istediklerini özellikle paylaşmışlardır. Bu nedenle, Hotonlar hakkında kapsamlı bir monografi çalışması yapmanın oldukça önemli olduğunu söylemek gerekir.

6. BİBLİYOGRAFYA

- Besim Atalay, *Divanü Lugat-İt Türk Tercümesi*. I. Ankara, 1985.
- Badamkhatan, S. *1987-1988 ond Uvs Aimagt Ajillasan Ugsaatni Zuin Heeriin Sudlagaanii Tailan, Eh Hereglegdehüün*. Ulaanbaatar, 2011.
- . “Hoton Yastan”, *Erdem Shinjilgeenii Buteehuud II*. Ulaanbaatar, 2004.
- . *Uvsiin Hoton Yastan*. Erdenet, 1995.
- Basan, Sankhuu. *Hoton Mongolchuudiin Tuukh Soyoliin Sudalгаа*. Ulaanbaatar, 2015.
- Bazılhan, B. *Монгол-Казах Толь*. Ulgii, 1984.
- Can, Turan, ve Yaşar Kalafat. “Kaybolmakta Olan Türk Topluluklarından Hoton/Hatun Türkleri Ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri”, *Ankara*, 2013.
- Ercilasun, A.B, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara, 2014.
- Gömeç, S.Y. “Geçmişte Ve Günümüzde Uygur Türklerine Genel Bir Bakış”, 2018.
- Nyamdavaa, Gombosuren. “Mongol Uls dahi Hoton Ugsaatnii Hurimlah Yoson dahi Uvurmuts Negen Zan Uil, Ug Helleg”, 2022.
- Ochir, A. *Mongoliin Oyraduudiin Tuuhiin Tovch*. Ulaanbaatar, 1993.
- Otgon, Khulnaa. *Hoton Ugsaatan*. Ulaanbaatar, 2005.
- Otgonbaatar, Baljin. “Moğolistan’da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar”. *Ankara*, 2013, 118.
- Potanin, G. N. *Очерки северо-западной монголии*. С. II. Sankt-Peterburg, 1881.
- Samailovich, A. N. *Хотонскія записи Потанина*. Petrograd, 1916.
- Saparaliyev, Döölötbek. “Xvii-Xix. Yüzyil Rus Tarihi Kaynaklarında Kirgizlerin Etnik Adlandırılışı”, t.y.
- Subhash, Kak. *When Xinjiang Was a Part of the Indic World*. Yeni Delhi, 2020.
- Tekin, Talat. *Orhun Yazıtları Kül-Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul, 1998.
- Tserendash, Ts. *Hoton Tanii Ugiin Zuraglal*. Ulaanbaatar, 2004.
- Tsevel, Y. *Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli*. Ulaanbaatar, 1966.
- Vladimirtsov, B. Y. *Новые Данные о хотонах*. Petrograd, 1916.

7. EKLER

Ek 1 “Hotonların Mutfak Eşyaları” Tarialan Müzesi

Ek 2 “Hotonların Mutfak Eşyaları” Tarialan Müzesi

Ek 3 "Hoton Kazan" Tarialan Müzesi

Ek 4 "Hotonların Mutfaş Eşyaları" Tarialan Müzesi

Ek 5 Tarım Kovası

Ek 6 Tarım El Araçları

2022 yılın Kasım ayında, Moğolistan'ın Uvs eyaletine bağlı Tarialan ilçesi ve Hovd eyaletinde yerel Hotonların arasında gerçekleştirdiğimiz araştırmamıza katılanlar:

1. **Shokanbayuli Tyelyegen**, Kazak, 75 yaş, Üniversite mezunu, Uvs eyaleti, Tarialan ilçesinde yaşayan emekli İmam.
2. **Altantsetseg Çuluun**, Şavay elken, 64 yaş, Üniversite mezunu, Hovd eyaleti, Cargalant ilçesinde yaşayan emekli doktor.
3. **Davaanyam Çogdon**, Şavay elken, 52 yaş. Üniversite mezunu, Uvs eyaleti, Tarialan ilçesinde yaşayan Hoton İmam.
4. **Lhagva Cimbe**, 50 yaş, Uvs eyaleti, Tarialan ilçesinde yaşayan ev hanımı.
5. **Galiya Khaidav**, Ööld boy, 71 yaş, Üniversite mezunu, Hovd eyaleti, Cargalant ilçesinde yaşayan emekli inşaat mühendisi.
6. **Cargalsaikhan Khaidav**, Ööld boy, 65 yaş, Lise mezunu, Hovd eyaleti, Cargalant ilçesinde yaşayan emekli şoför.
7. **Zorigt Çoicil**, Şavay elken, 60 yaş, Üniversite mezunu, Hovd eyaleti, Cargalant ilçesinde yaşayan emekli Moğolca öğretmeni.

❖ Hoton halkının tarihini ve isim kökenini anlatan Kazak imam Shokanbayuli Tyelyegen'in sesli kaydının aktarımı aşağıdaki şekildedir.

-Merhaba kendinizi tanıtabilir misiniz?

- Benim adım Tyelyegen, soyadım Shokanbay. Ben 1970 yıllarda Özbekistan'da Rusça ders, Belarus'da inşaat mühendislik ders aldıktan sonra Ulaanbaatar'a geri döndüm. Ulaanbaatar'da 17 yıl çalıştıktan sonra ekonomik krizden dolayı Bayan-Ölgii'ye gittim ve orada öğretmen olarak çalışmaya başladım. Ancak benim çalıştığım okul kapandı ve ben işsiz kaldım. Sonrasında Azatkhan adlı birisi bana Hotonların hakkında söyledi ve beni buraya gitmemi tavsiye etti. Azatkhan beni Türkiye'ye gönderdi ve ben Türkiye'de dini eğitim aldıktan sonra buraya İmam olarak geldim.

- Sizi ilk buraya geldiğinizde Hotonların durum nasıldı?

- Hotonlar, Bayan-Ölgii'de yaşayan Kazaklar ve Türkler gibi dua eden sürekli namaz kılan halk değildi. Onlar kendi kültür ve törenlerini, kendi inançlarıyla

bağlayarak yaşamaktaydı. Ben etnik azınlıktan geldim bunlarda etnik azınlıktır. Bu yüzden ben bunları farklı daha doğrusu yabancı bir gelenek ve dini inanç mecbur etmedim. Bana altın verse bile ben farklı tanrıyı kutsamayacağım bunun gibi yıllardır kendilerine özgü kültürleri taşıyan bu halka yeni bir kültürü mecbur etmek yanlış bir şeydir.

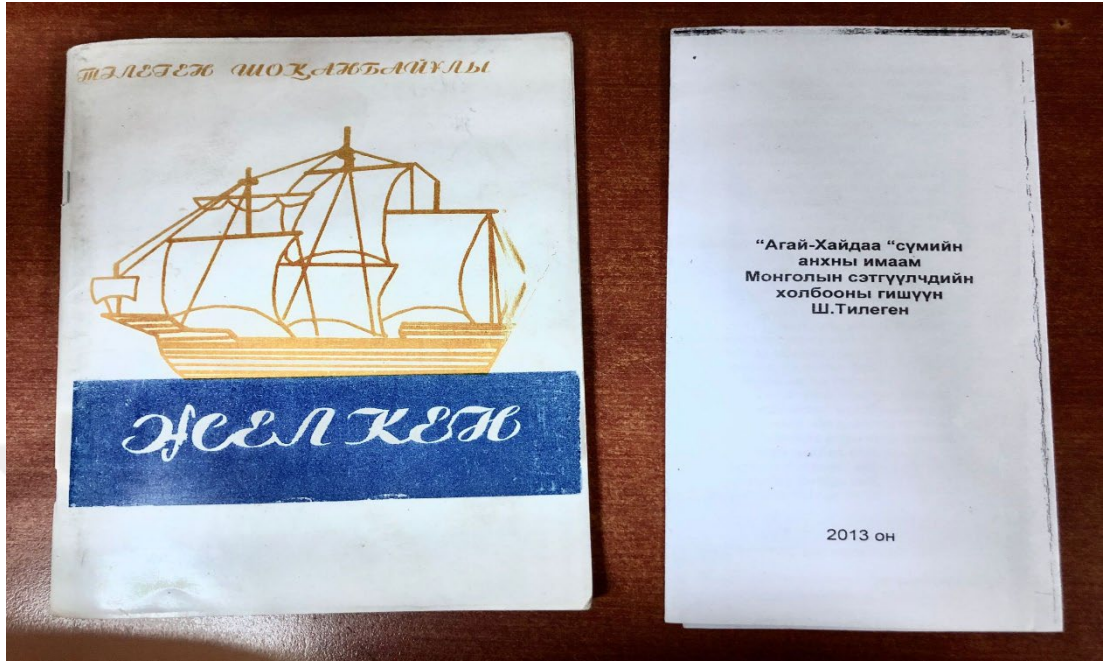
- Hoton Elkenlerin hakkında anlatabilir misiniz?

- Hotonların ve Elkenlerin hakkında bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bunlar kendilerinin nereden geldiklerini, kim olduklarının hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Bugün Hotonların 7 elken var. Beni ilk geldiğimde Hotonlar kendilerini “Ben Uygur soyluyum”, “Ben Kazak soyluyum” gibi anlatıyordu. Bunlar Xinjiang Uygur bölgesinden gelmişler. İlk geldiğinde 7 değil 13 elken bulunduğunu araştırmacı Sanhuu yazmış. Bunların yolculuk, yaşadığı olayları araştırmacılar yazmış. Hoton elkenlerin içinde Şavay elken var. Bu elken Kazakların Zhantekey elken gibidir. Eskiden Hotonlar ve diğer göçebe halklar diğer toplulukların malını ve değerli eşyalarını çalıp, savaşarak hayatlarını sürdürmekteydi. Bu halklar arasında Kazakların Zhantekei kabilesi de bulunmaktaydı. Zhantekei kabilesini oluşturan küçük gruplardan biri olan “Kazıbyek” grubunun yönetici Byeken, kabileler arasında mal ve parasıyla bilinen büyük bir liderdi. Sıradan bir gün, Byeken evde olmadığı bir sırada diğer soylar tarafından saldırıya uğramış ve Byeken’in halkı esir alınarak bugünkü Moğolistan’ın batı bölgesine getirilmiştir. Sonrasında savaş esirleri arasında bulunan erkekleri öldürmeye başladıklarında, kendisini Hatun (kadın) olarak tanıtan Hodjagul adlı bir genç, kendi hayatını kurtarmıştır. Böylece hayatta kalan tek erkek olan Hodjagul’dan Hoton halkı ortaya çıkmıştır.

- Hotonların konuşma dil ve söz varlığı hakkında bilgi verebilir misiniz?

- Eskiden Hotonların dilinde Kazak sözcükler bulunmaktaydı ama şimdi tamamen Moğolca’ya dönüştü. Hotonları ben Müslüman yapmadım bunlar beni gelmeden önce “Molda” vb. kelimeleri bilmekteydi. Dini törenlerde bunun gibi sözcükleri hâlâ kullanıyorlar. Hotonların eskiden kullandığı bazı

kelimeler çözülmeyecek derecede değişti ve hiç değişmeyen bazı sayı isimler ve dini adlandırmalar var.

Ek 7 Shokanbayuli Tyelyegen'in bize hediye ettiği kitabı

Ek 8 Shokanbayuli Tyelyegen'in Hotonlar için yazdığı “Namaz” adlı dini eğitim el kitabı

- ❖ Hoton yaşlı kadın Altantsetseg'in yazılı kaydının aktarımı aşağıdaki şekildedir.

“Benim adım Altantsetseg, soyadım Çuluun. 65 yaşına geldim. Çocukluğumu Tarialan'da geçirdim. 1970 yıllarda eğitim almak için memleketimden ayrıldım maalesef geri dönüşüm olmadı. Üniversiteyi bitirdikten sonra Hovd eyalete taşındım ve orada çalışmaya başladım. Hovd'da evlendim. Artık Hovd eyaletinin gelin oldum. Tarialan'da ailem tarım ile uğraşarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Babam “Şavay” elkene ait olduğu için ben de Şavay olarak geçiyorum. Bizim Şavaylılara diğer Hotonlar çok saygı gösteriyorlar. Bizim elkende bilgili dini adamlar çok vardı ama şimdi nasıl bir durumda olduğunu bilmiyorum. Memleketimden ayrılarak 40 sene oldum. Beni çocukken babaannem 80 yaşındaydı. Onun anlattıklarına göre bizim Hotonlar Moğollardan farklı kökenli, farklı dini inanca sahip olan bir halkmış. Ama bildiğim kadarıyla Hotonları ve Dörbetlerden ayracak hiçbir farkı yoktu. Sadece Hotonlar şom ağızlı, herkes beddua eden bir halk olarak biliniyordu. Bu da yalan değil. Diğer Moğol boylar Hotonlarla karışmak hiç istemiyorlardı. Benim bildiğim kadarıyla Hotonlar sadece şom ağızlı değildi onların iyi ve olumlu tarafları da vardı. Hotonların içinde hastalıkları gideren bilgili hekimler bulunmaktaydı sadece Hotonlar değil Dörbetlerde gelerek tedavi oluyorlardı.”

- ❖ Hoton halkının tarihini ve kültürlerini anlatan Hoton imam Davaanyam ve onun eşi Lhagva Cimbe'nin sesli kaydının aktarımı aşağıdaki şekildedir.

“..Benim adım Davaanyam, soyadım Çogdon. Şavay elkenliyim. Babam yıllardır bu ilçede imamlık yapan birisiydi. Bizim Şavay'dan imamlar doğmaktadır, ben de bunun gibi bir Hoton imamım. Biz de dini kitabı diye bir şey yok. Eskiden bizim dini kitabımız vardı ama yaşlıların söylediklerine göre kitabımızı keçi yemiştir. Bundan dolayı, keçinin yününi demir tarakla kırmaya başlamıştır. Bayan-Ölgii'de yaşayanlar ve biz kökeni olarak tamamen bir Türk halkız. Dini kitabımızı kaybettiğimiz için biz ağızdan ağıza paylaşarak bugüne kadar dinimizin özelliklerini devam ettiriyoruz. Böyle bir tarihimiz var. Biz Kazakça bilmiyoruz. Hoton dualarımız Kazakçaya yakın ama bizde çevrilmiş halde bulunmaktadır. Örneğin, bizde “Garvaa gorvoo” adlı ruh duamız var. Ama biz kendilerimize özgü

şeylerimizi paylaşmak istemiyoruz. Belki bu “Garvaa Gorvoo” dediğimiz dua Türkiye’de vardır. Ben bilmiyorum. Mesala, biz küp şekere “Şahmaldaan”, hamur kızartmasına “Onmaar”, una “Talhmaar” diyoruz, bunu gibi bizim farklı bir konuşmamız var. Ama şimdi kullandığımız kelimeler genellikle Dörbettir. Sadece dualarda Hoton kelimeler eski biçiminde kullanılır. Örneğin, biz bardağa Dörbet Şaazan diyoruz ama dualarda “Çimçaagana” diyoruz. Biz anadilimizi unuttuk. Kalan birkaç kelimelerimizi de unutuyoruz. Bunun sebebi ise sosyalleşme, internettir.

Hotonların Şavay, Burd, Hasan gibi 7 elken var. Onların farklı görevler var. 7 elkene ait “Honkoon uul”, “Şar ger” gibi kutsal dağlar var. Mevsimlere göre bu dağlarda farklı törenleri yapıyoruz. Şalbag elken “Ateş” totemli olduğu için bu törenlerde ateş yakıyorlar. Eğer Şalbag elkene ait birisi yoksa ateş yakmak için onlardan izin alıyoruz. Bizim Hotonlar hepsi “kahin” olarak biliniyoruz. Ben bir İmam olduğum için törenlerde her şeyi yapabiliyorum. Ölülerin arkasından dua etmek için çok bilgili olmak zorundadır. Bugünkü Hoton imamlarımızın çoğu o kadar dini eğitilmiş değiller. Şirin adlı büyük bir aksakallımız vardı maalesef vefat etti. Şirin’i vefat ettikten sonra çoğu görevler artık bana kaldı.

Mayıs ayın 8, 9, 10, 15, 20’sinde su ruh geldiği için “Honkoon koo” dağına tapıyoruz. Bu dağ tapma töreninde kurban kesiliyor ve “Ana bolson Teel, Ata bolson Harhiraa” diye dua ediyoruz. Kurban kesilmeyen dağlar da var. Bizim kutsal dağlarımız kadın ruhlu olduğu için bu dağlara kadınlar çıkmaz. Amali ve Humali adlı iki tanrımız var. Bu ikisi kardeşler olarak biliniyor. “Ana bolson Teel” dua annemiz olan Teel, “Ata bolson Harhiraa” dua ise atamız olan Harhiraa anlamındadır. Böyle tanrılar ve ruhlarımız var. Bizim dualarımız Kuran kitabıda yazıldığı gibi başlıyor ama içerikleri farklı oluyor. Söylediğim gibi eskiden bizde Kuran gibi dini kitabımız vardı ama böyle şeylerimizi kaybettik. Sonrasında ağızdan ağıza paylaşarak dini duaları yaşlılara gençlere öğretiyordu. Mesala, benim babam babasından, babam bana paylaşarak biz dinimizi koruyoruz. Bugün Hoton imamlar tespah takıyorlar ama önceden böyle değildi. Eskiden Hoton mollalar kendilerini saklamak zorundaydı bu yüzden tespah takmıyorlardı. Size bir hikaye anlatayım, “Hoton kişinin dili keskin, zehirli yılanın dili keskin” deyim bizde var. 7 Hoton kişi oturarak beddua etmeye başladığında büyük bir taşı paramparça

ettiği bir hikayemiz bulunuyor. Bunu gibi “Şaşkal” adlı dualarımız var. Ama bunu açıklamayacağım çünkü bu bir sırdır. Bunun gibi Hotonlar kendilerine ait herşeyi sır tutmak zorundadır.

Toovoo adlı 21 duamız da var. Bu Toovoo duayı ölünün araksından okunur. Bu da bir sır olduğu için fazla bilgi veremem. Ölüye sonraki hayatına kolay ulaşsın, cennet doğru giderken yolundan ayrılan ruhlar için bu dualar okunuyor. Bunların dışında sünnet törenimiz var. Hoton erkek çocukları Müslüman yapmak için yapıldığı bir törendir. Bu törende de kurban kesiliyor ve 7, 5, 3 genellikle 9 yaşında olan çocuklara yapılır. Ak süyekte yagaş Müslüman bolov uu diye dua ederek çocuğun cinsel organı ağaçtan yapıldığı bıçak ile keserek kan çıkarıyoruz.”Bor Üzüür” ve “Şiliin Har Tolgoy”. Biz 8 yıldır tarımla uğraştık. İlk başladığımda hiç bir makine yoktu tarım yapmak için her şeyi el ile yapıyorduk. Bu eski tarım yöntemleri gençlerimize öğretmek, devam ettirmek istiyorum yoksa bu şeyler bizim dilimiz gibi ortadan kaybolacaktır. Bizim dinimiz karışık bir dindir. Şamanizm ve Budizm bizim dinimizi çok etkiledi. Hristiyanlık de etkilemeye çalıştı ama biz onlara karşı durduk. Bizim ilçemize Türkler gelip gidiyordu. Onlar yardım ediyoruz diye kurban kesiyorlardı, et, süt bazen at vb. şeyleri bize dağıtıyordu ama bu şeyler bize uymadı. Geçen seneden beri onlar gelmedi. Biz de gelmelerini istemiyoruz çünkü farklı inançları olan birileri bizim doğa ruhumuz kabul etmez. Biz tanrılarımızdan mal mülk olarak herhangi bir şey istemiyoruz sadece malımızı korumasını istiyoruz. Bunun gibi, biz yabancılardan mal almıyoruz. Aslında Türkler ve Hotonlar aynı kökenli aynı halk ama bizim dinimizde şamanizm var bu yüzden ruhlarımız yabancıları kabul etmiyorlar. Fazla sayıda yabancılar gelip geçtiği için bizim Hangay’ımız kızdı ve doğamıza kuraklık geldi. Kuraklıkla karşılaştığımız yıl “ilçe naadam” düzenlenmiştik ve farklı ilçelerden 99-108 sayıda dini adamları gelmiş. Ben o gün katılamadım çünkü farklı bir cenaze vardı. Benim duyduğuma göre, Naadam’a gelen imamlar hep birlikte “Alihaan-duu” okuyarak doğa ruhumuzdan yağmur istemişler. Yağmur da yağmış ama karşılaştığımız kuraklık bitmedi. Bana göre, farklı eyaletlerden farklı ilçelerden ve yurt dışından da gelenler olduğu için doğa ruhumuz onları kabul etmedi ve yine de biz kuraklıkla uğraştığımız. Ancak son yıllarda yabancıları pek çok almıyoruz bu yüzden Hangay’ımız sakinleşti diye düşünüyorum. Ben yıllardır bu ilçede

yaşıyorum benim çoluk çocuğumuz da var. Onlar hepsi başkente gidiyorlar eğitim alıyorlar ve orada çalışmak için kalıyorlar. Benim düştüğüm yer, yıkandığım su burası olduğu için ben burayı çok seviyorum hiç de ayrılmak istemiyorum. Seni ilk gördüğümde farklı bir şey hissettim. Sen de benim çocuklarım gibisin. Bu yüzden ben senin için dua edeceğim. Senin düşündüğün her şey doğru yoluna gidiyor maalesef başarılı olmuyormuş. Bu da sen 3 yıl önce sınıf arkadaşının annesinin cenaze evine gitmişsin. Bundan dolayı senin işin başarılı olmak üzereyken ters yöne dönüyormuş. Ben senin bu sorunu düzeltip vereceğim. Evet, Tyelyegen hoca sana söz varlığı hakkında anlatmış. Tyelyegen hoca ilk geldiğinde Türkiye’de eğitim almış büyük bir İmam olarak gelmişti. Kendisini Şavay elkenin birisi olarak görüyor buna sana söylememiş olabilir. Sonra “Artsat” adlı dağımız var. Bu dağda ölümler olduğu için insan çıkmaz. Sadece soylu bir İmam çıkabilir. Ben de bu dağ başına hiç çıkmadım. Bugün Hotonların içinde yaklaşık 40 İmam var. Bunların bazıları oraya çıkabiliyor. Bu dağ töreninde sadece çay kaynatılır başka bir şey yapılmaz. Ruhlarımıza verildiği kurbanlara biz “Daa” diyoruz.